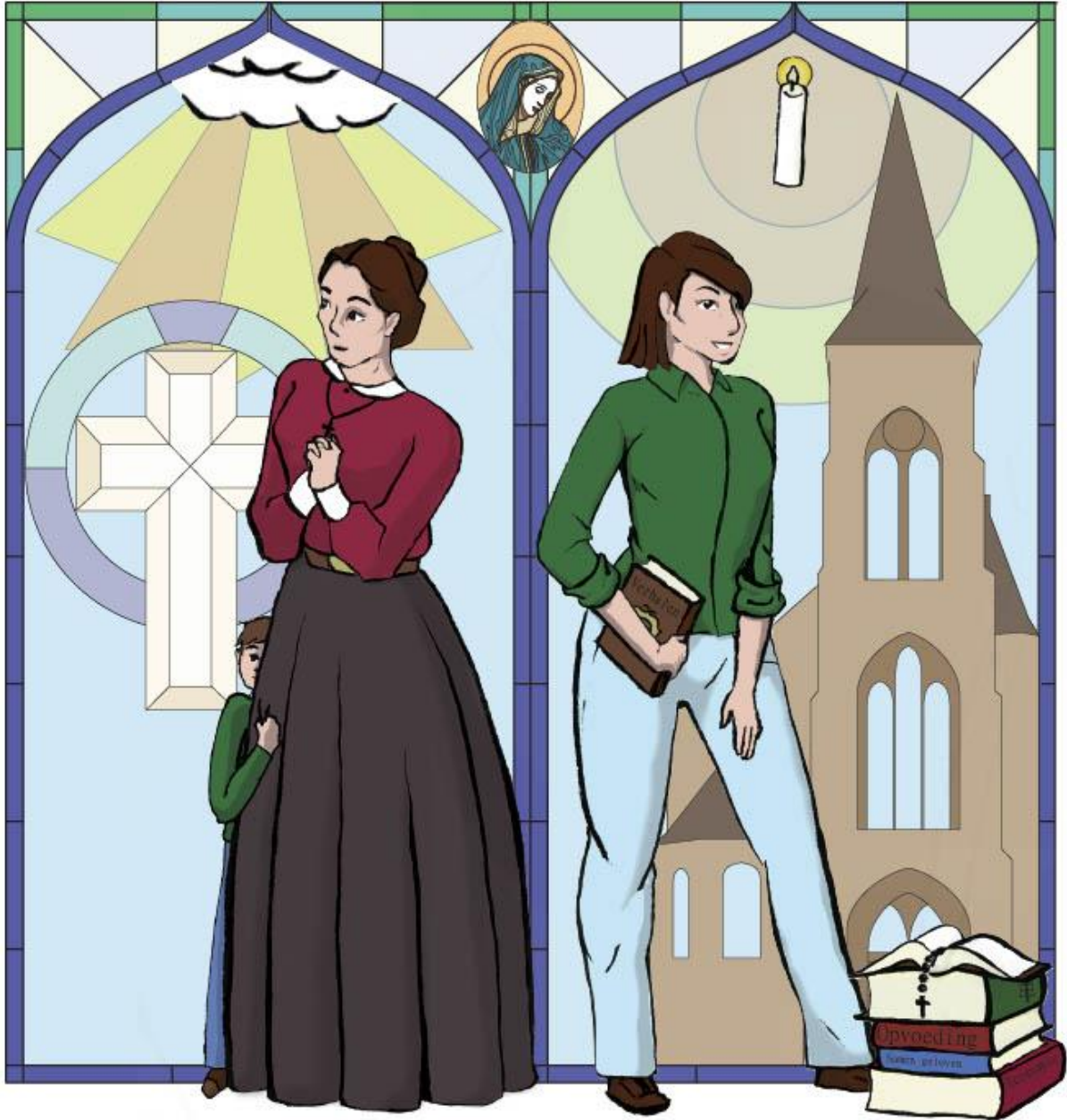

ROOMSE VROUWEN?

HET VROUWBEELD VAN DE VROUWEN VAN DE ST. JOZEFKERK IN LEUSDEN

NAAM: NOORTJE MARIA THUIS

CURSUSNUMMER: GKMV18001

DATUM: 23 JUNI 2021

MA THESIS - CULTURAL HISTORY OF MODERN EUROPE

BEGELEIDER: STEVEN SCHOUTEN

STUDENTNUMMER: 4052951

UNIVERSITEIT UTRECHT

Dankwoord

Zonder de hulp en steun van velen was deze masterscriptie er niet gekomen.

Ik kan niet anders dan beginnen met het uitspreken van mijn dank voor de tien vrouwen van de St. Jozefkerk die ik heb mogen interviewen. Ze hebben tijd voor mij vrijgemaakt, en hun hoofd en hart voor me opengesteld. Zonder hen was dit onderzoek niet mogelijk geweest. In het bijzonder: Adelheid die me heeft geholpen in contact te komen met de andere vrouwen

Om mij te helpen tot de kern te komen en niet voorbij te gaan aan de complexiteit, had ik een klankbord. Deze katholieke vrouwen dachten en lazen met me mee. Daarvoor mijn grote dank. Pastoraalwerkster Antoinette Bottenberg en cultuurhistorica Evelyne Verheggen

Omdat deze scriptie een vrouwbeeld analyseert, leek het mij niet meer dan logisch om ook een beeldende vertaling te maken van de conclusies. Mijn eigen tekentalent is hiervoor te beperkt. Toch werd deze droom – te bewonderen op de voorpagina van deze scriptie - werkelijkheid, met dank aan: De talentvolle Emma Ponsteen-Egtberts

Ik ben de docenten dankbaar die mij vorig jaar en dit jaar – ondanks alles - wegwijs hebben gemaakt in de geschiedschrijving en cultuurtheorie. Met name:

*Mijn begeleider Steven Schouten voor alle hulp en filosofische gesprekken
Marijke Huisman voor haar aanmoediging en inbreng*

Ik ben alle mensen dankbaar die mij het afgelopen jaar hebben gesteund vanaf de zijlijn. Met name:

*Mijn liefhebbende ouders voor hun steun en luisterend oor, Paul en Mariet Thuis
Mijn betrokken schoonouders die hielpen ons paleisje af te maken, zelfs terwijl ik tegelijkertijd door zat te werken aan deze scriptie, Evert en Hetty Veldhuizen
Mijn hulpvaardige broer en zus voor hun bemoedigende woorden, Krijn en Loes Thuis
Mijn maatje en sparringpartner de afgelopen twee jaar, Yamilé Bueters*

Het meest van iedereen:

Mijn liefdevolle vriend die mijn tranen heeft gedroogd, mijn onuitputtelijke woordenstroom heeft aangehoord en mijn stress heeft weggeknuffeld, Rick Veldhuizen

**Deze foto's zijn aangedragen door de geïnterviewde vrouwen als visuele vertalingen van hun katholiek vrouwbeeld.*

Abstract

Deze thesis is een casestudie van het katholiek vrouwbeeld van tien vrouwen van de St. Jozefkerk in Leusden. Het beschrijft hoe de vrouwen via hun praktijken een eigen subaltern katholiek vrouwbeeld construeren. Dit vrouwbeeld is vergeleken met het geautoriseerd discursief vrouwbeeld van het Vaticaan, dat is gedestilleerd uit het Wetboek van Canoniek Recht (CIC 1983).

Naast het CIC 1983 is een verzameling diepte-interviews met de tien katholieke vrouwen de hoofdbron. Met inzichten uit de katholieke antropologie, wordt onderzocht hoe de vrouwen zich via hun performatieve-, discursieve en erfgoedpraktijken tot katholieke vrouw vormen. De verschillende praktijken worden met elkaar vergeleken, om zo tot een genuanceerd vrouwbeeld van de vrouwen te komen. Met de focus op het construeren van een katholiek vrouwbeeld via de herhaling van praktijken, valt het onderzoek tevens in het academisch veld van de poststructuralistische genderstudies.

Uit de analyse van het CIC 1983 wordt een waardig, met God verbonden, handelingsbekwaam, sociaal en intellectueel vrouwbeeld zichtbaar. Toch zijn het huwelijk en het moederschap voor haar het belangrijkste en blijft de hoogste mate van heiligheid met haar niet verenigbaar. Hierdoor zal de vrouw nooit tot priester gewijd mogen worden en op alle lagen van de hiërarchie een man als haar meerdere hebben. De analyse van de praktijken toont dat de vrouwen een vrijer en veelzijdiger katholiek vrouwbeeld voor zichzelf construeren dan het Vaticaan hen biedt. De vrouwen van de St. Jozefkerk schikken zich naar de norm van het Vaticaan, maar verzetten zich tegelijkertijd subtiel tegen dit normatieve vrouwbeeld. Ze springen niet op de barricades, maar construeren middels hun praktijken een veelzijdig, liefdevol, daadkrachtig en eigentijds katholiek vrouwbeeld, verbonden met de katholieke gemeenschap wereldwijd én de hedendaagse context van Leusden. Hiermee nuanceert dit onderzoek de binaire tegenstelling tussen het geautoriseerde- en subalterne discours over katholieke vrouwen.

Inhoudsopgave

Inhoud

<i>Dankwoord</i>	1
<i>Abstract</i>	2
<i>Inleiding</i> 4	
Introductie	4
Academische context en relevantie	7
Methodologie	14
<i>Hoofdstuk 1: Het canonieke rooms-katholieke vrouwbeeld</i>	20
<i>Hoofdstuk 2: Praktijk 1: Performatieve praktijken</i>	30
<i>Hoofdstuk 3: Praktijk 2: Discursieve praktijk</i>	41
<i>Hoofdstuk 4: Praktijk 3: Erfgoed praktijk</i>	52
<i>Hoofdstuk 5: Synthese</i>	62
<i>Conclusie</i> 66	
<i>Literatuurlijst</i> 70	
Bijlage 1: Datamatrix van de vrouwen	80
Bijlage 2: Prentenreeks en passiestaties	82

Inleiding

Introductie

Op 6 februari 2021 werd de Franse zuster Nathalie Becquart als eerste vrouw ooit benoemd tot ondersecretaris van de bisschoppensynode.¹ Becquart beschrijft haar benoeming zelf als 'vertrouwen in de vrouwen de kerk' en als een stap voorwaarts voor een kerk die met 'vrouwen en mannen samen het algemeen welzijn van de wereld wil dienen'.² Dat deze benoeming van een vrouw niet op zichzelf staat blijkt uit de eerdere benoeming van zes vrouwen tot lid van de Raad van de Economie in 2020 door Paus Franciscus I.³ Samen met negen mannelijke raadsleden vormen deze vrouwen nu het belangrijkste financiële adviesorgaan van het Vaticaan. Deze benoemingen passen bij het streven van de huidige paus naar meer vrouwen in bestuursfuncties.⁴ De paus stelt dat het werk van vrouwen op bestuursniveau een verrijking is voor de Kerk, omdat ze het Vaticaan een 'nieuwe manier van zien en denken' zouden kunnen bijbrengen.⁵ De meerwaarde van vrouwen voor het Vaticaan op bestuursniveau is nog nooit eerder zo expliciet uitgesproken door een paus als nu.⁶

Toch wil dit niet zeggen dat vrouwen dezelfde mogelijkheden hebben als mannen op alle niveaus in het Vaticaan. Volgens canonwet 1024 van het wetboek van de Rooms-Katholieke Kerk kunnen alleen mannen het heilige priestersacrament ontvangen.⁷ Ook onder Franciscus is er geen zicht op verandering van deze wet. Dit betekent dat vrouwen geen mis mogen celebreren en niet mogen worden benoemd tot werkelijk machtige posities zoals bisschop, kardinaal of paus.⁸ Volgens Gerard de Korte - bisschop van Den Bosch - kunnen vrouwen bovendien geen machtsposities bekleden binnen de Kerk, omdat dit de band met de orthodox-christelijke kerken uit het oosten zou verslechteren, omdat

¹ 'Synode' wordt gebruikt om een vergadering tussen bisschoppen aan te duiden. Paus Franciscus I gaf in 2021 aan dat hij de synodaliteit van de Kerk wil bevorderen, om hiermee verandering in de kerk mogelijk te maken. – KRO/NCRV, 'Bisschoppensynode' (versie 2021), <https://kro-ncrv.nl/katholiek/encyclopedie/b/bisschoppensynode> (7 mei 2021).; Alessandro Gisotti, 'Cardinal Grech: The Church is reinforcing its commitment to grow in synodality', *Vatican News*, 6 februari 2021.

² The Vatican, 'Sr Nathalie Becquart: "a sign of confidence for women in the Church"', *Vatican News*, 6 februari 2021.

³ In 2013 werd de Argentijnse kardinaal Jorge Maria Bergoglio tot paus gekozen en koos voor de naam paus Franciscus I. Als paus van de Rooms-Katholieke Kerk is Franciscus leider van de kerk, bisschop van Rome en soeverein vorst van Vaticaanstad. De keuze voor Franciscus was uitzonderlijk: Hij is de eerste Jezuïet die tot paus is benoemd, hij is van Argentijnse afkomst – de laatste niet-Europese Paus trad in 741 af – en zijn ideeën voor het Vaticaan zijn vereenvoudigend en progressiever dan die van zijn voorgangers. – Uki Goni, 'Pope Francis: the quiet man of Buenos Aires known for his humble tastes', *The Guardian*, 14 maart 2013.; Destem, 'Reacties op benoeming paus Franciscus I', *BNdestem*, 13 maart 2013.

⁴ Bas Roetman, 'Meer vrouwen aan de top in het Vaticaan: Paus Franciscus benoemt zes vrouwen als financieel adviseurs', *Trouw*, 7 augustus 2020.

⁵ Vaticannews, 'Paus wil meer vrouwen aan het hoofd van de Romeinse Curie' (versie 19 november 2019), <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/nieuws/paus-wil-meer-vrouwen-aan-het-hoofd-van-de-romeinse-curie> (14 januari 2021).

⁶ Roetman, 'Meer vrouwen aan de top in het Vaticaan'.; Stijn Fens, 'Ook Paus Franciscus geeft vrouwen geen échte macht in de kerk', *Trouw*, 24 augustus 2020.

⁷ *Codex Iuris Canonici 1983 (CIC) is het wetboek van de Rooms-Katholieke Kerk, geldend voor de gehele Latijnse Kerk. In c. 1024 staat benoemd dat enkel mannen de priesterwijding mogen ontvangen.* - Vaticaan, 'CODE OF CANON LAW', *De Heilige Zee* (Staat Vaticaanstad 2021), c.1024.

⁸ Fens, 'Ook Paus Franciscus geeft vrouwen geen échte macht in de kerk'.

vrouwelijk leiderschap daar niet geaccepteerd zou worden.⁹ De Nederlandse rooms-katholieke priester Antoine Bodar voegt hieraan toe dat de katholieke theologie leert dat: *‘de vrouw nu eenmaal andere taken heeft dan een man. Zoals de man geen kinderen kan krijgen, zo kan een vrouw geen priester worden.’*¹⁰ Een vrouw kan dus geen priester worden vanuit het vrouwbeeld van de Rooms-Katholieke Kerk: het hegemoniale beeld van welke rollen vrouwen wel en niet kunnen aannemen.

Dit conservatieve discours heeft in de context van het progressieve Nederland bijgedragen aan een gestage afname van rooms-katholieke kerkgangers sinds de jaren 1960. Volgens de Nederlandse religie-socioloog Erik Sengers is de toewijding van katholieke Nederlanders aan Rome onder andere afgenomen door het herhaaldelijk ingrijpen van het Vaticaan in het ‘te progressieve’ Nederland van de jaren 1960 en 1970.¹¹ In het Vaticaan werd besloten dat de liturgie in Nederland weer ‘Rooms’ moest worden en de invloed van leken (waaronder vrijwel alle vrouwen) moest worden ingeperkt.¹² Rome begon in 1970 eenzijdig conservatieve bisschoppen in Nederland te installeren. Er kwam meer nadruk op de sacramentele structuur van de Kerk, wat vrouwen (immers zonder priestersacrament) naar de zijlijn duwde.¹³ Deze nieuwe conservatieve bisschoppen protesteerden in de jaren 1970 luidkeels tegen ‘seculiere’ veranderingen in de samenleving ten aanzien van zaken als abortus, het ‘homohuwelijk’ en de veranderende positie van vrouwen. Deze Roomsere geloofsbelijdenis creëerde verdeeldheid in Nederlandse katholieke gemeenten.¹⁴ Het aantal Nederlandse katholieken daalde van 40,4% in 1960 naar 21,5% in 2018; waarvan slechts 4,1% met regelmaat religieuze diensten bezocht. Het aantal hedendaagse actief praktiserende katholieken is dus laag.¹⁵

Dat vrouwen weinig hoge functies bekleden binnen het religieuze instituut van het Vaticaan is volgens feministische theologen zoals Rosemary Radford Ruether en Rachel Adler niet uitzonderlijk. Ruether en Adler stellen dat de drie grote monotheïstische godsdiensten (jodendom, christendom, islam) een gezamenlijk erfgoed van hiërarchisch gedefinieerde genderverhoudingen hebben in hun theologische opvattingen.¹⁶ In deze godsdiensten wordt de wereldse vrouwelijke lichamelijke

⁹ Fens, ‘Ook Paus Franciscus geeft vrouwen geen échte macht in de kerk’.

¹⁰ Pauline Weseman, ‘Interview Antoine Bodar: ‘Vrouw mag van mij kardinaal en vicaris worden’, *Nieuwwij*, 21 oktober 2009.

¹¹ Erik Sengers, *Al zijn wij katholiek, wij zijn Nederlanders; opkomst en verval van de katholieke kerk in Nederland sinds 1795 vanuit rational choice perspectief* (Delft 2003) 150-153.

¹² *Iedereen die geen wijding tot bisschop, priester, kloosterling(e) of diaken heeft ontvangen. Omdat een vrouw de priesterwijding niet mag ontvangen, zijn vrijwel alle vrouwen ‘leek’.*

¹³ Sengers, *Al zijn wij katholiek, wij zijn Nederlanders*, 165-168.

¹⁴ *Ibidem*, 152.

¹⁵ *Hoewel sinds de periode van ontzuiling die in de jaren 1960 intrad ook een afname van protestants kerkelijk gezindte waar te nemen is (van 1960 37% naar 15% in 2018) is de kerkelijke betrokkenheid van deze groep vele malen groter gebleven. Meer dan de helft van de protestanten bezoekt met grote regelmaat religieuze diensten.* - Radboud Universiteit, ‘Geschiedenis van het Nederlands Katholicisme’, *Katholiek Documentatiecentrum*, 2021.; Kaski Radboud Universiteit, ‘Katholieken; aantal katholieken per 31 december’ (versie 2021), https://www.ru.nl/kaski/onderzoek/cijfers-rooms/virtuele_map/katholieken/ (5 mei 2021).

¹⁶ Rosemary Radford Ruether, *Feminism and God-talk: Toward a Feminist Theology* (Boston 1983).; Rachel Adler, *Engendering Judaism: An Inclusive Theology and Ethics* (Boston 1998).

beschouwd als het tegenovergestelde van de transcendente, soevereine en mannelijke God. Hoewel dit niet wil zeggen dat vrouwen of vrouwenemancipatie onbelangrijk worden bevonden door gelovigen, betekent het volgens Ruether en Adler wel dat bestuurlijke macht in deze godsdiensten als inherent mannelijk wordt gezien.¹⁷

Wat het opmerkelijk maakt dat in de Rooms-Katholieke Kerk vrouwen relatief onzichtbaar zijn, is dat Moeder Maria – een vrouw – een van de belangrijkste kernsymbolen is van het Rooms-Katholicisme. De Nederlandse katholieke wetenschapper Gerry van der List stelt dat Maria de belangrijkste heilige van de Katholieke Kerk is, waarvan de verering buitengewone dimensies heeft aangenomen.¹⁸ Sinds het *Concilie van Efeze*(431) is Maria niet alleen de moeder van Christus, maar ook van God. De liefde voor haar is sindsdien tot uitdrukking gebracht in eindeloos veel schilderijen, beelden, gezangen en gebeden.¹⁹ Volgens de Nederlandse theologe Janneke Nijboer is Maria voor veel katholieke gelovigen (in tegenstelling tot protestanten) de kern van hun gebed, omdat God te ver weg voelt en Maria (de moeder, de mens) een brug kan slaan. Voor vrouwen is Maria-erfgoed – zoals beelden en schilderijen - een brug naar hun eigen leven door haar lichamelijke vrouwelijkheid. Maria toont voor katholieken de blijde boodschap van God die van alle mensen houdt.²⁰ De vrouw Maria is dus wereldwijd een van de meest kernachtige en zichtbare katholieke symbolen.

Nederland wordt sinds de jaren 1970 weinig publiekelijk gesproken door katholieken zelf over hoe zij zich verhouden tot hun religie en de positie van vrouwen binnen het instituut. Volgens de Nederlandse historicus Tom Mikkers heeft dit gebrek aan zichtbaarheid te maken met wat hij 'religiestress' noemt.²¹ De seculiere publieke opinie was volgens Mikkers na de ontzuiling van de jaren 1960 niet meer geïnteresseerd in het kerkelijke leven, maar kerkelijke schandalen en religieuze rariteiten hadden wel nieuwswaarde.²² Uit een onderzoek van Mikkers uit 2010 blijkt dat christenen in media-uitingen onzichtbaar waren of naar voren kwamen als mensen die verabsoluteerde irrationele denkbeelden hebben.²³ Sinds de jaren 1990 is er in de linkse media wel oog voor de schoonheid van pluriformiteit van religie, maar wordt volgens Mikkers het christendom het minst interessant geacht, omdat dit gedachtegoed decennia lang progressief gedachtegoed in de weg gestaan zou hebben.²⁴

¹⁷ Anne-Marie Korte, 'De kruising van Madonna en het vrouwenlichaam in de feministische theologie', in: Rosemarie Buikema en Liedeke Plate (red.), *Handboek genderstudies; in media, kunst en cultuur* (Bussum 2015) 217-234, aldaar 222.

¹⁸ Gerry van der List, 'Wees gegroet Maria, vol van genade', in: 'Katholiek; De essentiële gids bij 's werelds belangrijkste religie', red. Arendo Joustra en R. van Rijckevorstel, speciale editie, *Elsevier* (2012) 62-63, aldaar 62.

¹⁹ Van der List, 'Wees gegroet Maria, vol van genade', 63.

²⁰ Janneke Nijboer, 'Mens als wij; Maria, de vrouw die afstanden overbrugt', *De Oud-Katholiek Tijdschrift voor De Oud-Katholieke Kerk van Nederland*, december 2019.

²¹ **De definitie van religiostress volgens Mikkers:** 'Reliostress ontstaat als de druk die religieuze of levensbeschouwelijke opvattingen en gedragingen op mensen uitoefenen te groot wordt. De mensen zelf en hun onderlinge relaties komen onder hoogspanning te staan, met als gevolg een verhoogd risico op spanningen, conflicten, mijding en geweld. Ik kies voor religiostress als containerbegrip.' - Tom Mikkers, *Reliostress* (Zoetermeer 2012) E-Book, 'Voorwoord', 2/6.

²² Tom Mikkers, *Reliostress* (Zoetermeer 2012) E-Book, 'Wanneer was sprake van religiostress', 4/5 - 5/5.

²³ Mikkers, 'De Rooms-Katholieke Kerk', 4/5.

²⁴ Mikkers, 'Nieuw binnengekomen', 1/12 – 2/12.

Sinds het grootschalige misbruik in de Katholieke Kerk eind twintigste-eeuw naar buiten kwam, krijgen degenen die conservatieve standpunten van de Katholieke Kerk verdedigen het zwaar te verduren. Zij worden in de beeldvorming van het bredere publiek automatisch onderdeel van het kerkelijke rariteitenkabinet.²⁵ De religiestress in Nederland voor rooms-katholieken is volgens Mikkers zo ver opgelopen dat sinds het begin van deze eeuw iedere uitgesproken katholiek alle wandaden van het Vaticaan – uit verleden of heden – naar het hoofd geslingerd krijgt en daarmee de mond wordt gesnoerd.²⁶ De Nederlandse katholieke literatuurwetenschapper Annemarie Latour stelt dat als er al openlijk katholieken in de media verschijnen, dit veelal mannen zijn. Katholieke vrouwen worden geacht zich minder inhoudelijk met hun geloof bezig te houden.²⁷ Een publiekelijk gesprek over het Nederlandse rooms-katholieke vrouwbeeld wordt door religiestress en bagatellisering onmogelijk gemaakt.

De veranderingen in het beleid van de huidige paus ten aanzien van vrouwen in bestuursfuncties, lijken te tonen dat er een verschuiving plaatsvindt in het hegemoniale Roomse vrouwbeeld.²⁸ Toch blijven, zoals ik reeds beschreef, in dit vrouwbeeld de rollen die een vrouw aan kan nemen fundamenteel anders dan die van mannen, waardoor werkelijk machtige posities zoals kardinaal of paus niet binnen bereik liggen. Dit onderzoek pretendeert niet alomvattend te zijn voor de Nederlandse geloofspraktijk, maar draagt middels een casestudie bij aan het compliceren van het rooms-katholiek vrouwbeeld van Nederlandse katholieke vrouwen zelf. De hoofdbron voor dit onderzoek is een verzameling diepte-interviews met tien rooms-katholieke vrouwen uit één kerk: de St. Jozefkerk in Leusden. Het onderzoek is een startpunt voor inzicht in hoeverre het hedendaags rooms-katholiek vrouwbeeld dat spreekt uit verschillende geloofspraktijken van vrouwen zelf, overeenkomt van het heersende vrouwbeeld van het Vaticaan.

Academische context en relevantie

Nederlandse katholieke vrouwengeschiedenis

Uit de tweede feministische golf van de jaren 1960 en 1970 kwam de academische beweging van de vrouwenstudies voort. Deze beweging had er kritiek op dat wetenschappelijke kennis die door mannen was verworven en mannen als onderzoeksobject had, vervolgens werd gepresenteerd als universeel geldend en alomvattend. Aan Nederlandse universiteiten ontstonden afdelingen vrouwenstudies met

²⁵ Mikkers, 'De Rooms-Katholieke Kerk', 6/9 – 7/9.

²⁶ Ibidem, 8/9.

²⁷ Annemarie Latour, 'Waar zijn de katholieke vrouwen?' (versie 1 oktober 2016), <https://www.deroerom.nl/nieuws/2016/10/waar-zijn-de-katholieke-vrouwen/> (7 januari 2021).

²⁸ *Discours is één van de kernconcepten van Foucault. Met discours wordt het samenhangend geheel van uitspraken bedoeld waarmee betekenis wordt gegeven aan de wereld. Dit geheel wordt niet door een onderliggend transcendentiaal subject geordend of beheerst.* - Michiel Leezenberg en Gerard de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam 2017) 378.

subdisciplines zoals theologie en geschiedenis, om deze scheefgroei recht te zetten.²⁹ Volgens de Nederlandse cultuurhistoricus Marjet Derks werden katholieke vrouwen in deze onderzoeken veelal genegeerd of gestereotypeerd. Derks wijst hiervoor twee redenen aan. Ten eerste heerste er binnen de (feministische) vrouwenbeweging een zeer negatief beeld van het katholicisme, omdat vrouwen in de Katholieke Kerk worden uitgesloten uit de bestuurlijke macht. Vrouwen die dit accepteren moeten wel passief en volgzzaam zijn, of zeer negatief te staan tegenover hun geloof.³⁰ De tweede reden die Derks geeft is dat de samenwerking tussen de (mannelijke) geschiedschrijvers over het katholicisme en de feministische theoretici zeer beperkt is gebleven.³¹ De 'algemene' werken die deze historici schrijven over het katholicisme, laten vrouwen doorgaans ten onrechte buiten beschouwing.³²

Toch staat dit onderzoek niet op zichzelf en zijn er wel degelijk werken verschenen die het stereotype beeld van de rollen die Nederlandse katholieke vrouwen zouden vervullen compliceren. Zo stelt Marloes Hülsken met haar boek *Kiezen voor kinderen?*(2010) het beeld bij dat katholieke vrouwen tot ver na de Tweede Wereldoorlog onder druk van de pastoor meer kinderen kregen dan ze zelf wilden. Volgens Hülsken wogen de meeste katholieke vrouwen zelf af of ze de richtlijnen van de Kerk over geboortebeperking volgden.³³ Andere voorbeelden van werken die het stereotype van de lijdzame en passieve katholieke vrouw ontcrachten, zijn 'Roomse dochters'(1992) over de strijd bare katholieke vrouwencultuur tussen 1912 en 1975, en *Heilig moeten*(2007) over de katholieke vrouwen die tijdens het interbellum radicale herkerstening ambiëerden.³⁴ Een beperking van deze laatste twee werken is dat de focus enkel ligt op georganiseerde katholieke vrouwen. Zo wilde historica Catharina Halkes met 'Roomse dochters' de katholieke vrouwenbeweging uitlichten, maar toont twaalf uitzonderlijke portretten van leidinggevende vrouwen.³⁵ Daarbij is buiten beschouwing gelaten hoe

²⁹ Leezenberg en de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*, 329, 330.

³⁰ *Treffende voorbeelden zijn de onderzoeken Moederschap als balsem*(1981) van Mirre Bots en Maria Noordman en 'Zodoende was de vrouw maar een mens om kinderen te krijgen'(1987) van Marga Kerklaan die enkel de negatieve ervaringen van katholieke vrouwen over huwelijk en moederschap geloofwaardig achten. - Mirre Bots en Maria Noordman, *Moederschap als balsem. Ervaringen van katholieke vrouwen met huwelijk, seksualiteit en moederschap in de eerste helft van deze eeuw* (Amsterdam 1981).; Marga Kerklaan, 'Zodoende was de vrouw maar een mens om kinderen te krijgen'. 300 brieven over het roomse huwelijksleven (Baarn 1987).

³¹ Marjet Derks, Catharina Halkes en Annelies Heyst (red.), 'Roomse dochters'; *Katholieke vrouwen en hun beweging* (Baarn 1992) 326-329.

³² **Een greep uit voorbeelden van 'algemene' geschiedschrijving van het katholicisme, waarin weinig tot geen aandacht is besteed aan de katholieke vrouw:** 1. Een onderzoek naar katholieke organisaties, waarin puur mannelijke organisaties worden genoemd. – Ton Duffhues, Albert Felling en Jan Roes, *Bewegende patronen. Een analyse van het landelijk netwerk van katholieke organisaties en bestuurders 1945-1980* (Baarn 1985).; 2. Een onderzoek naar de katholieke jeugdbeweging, waarbij 'jeugd' beter vervangen kan worden door 'jongens': Peter Selten, *Het apostolaat der jeugd. Katholieke jeugdbewegingen in Nederland, 1900-1940* (Baarn 1991).; 3. Een overzichtswerk van de 'algemene' Nederlandse katholieke geschiedenis van maar liefst 560 pagina's, waarin slechts enkele zinnen zijn besteed aan vrouwen.: Walter Goddijn, Jan Jacobs en Gérard van Tillo, *Tot vrijheid geroepen; Katholieken in Nederland 1945-2000* (Baarn 1999).; 4. Een 'standaardwerk' waarin vrouwen amper worden genoemd.: Peter Nissen, *Geloven in de Lage Landen. Scharniermomenten in de geschiedenis van het christendom* (Leuven 2004).

³³ Marloes Hülsken, *Kiezen voor kinderen?; vrouwen tijdschriften en hun lezeressen over het katholieke huwelijksleven, 1950-1975* (Hilversum 2010) 9-19.

³⁴ Derks, Halkes en Heyst (red.), 'Roomse dochters'; Marjet Derks, *Heilig moeten; Radicaal-katholiek en retro-modern in de jaren twintig en dertig* (Hilversum 2007).

³⁵ Derks, Halkes en Heyst (red.), 'Roomse dochters', 325, 330.

vrouwen via hun handelen invulling geven aan hun geloof in bijvoorbeeld hun eigen kerk of persoonlijke omgeving. Derks erkent dat de meeste studies naar katholieke vrouwen deze hiaat bevatten, terwijl dit essentieel is om het stereotype van 'de katholieke vrouw' te nuanceren.³⁶

Mijn onderzoek draagt bij aan het opvullen van deze gaten in de historiografie. In dit onderzoek zijn, evenals in *'Roomse dochters'* en *Kiezen voor Kinderen?* interviews de hoofdbron, maar de nadruk ligt ditmaal nadrukkelijk op de persoonlijke ervaringen en geloofspraktijken van 'gewone' Nederlandse katholieke vrouwen. Hoe vullen de vrouwen van de St. Jozefkerk zelf hun vrouwbeeld in en hoe verhoudt dit zich tot het geautoriseerd discursief vrouwbeeld van het Vaticaan?

Geautoriseerd discursief katholiek vrouwbeeld

Dit geautoriseerd discours van het rooms-katholiek vrouwbeeld moet eerst worden bepaald, om zicht te kunnen krijgen op waar door de vrouwen van de St. Jozefkerk middels hun praktijken van dit discours wordt afgeweken. De term 'geautoriseerd discours' bouwt voort op *Uses of Heritage*(2006) van de Australische archeoloog Laurajane Smith. Smith stelt dat een geautoriseerd discours een set culturele waarden en regels is, die top-down wordt bepaald door experts.³⁷ De macht van het Rooms instituut is volgens de Duitse filosoof en rechtsgeleerde Carl Schmitt essentieel voor begrip van katholieken. De gecentraliseerde macht van de paus in het Vaticaan is immers uniek aan het rooms-katholieke geloof.³⁸ Het gebruik van Smiths concept in dit onderzoek helpt bepalen welke rollen katholieke vrouwen volgens deze gecentraliseerde macht aan mogen nemen.³⁹

De set hegemoniale waarden en regels wordt gevonden in het wetboek van het canoniek recht: een verzameling wetten en voorschriften gemaakt door de kerkelijke autoriteit, om te regeren over de Rooms-Katholieke Kerk van de Latijnse ritus en haar leden.⁴⁰ Priesters en juristen bouwen voort op de traditie en theologie van het instituut, en stollen deze waarden in wetten. Het geautoriseerd discours legitimeert vervolgens deze zelfde waarden en experts, wat barrières opwerpt tegen concurrerende manieren van denken.⁴¹ Dit heersende discours vormt de manier waarop gedacht, gesproken en geschreven wordt over katholieken en bepaald daarmee de norm van de katholieke identiteit.⁴²

Toch zijn er volgens Smith ook subalterne discoursen, die afwijken van de officiële theorie.⁴³ Dit impliceert een tegenstelling tussen het hegemoniale discours, en een subaltern discours dat buiten

³⁶ Derks, Halkes en Heyst (red.), *'Roomse dochters'*, 331.

³⁷ Laurajane Smith, *Uses of Heritage* (London 2006) 35.

³⁸ Carl Schmitt, *Roman Catholicism and political form* (translation by G.L. Ulmen Londen 1996) ix-xi.

³⁹ Smith, *Uses of Heritage*, 42.

⁴⁰ Vaticaan, 'CODE OF CANON LAW'.

⁴¹ Smith, *Uses of Heritage*, 43.

⁴² Ibidem, 11.

⁴³ Ibidem, 35.

het hegemoniale discours staat en zich hiertegen verzet. Mijn onderzoek nuanceert deze tegenstelling. De Italiaanse gendertheoreticus Rosi Braidotti stelt dat vrouwen zich (subtiel) tegen een hegemoniaal discours kunnen verzetten via dagelijkse praktijken.⁴⁴ Zo schikken de vrouwen van de St. Jozefkerk zich via praktijken aan het hegemoniale beeld van hoe katholieke vrouwen zouden moeten handelen, maar wijken tegelijkertijd via hun praktijken af van deze zelfde norm. Ze zijn onderdeel van het hegemoniale instituut, maar verzetten zich er ook tegen. In hoofdstuk 1 wordt het geautoriseerd discursief rooms-katholiek vrouwbeeld gedestilleerd uit de canonieke wetten van het Vaticaan. In hoofdstuk 2 tot en met 4 wordt onderzocht hoe de geïnterviewde vrouwen van St. Jozefkerk zich tot dit vrouwbeeld verhouden in verschillende geloofspraktijken. Dit onderzoek is dus mede van academische waarde omdat het de grens tussen geautoriseerd en subaltern nuanceert.

Genderstudies en intersectionaliteit

De intersectie van het rooms-katholiek 'vrouwbeeld' in Nederland onderzoeken, kan enkel als niet wordt uitgegaan van een biologisch-deterministische opvatting over vrouw-zijn. Immers, als 'een vrouw' een a-historisch en a-cultureel biologisch gegeven was kon het niet gedeconstrueerd worden. Met deze opvatting over 'gender' bevindt dit onderzoek zich in het interdisciplinaire onderzoeksveld van de poststructuralistische genderstudies.⁴⁵

Met name de aandacht van de invloedrijke poststructuralistische Amerikaanse filosoof Judith Butler voor performatieve praktijken is voor mijn onderzoek van belang. Butler stelt in *Gender Trouble* (1990) dat de 'vrouwelijke zelf' geen innerlijke essentie heeft, maar elke keer opnieuw gecreëerd wordt door de toe-eigening en herhaling van culturele normen via performatieve praktijken.⁴⁶ Met performativiteit wordt de uiting of handeling bedoeld die datgene tot stand brengt dat hij lijkt te beschrijven of representeren.⁴⁷ Gender is dus 'doen' in plaats van 'zijn' en de verwachting van een innerlijke essentie heeft creëert uiteindelijk dit fenomeen.⁴⁸ De herhaling van het script van 'de

⁴⁴ Rosi Braidotti, 'In Spite of the Times: The Postsecular Turn in Feminism' in: *Theory, Culture & Society* 25 (2008) 6, 1-24, aldaar 16.

⁴⁵ Buikema en Plate (red.), *Handboek genderstudies*, 13.

⁴⁶ Judith Butler, *Gender Trouble (tenth anniversary edition* Berkeley 1999) xiv, xv.; *Butler bouwt voort op ideeën van de Franse poststructuralistische denkers Jacques Derrida en Michel Foucault. Derrida introduceert in 1967 deconstructie: een leeswijze die verborgen conceptuele vooronderstellingen in teksten blootlegt. Begrippenparen waarmee betekenis wordt gegeven aan de wereld – zoals man-vrouw - worden door Derrida gedeconstrueerd, waarmee hij aantoont dat ze problematisch, willekeurig en hiërarchische geordend zijn. De theorie van Derrida maakt het mogelijk de sociale categorie 'vrouw' als een veranderlijk en geconstrueerd cultureel verschijnsel te onderzoeken. Foucault's werk stelt onder meer stelt dat de sociale categorie 'seksualiteit' geen natuurlijk gegeven is, maar kunstmatig wordt geconstrueerd door een complex van kennis-macht dat aan onze genoegens wordt opgelegd. Als zodanig zijn sociale categorieën doortrokken van betekenis en machtsrelaties, en historisch veranderlijk.* - Jacques Derrida, vert. Gayatri Chakravorty Spivak, *Of Grammatology* (Delhi 1997) lxxxix.; Leezenberg en de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*, 290, 339, 377.; Mark G.E. Kelly, *Foucault's History of Sexuality Volume I: The Will to Knowledge* (Edinburgh 2013) 1, 3.; Anna Green, *Cultural history: theory and history* (Hampshire 2008) 71, 75.

⁴⁷ Leezenberg en de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*, 388, 390.

⁴⁸ Butler, *Gender Trouble*, xiv, xv.

katholieke vrouw' brengt de naturalisatie van het verhaal voort.⁴⁹ Voortbouwend op Butler wordt in dit onderzoek geanalyseerd hoe de vrouwen via hun geloofspraktijken zichzelf tot katholieke vrouw construeren. Wanneer in dit onderzoek wordt gesproken over 'katholiek vrouwbeeld', wordt hiermee geduid op hoe er naar vrouwen wordt gekeken en welke handelingsruimte de vrouwen hiermee krijgen: welke rollen worden hen toegewezen of eigenen ze zichzelf toe?

Binnen genderstudies is het denken in identiteits-intersecties essentieel.⁵⁰ Intersectionaliteit werd in 1989 als analytisch concept gelanceerd door de Amerikaanse feministische juriste Kimberlé Crenshaw, om te benadrukken dat je nooit kunt spreken van maar één stukje van identiteit.⁵¹ Het concept is met name door-ontwikkeld door Noord-Amerikaanse 'feministes van kleur', die aantoonde dat gender, ras, natie, klasse en seksualiteit elkaar co-construeren. Het identiteits- kenmerk religie was ondergeschikt in dit onderzoek.⁵² De Amerikaanse queer-theoreticus Jasbir Puar stelt dat religie een belangrijk deel van een intersectionele analyse zou moeten zijn, omdat de aan- en afwezigheid van religie een essentieel onderdeel van identiteitsvorming behelst. Toch wordt religie – zeker in meer gesecculariseerde samenlevingen - te vaak weggelaten of simplistisch beschouwd.⁵³ Puar benadrukt tevens dat de verschillende identiteitsassen niet precies evenveel aanwezig zijn, niet stabiel zijn in ruimte en tijd en steeds opnieuw worden geconstrueerd middels praktijken.⁵⁴

Dit onderzoek heeft dus ook academische relevantie omdat het helpt het identiteitskenmerk religie (katholicisme) te nuanceren. Door in hoofdstuk 2 tot en met 4 verschillende geloofspraktijken uit veelvormige domeinen (handelen, taal en erfgoed) van dezelfde vrouwen van de St. Jozefkerk naast elkaar te leggen, wordt simplisme voorkomen en een genuanceerd beeld van de rollen die de geïnterviewde katholieke vrouwen zich in praktijk toe-eigenen zichtbaar.

Antropologie van katholicisme

Inzichten uit de poststructuralistische genderstudies worden in mijn onderzoek gecombineerd met inzichten uit de culturele antropologie: de studie van het sociale en ideologische gedrag van groepen in het veld.⁵⁵ Binnen de culturele antropologie wordt het christendom veelvuldig onderzocht, maar is het katholicisme ondervertegenwoordigd.⁵⁶

In 2017 kwam het overzichtswerk *The Anthropology of Catholicism* uit, de eerste begeleidende

⁴⁹ Ibidem, xv.

⁵⁰ Buikema en Plate (red.), *Handboek genderstudies*, 101-103.

⁵¹ Kimberlé Crenshaw, 'Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color', *Stanford Law Review* 43 (1991) 6, 1241-1299, aldaar 1250.

⁵² Buikema en Plate (red.), *Handboek genderstudies*, 396.

⁵³ Jasbir Puar, 'Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times.', *Duke University Press* (Londen 2007) 212.; Jasbir Puar, 'I'd Rather Be A Cyborg Than a Goddess: Becoming Intersectional in Assemblage Theory.', *Philosophia* 2 (Tennessee 2012) 1, 49-66, aldaar 54.

⁵⁴ Puar, 'Terrorist Assemblages', 212.; Puar, 'I'd Rather Be A Cyborg Than a Goddess', 54.

⁵⁵ Ton Dekker en Herman Roodenburg (red.) *Volkscultuur: Een inleiding in de Nederlandse etnologie* (Nijmegen 2000) 1.

⁵⁶ Kristy Nabhan-Warren en James S. Bielo, 'Imagining Catholicism and Catholics Critical Reflections on The Anthropology of Catholicism', *Exchange* 48 (2019) 3, 195-203, aldaar 195.

gids voor antropologisch onderzoek naar katholieke gemeenschappen.⁵⁷ De Mexicaans-Amerikaanse etnografen Maya Mayblin, Kristin Norget en Valentina Napolitano stellen in dit boek dat bottom-up veldonderzoek -bijvoorbeeld via interviews - naar de ervaringen en praktijken van katholieken in specifieke gemeenschappen essentieel is, omdat iedere geloofsgemeenschap op eigen wijze onderhandeld met de hiërarchie van het katholiek instituut.⁵⁸ De Amerikaanse antropoloog Julie Byrne vult aan dat dit veldwerk enkel voorbij kan gaan aan intellectuele clichés, als wordt gekozen voor een ‘katholieke benadering van het katholicisme’. Hiermee bedoelt Byrne dat er oog is voor geloofspraktijken die kenmerkend zijn aan het katholicisme, zoals de spirituele ervaring van rituelen en de zintuiglijke ervaring van erfgoed.⁵⁹

Via diepte-interviews met vrouwen uit één gemeente – de St. Jozefkerk in Leusden – over hun geloofspraktijken, gaat dit onderzoek voorbij aan clichés over katholieken. Door een analyse te doen van de rollen die vrouwen zich toe-eigenen via verschillende praktijken – waaronder Bijbelteksten en erfgoed - denkt dit onderzoek door op de katholieke benadering van Byrne. Welke geloofspraktijken maken de vrouwen katholiek en hoe wordt via deze praktijken een katholiek vrouwbeeld geconstrueerd? Hiermee draagt dit onderzoek bij aan de beantwoording van de academische vraag naar een katholieke benadering van antropologisch onderzoek naar de geloofspraktijken van specifieke katholieken.

Terminologie

Dit onderzoek is mede van academisch belang om het zich richt op beperkt onderzochte intersectie van vrouw-zijn en rooms-katholicisme in de context van Nederland. Omdat deze drie termen veelvormig zijn, worden ze hier gedefinieerd.

In dit onderzoek wordt gekeken naar hoe ‘vrouwen’ via drie typen praktijken een beeld vormen van welke rollen katholieke vrouwen kunnen aannemen. Wanneer in dit onderzoek wordt gesproken van ‘een vrouw’ die zich tot dit vrouwbeeld verhoudt, worden hier mensen mee bedoeld die zowel door de Kerk als door henzelf worden geïdentificeerd als vrouw.

De termen ‘rooms-katholiek’ en ‘katholiek’ worden in dit onderzoek inwisselbaar gebruikt. Andere katholieken zoals Oudkatholieken en Vrij-katholieken worden buiten beschouwing gelaten. De geïnterviewde vrouwen omschrijven zichzelf als katholiek, mede omdat de meeste van hen regelmatig (ten minste maandelijks) de kerk bezoeken. Hierdoor is de invloed van het katholicisme redelijk groot op hun praktijken en zijn zij voor dit onderzoek representatief als katholiek.

⁵⁷ Kristin Norget, Valentina Napolitano en Maya Mayblin (red.) *The Anthropology of Catholicism: A Reader* (Berkeley 2017).

⁵⁸ Kristin Norget, Valentina Napolitano en Maya Mayblin (red.) *The Anthropology of Catholicism: A Reader* (Berkeley 2017) 26, 27.

⁵⁹ Kristy Nabhan-Warren en James S. Bielo, ‘Imagining Catholicism and Catholics Critical Reflections on The Anthropology of Catholicism’, *Exchange* 48 (2019) 3, 195-203, aldaar 203.

Daarbij is de context van 'Nederland' (in geografische zin) bepalend voor dit onderzoek. Ten eerste omdat katholieken er niet de hegemoniale meerderheid vormen, hedendaags Nederland is overwegend seculier.⁶⁰ Ten tweede is het populaire beeld van Nederland als calvinistisch land van invloed op de geloofsbeleving van katholieken.⁶¹ Een 'calvinistische' eigenschap zoals 'doe maar gewoon, dan doe je gek genoeg!' wordt volgens historicus Gerrit Schutte door Nederlanders gezien als kenmerkend voor de Nederlandse volksaard.⁶² Dit lijkt haaks te staan op frivolere eigenschappen die de katholieke wereldkerk worden toegedicht.⁶³ Ten slotte heeft Nederland een lange progressieve emancipatoire geschiedenis ten aanzien van gendergelijkheid.⁶⁴ Uit onderzoek van vrouwenrechtenorganisatie *ActionAid* (2019) blijkt dat nog altijd 80,7% van de Nederlanders vindt dat ongelijke behandeling van vrouwen en mannen in de wereld aangepakt moet worden.⁶⁵

Hoewel één casestudie van tien vrouwen van de St. Jozefkerk in Leusden nooit representatief kan zijn voor heel Nederland, zijn de bovengenoemde drie kenmerken wel van toepassing op Leusden. Leusden is overwegend seculier (50.3% is niet kerkelijk gezind), bevindt zich in een overwegend calvinistische omgeving (boven de rivieren en in de Bijbelbelt) al is het percentage rooms-katholieken aanzienlijk (22.6%) en tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 bleek 56,1% van de Leusdenaren progressief te stemmen.⁶⁶ De context van een 'seculier', 'calvinistisch' en 'progressief' Nederland in het algemeen en Leusden in het bijzonder is van invloed op de katholieke geloofsbeleving en daarmee op dit onderzoek.

⁶⁰ Volgens onderzoek van het CBS rekende in 2017 voor het eerst minder dan de helft van de Nederlanders (49%) zich tot een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke gemeente. Die dalende lijn zet door: in 2019 was het nog slechts 46%. - Statline, 'Religie in Nederland', Databank CBS, 18 december 2020.

⁶¹ Gerrit Schutte, 'Hoe calvinistisch was Nederland?', *Radix* 34 (2008) 4, 244-253, aldaar 251.

⁶² Hierbij moet de kanttekening worden geplaatst dat de calvinistische christenen niet de grootste groep gelovigen vormen in Nederland en dat ook historisch zeker niet altijd zijn geweest. Dit beeld van het calvinistische Nederland – dat ontstond in de negentiende-eeuw - berust dus op een mythe. Wat niet wil zeggen dat het beeld geen sterk performatief karakter heeft: Dat Nederlanders zichzelf als in essentie calvinistisch land zien, vormt een calvinistische identiteit. - Schutte, 'Hoe calvinistisch was Nederland?', 247.

⁶³ Stichting In de Rechte Straat, 'Wat is rooms-katholiek?' (2019), <https://kenniscentrumirs.nl/home/algemene-beeldvorming/wat-is-rooms-katholiek> (16 januari 2021).

⁶⁴ Marianne Boere, 'De tweede feministische golf', *Atria*, 2021.

⁶⁵ Onderzoeksbureau Kien, 'Nederlanders willen gelijke rechten voor alle vrouwen in de wereld', *ActionAid*, 7 maart 2019.; Hierbij moet de kanttekening geplaatst worden dat het progressieve discours ten aanzien van man-vrouw gelijkheid niet altijd terug te vinden is in praktijken. Zo wijst een onderzoek van *WOMEN Inc.* uit dat in Nederland 50% van de heterostellen werk en zorg gelijk zou willen verdelen, maar dit in praktijk maar bij 10% van de stellen gebeurt. – Anne-Wil van Lohuizen en Natalia Valk, 'Onderzoek 'Zo werkt het!', *Rapportage WOMEN Inc.* (Amsterdam 2020) 25-29.

⁶⁶ Nederland wordt vaak onderverdeeld in het overwegend protestantse "boven de rivieren" en het overwegend katholieke "onder de rivieren". Door de casestudie richt dit onderzoek zich op boven de rivieren. De Bijbelbelt is een strook die dwars door Nederland, van Zeeland naar Overijssel loopt, en waar relatief veel conservatieve gereformeerde christenen wonen. – Redactie Historiek, 'De Biblebelt (en de bevindelijk gereformeerden)' (versie 18 februari 2019), <https://historiek.net/biblebelt-bevindelijk-gereformeerden/92425/> (16 januari 2021).; Centraal Planbureau voor de Statistiek, 'GM0327 Leusden', *Kerkelijke gezindte en kerkbezoek naar gemeenten 2010/2015*, 2015.

Methodologie

Canonieke wetten Vaticaan

In het eerste hoofdstuk van mijn onderzoek wordt uit het canonieke rechtssysteem van het Vaticaan het geautoriseerd discursief vrouwbeeld gedestilleerd.⁶⁷ In navolging van Smith wordt hiervoor een *Critical Discourse Analyses (CDA)* gebruikt: de methodiek van de Engelse taalkundige Norman Fairclough. Deze methodiek laat niet alleen zien dat taal niet neutraal is en waarheden construeert, maar ook van invloed is op de materiële werkelijkheid.⁶⁸ De wetten worden geanalyseerd met een genderlens die hiërarchische genderverhoudingen zichtbaar maakt (op woord-, zins- en tekstniveau). Dit wordt aangevuld met commentaar van kerkjuristen om de implicaties van de taal voor de materiële werkelijkheid te kunnen duiden. Het theoretisch vrouwbeeld dat op deze manier uit het canoniek recht wordt gedestilleerd, wordt in hoofdstuk 2 tot en met 4 getoetst aan de geloofspraktijken waarmee de vrouwen van de St. Jozefkerk zelf hun vrouwbeeld construeren.

De interviews met de vrouwen van de St. Jozefkerk

De belangrijkste bron voor hoofdstuk 2 tot en met 4 van mijn onderzoek, zijn tien diepte-interviews met de vrouwen van de St. Jozefkerk in Leusden.⁶⁹ De vrouwen zijn tussen de 32 en 76 jaar oud, heteroseksueel, veelal hoogopgeleid.⁷⁰ Negen van de tien vrouwen zijn wit en van Nederlandse afkomst. Zes vrouwen wonen in Leusden en de anderen verdeeld over Amersfoort, Stoutenburg en Renswoude.⁷¹ Er is bewust gekozen voor tien vrouwen van dezelfde kerk, zodat de context van de kerk (gebouw, gemeenschap en voorgangers) en de geografische context (Leusden) van de vrouwen vergelijkbaar is. Hierdoor kunnen de antwoorden van de vrouwen beter met elkaar vergeleken worden. Uit de interviews over hun geloofspraktijken wordt per praktijk een vrouwbeeld gedestilleerd en deze vrouwbeelden worden in het synthese-hoofdstuk (H.5) vergeleken met het hegemoniaal vrouwbeeld van het Vaticaan. Schikken de vrouwen zich naar deze hegemoniale norm of zetten ze zich hier via hun praktijken tegen af?

De keuze voor kwalitatief onderzoek - in de antropologie ook wel etnografie of veldonderzoek - geeft de ruimte om ervaring bloot te leggen en de nuance niet uit het oog te verliezen.⁷² Iedere vrouw

⁶⁷ Vaticaan, 'CODE OF CANON LAW'.

⁶⁸ Smith, *Uses of Heritage*, 13-16.; James Paul Gee en Michael Handford, *The Routledge Handbook of Discourse Analysis* (Londen 2012) 9-11.

⁶⁹ Meer informatie over de geïnterviewde vrouwen is te vinden in **Bijlage 1: Datamatrix van de vrouwen.**

⁷⁰ Met hoogopgeleid wordt bedoeld dat de meeste vrouwen een hogere beroepsopleiding of universitaire opleiding hebben afgerond.

⁷¹ Bij het werven van de vrouwen is gewerkt met een 'via-via methode'. Via Adelheid, een van de geïnterviewde vrouwen, ben ik in contact gekomen met de andere vrouwen. Adelheid heeft getracht verschillende vrouwen te benaderen, maar heeft wellicht met name contact gezocht met vrouwen waar zij zich prettig bij voelt omdat zij in bepaalde mate haar waarden/visie op het katholicisme delen. Dit kan zorgen voor een redelijk uniform beeld van de vrouwen van de St. Jozefkerk.

⁷² Hennie Boeijs, *Analyseren in kwalitatief onderzoek; Denken en doen* (Amsterdam 2016) 19.

kan rustig over de vragen nadenken, omdat zij voorafgaand aan het gesprek de uitgebreide vragenlijst invult. Vervolgens wordt iedere vrouw intensief bevraagd, om haar antwoorden waar nodig aan te vullen en aan te scherpen.

Oral history en interviews als wetenschappelijke methode zijn niet onomstreden. Discussies over subjectiviteit en betrouwbaarheid worden regelmatig gevoerd. Uiteraard gelden deze kanttekeningen voor alle historische bronnen, maar een specifiek probleem met interviews is dat ieder mens situaties op geheel eigen wijzen ervaart en de herinnering aan deze ervaringen ook nog over tijd vervormt.⁷³ Om zicht op deze vertekeningen te krijgen bieden de vergelijking met de andere vrouwen en theorie over katholieke vrouwen in Nederlandse context uitkomst. Een ander aandachtspunt is dat het interview gemaakt wordt door de interviewer en de geïnterviewde samen. In dit onderzoek is gewerkt met open vragen en doorvragen op antwoorden die multi-interpretabel zijn, om te voorkomen dat conclusies worden getrokken die niet de ervaring van de geïnterviewden blootleggen. Het voordeel van interviews is dat ervaringen van mensen onderzocht kunnen worden die anders onzichtbaar waren gebleven, omdat er weinig geschreven bronnen over hen bestaan.⁷⁴ De ervaringen die uit de interviews naar voren komen zijn subjectief en niet representatief voor 'de Nederlandse katholieke vrouw', maar objectiviteit probeert dit onderzoek ook niet te bereiken. Juist de eigen ervaring en herinnering van de geïnterviewde vrouwen staan in deze specifieke casestudie centraal.⁷⁵

Voortbouwend op de interpretatieve benadering van de invloedrijke Amerikaanse sociologen Anselm Strauss en Barney Glaser gaat de aandacht van mijn onderzoek uit naar het begrijpen van betekenissen die de geïnterviewden toekennen aan ervaringen en tekens in hun dagelijks leven.⁷⁶ De samenhang tussen de interviews is bepaald door hun uitspraken te coderen en naast elkaar te leggen in een datamatrix.⁷⁷ Om bredere conclusies te kunnen trekken uit de datamatrix wordt analytische generalisatie gebruikt, zoals beschreven door de Amerikaanse sociale wetenschapper Robert K. Yin. Yin stelt dat bevindingen gecontroleerd kunnen worden door steeds nieuwe bevindingen uit verschillende domeinen naast de eerdere te plaatsen, zo worden niet slechts de vooronderstellingen van de onderzoeker worden bevestigd.⁷⁸ In dit onderzoek wordt het vrouwbeeld van de vrouwen – zoals gezegd - dan ook om nuance te garanderen vanuit drie verschillende praktijken onderzocht, elk

⁷³ Hülsken, *Kiezen voor Kinderen?*, 27.

⁷⁴ *Zeker binnen de vrouwenstudies waar mijn onderzoek deel van uit maakt, worden interviews gebruikt om perspectieven boven water te krijgen die met andere bronnen niet kunnen worden onderzocht, zoals de ervaringen van moeders en huisvrouwen.* - Selma Leydesdorff, *De mensen en de woorden* (Amsterdam 2004) 45-47.

⁷⁵ Leydesdorff, *De mensen en de woorden*, 59.

⁷⁶ Boeije, *Analyseren in kwalitatief onderzoek*, 22, 27.

⁷⁷ *Om privacy-redenen is slechts een klein deel van de datamatrix bijgevoegd in bijlage 1. Om deze zelfs reden worden alleen de voornamen van de vrouwen gebruikt en is bij enkele vrouwen de voornaam veranderd, zodat niet te traceren is over welke vrouw het gaat.*

Bijlage 1: Datamatrix van de vrouwen.; Tony Hak, 'Theorie toetsen in kwalitatief onderzoek, *Kwalon* 12 (2007) 3, 5-13, aldaar 6.; Boeije, *Analyseren in kwalitatief onderzoek*, 10.

⁷⁸ Robert K. Yin, *Case study research. Design and methods* (Beverly Hills 2003).

uit een eigen domein en geanalyseerd met eigen methodiek. Hieronder staat de gebruikte methodiek van elke praktijk toegelicht.

Praktijk 1: Performatieve praktijk

Het tweede hoofdstuk richt zich op het handelen van de geïnterviewde vrouwen. Immers – zoals Butler heeft doen inzien – repetitieve handelingen construeren identiteiten. Via hun handelen produceren de geïnterviewde vrouwen zich tot rooms-katholieke vrouwen.

Uitgangspunt voor het eerste deel van het hoofdstuk is hoe de geïnterviewde vrouwen deze identiteit construeren middels performatieve praktijken in verschillende velden: de katholieke gemeenschap wereldwijd, in Nederland, in de St. Jozefkerk in Leusden en in hun privésfeer.⁷⁹ Overwegingen van de Franse socioloog Pierre Bourdieu worden meegenomen, om te kunnen analyseren hoe de vrouwen onderhandelen met de 'nomos' (de veldspecifieke normen) van de (katholieke) velden waarin zij zich bevinden.⁸⁰ Met 'veld' doelt Bourdieu op de sociale ruimte waarin individuen handelen om sociaal kapitaal (zoals relaties met de gemeenschap) of cultureel kapitaal (zoals behoud van traditie) te verzamelen.⁸¹ Dit verzamelen van kapitaal in de verschillende velden is dus bepalend voor het handelen van de vrouwen en middels dit handelen construeren ze zich tot katholieke vrouw.⁸²

In het laatste deel van dit hoofdstuk wordt het vrouwbeeld dat zich toont in de performatieve praktijken van de vrouwen van de St. Jozefkerk vergeleken met het hegemoniaal vrouwbeeld.

Praktijk 2: Discursieve praktijk

Enkel kijken naar de performatieve praktijken van de vrouwen geeft een beperkt beeld van hun vrouwbeeld. Om meer zicht te krijgen op hoe de nomos waartoe de vrouwen zich middels hun handelen verhouden wordt gevormd, wordt in het tweede hoofdstuk gekeken naar hun discursieve praktijken. Met discursieve praktijken wordt de manier bedoeld waarop binnen de katholieke gemeenschap het geheel van betekenisvolle uitspraken en teksten wordt geproduceerd, verspreid en geconsumeerd.⁸³ Om te begrijpen waarom de vrouwen op bepaalde manieren handelen, is dus zicht

⁷⁹ *Natuurlijk overlappen deze velden deels en zijn van invloed op elkaar.*

⁸⁰ Michael Grenfell (red.), *Pierre Bourdieu Key Concepts* (New York 2014) 52.

⁸¹ Grenfell (red.), *Pierre Bourdieu Key Concepts*, 65.

⁸² *In de interviews met de vrouwen is tevens oog voor de wisselwerking tussen de habitus (ontwikkelde neigingen) en de eerder genoemde velden. Bourdieu definieert habitus als een eigenschap van actoren die een 'gestructureerde en structurende structuur' omvat. Het is 'gestructureerd' door iemands vroegere en huidige omstandigheden en de habitus 'structureert' weer de praktijken van heden en toekomst. Deze 'structuur' omvat een systeem van disposities (neigingen) die percepties, waardering en praktijken genereert.* - Pierre Bourdieu, *The logic of practice* (vertaling Richard Nice Stanford 1990) 53.; Patricia Thompson, 'Four: Field' in: Grenfell (red.), *Pierre Bourdieu Key Concepts*, 70, 74, 76.

⁸³ *De linguïstische wending die via het (post)structuralisme erkenning kreeg in de jaren 1970, heeft het belang van taal als constructief middel van realiteit aangetoond. Bevindingen van de Franse (post)structuralist Michel Foucault over kennis-macht, maken ons er bewust van dat een discours (een set gesproken en/of geschreven uitingen in een specifieke sociale*

nodig op de taal die voor hen van betekenis is. In lijn met de bevindingen van de Franse (post)structuralist Michel Foucault over kennis-macht binnen een discours, stelt dit onderzoek dat macht wordt uitgeoefend in termen van kennis (van bijvoorbeeld kerken en in Bijbels) die een binaire tegenstellingen schept tussen 'normaal' en 'abnormaal'.⁸⁴ Met welke taal 'de katholieke vrouw' wordt beschreven, wordt door de vrouwen geïnternaliseerd en produceert hen tot individuen.⁸⁵ Dit hoofdstuk behoudt de agency van de vrouwen, door expliciet oog te hebben voor de receptie van de taal door de vrouwen: welke beschrijvingen van 'de katholieke vrouw' nemen ze tot zich?

In het eerste deel van hoofdstuk wordt bepaald welk katholiek vrouwbeeld de vrouwen meekrijgen vanuit de uitspraken in de velden van het katholiek instituut: vanuit het Vaticaan, Nederlandse geestelijken en pastoor en voorgangers van de St. Jozefkerk. In hoeverre herkennen de vrouwen zich in deze vrouwbeelden? Internaliseren ze de hegemoniale norm of zetten ze zich er juist tegen af?

In het tweede deel is er extra aandacht voor het laatste veld: de privésfeer. Hier hebben de vrouwen meer handelingsruimte zichzelf te construeren via hun gebed, gezang of het lezen van Bijbelverhalen. Wederom worden de teksten geanalyseerd met een vorm van CDA, om te achterhalen welke welk katholiek vrouwbeeld de teksten door het repetitief lezen, bidden of zingen van deze teksten internaliseren.⁸⁶

Ten slotte worden de katholieke vrouwbeelden die spreken uit de discursieve praktijken vergeleken met het geautoriseerd discours, om te kunnen bepalen op welke punten zij overeenkomen en verschillen.

Praktijk 3: Erfgoed praktijk

In een katholieke benadering van katholieken kan de omgang met materieel- en immaterieel erfgoed niet ontbreken. De Nederlandse theologe Janneke Nijboer stelt dat voor de geloofsbeleving en identiteitsvorming van rooms-katholieken symbolen, rituelen en erfgoed veelal kernachtiger zijn dan Bijbelteksten.⁸⁷ In het vierde hoofdstuk wordt dan ook het katholiek vrouwbeeld dat zich toont in de erfgoedpraktijken van de vrouwen van de St. Jozefkerk gedestilleerd. 'Erfgoed-praktijk' in de traditie van de Engelse sociaal-antropoloog Sharon MacDonald, die benadrukt dat erfgoed een gematerialiseerde herinnering is die in het heden waarde krijgt en identiteiten kan vormen.⁸⁸

context) een rol speelt bij de constructie van een visie op de werkelijkheid en dat dimensies van macht hierin een rol spelen. Volgens Foucault zorgt discours voor het dwingende kader van waaruit de wereld wordt gezien. Discours is een symbolisch machtsmiddel dat is gekoppeld aan onze opvattingen van kennis.

⁸⁴ Leezenberg en de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*, 378.

⁸⁵ Ibidem, 290 en 291.

⁸⁶ Gee en Handford, *The Routledge Handbook of discourse Analysis*, 5.

⁸⁷ Nijboer, 'Mens als wij; Maria, de vrouw die afstanden overbrugt'.

⁸⁸ Sharon Macdonald, *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today* (New York 2014) 5, 6, 11, 15.

In het eerste deel van dit hoofdstuk wordt onderzocht of erfgoed-praktijk daadwerkelijk kernachtig is voor de vrouwen, pas dan kan de stelling dat middels dit erfgoed hun identiteit als katholieke vrouw wordt gevormd worden onderzocht.

In het tweede deel van dit hoofdstuk zijn er twee invloedrijke en zeer verschillende Nederlandse erfgoed-reeksen aan de vrouwen voorgelegd: de devotieprentenreeks *Leven van de maagd Maria* (-1619) van de toonaangevende kunstenaar Hieronymus Wierix en de kruiswegstatiereeks uit *De Liefde* (1886-1889) van beroemd architect Pierre Cuypers.⁸⁹ Beide reeksen zijn gemaakt om gelovigen te laten bezinnen op de Bijbel en de lessen die hieruit getrokken kunnen worden te incorporeren.⁹⁰ Op beide reeksen is Moeder Maria een centraal figuur, waardoor ze in hun tijd essentieel waren voor het katholieke vrouwbeeld.⁹¹ Uit het interview met de vrouwen wordt duidelijk hoe en of de vrouwen zich met de reeksen verbinden in hoeverre ze zich kunnen vinden in het getoonde vrouwbeeld.

In het derde deel is het visueel materieel erfgoed geanalyseerd dat door de vrouwen zelf is aangedragen als materiële vertolking van hun katholiek vrouwbeeld. Dit deel van het hoofdstuk geeft een impressie van hoe de vrouwen zichzelf visualiseren: als ze zich niet volledig identificeren met het Rooms hegemoniaal vrouwbeeld, waarmee dan wel? Hierin is een onderscheid gemaakt tussen erfgoed in het publieke domein (rondom kerken en musea) en het privé-domein. Er is oog voor hoe de vrouwen in het heden waarde geven aan het erfgoed en welke katholieke vrouwelijke identiteit hiermee wordt geconstrueerd.

Zowel de erfgoedreeksen als het eigen erfgoed van de vrouwen is geanalyseerd middels de feministische semiotiek. Deze semiotiek bouwt voort op Butlers theorie van geconstrueerde vrouwelijkheid en stelt dat je vrouw wordt in en door het symbolisch systeem. Er is niet enkel oog voor hoe de vrouw staat verbeeld, maar ook expliciet voor hoe een vrouw níet staat verbeeld.⁹² Samen met de interviews stelt de feministische semiotiek in staat om een katholiek vrouwbeeld uit de erfgoed-praktijken van de vrouwen van de St. Jozefkerk te destilleren.

In het laatste deel van het hoofdstuk wordt ook dit vrouwbeeld uit de erfgoedpraktijken vergeleken met het geautoriseerd discoursief vrouwbeeld van het Vaticaan.

Structuur

In het eerste hoofdstuk van dit onderzoek wordt, zoals uit het voorgaande blijkt, uit het canonieke

⁸⁹ Pierre Cuypers, *Kruiswegstaties van De Liefde*, 1886-1889, sinds 2008 in: Het Nederlands Tegel Museum.; Johan A. Kamermans, *Kruiswegstaties van De Liefde* (Otterlo 2008) 5.

⁹⁰ Reina Folkerts, 'Kruisweg' (versie 2021), <https://www.kruiswegstaties.nl/> (20 december 2020).

⁹¹ Evelyne Verheggen, 'Fonteyne der liefde' in: 'Beelden van beslotenheid en bevrijding', *Parcum* (2017) 134-144, aldaar 142.

⁹² Rosemarie Buikema, 'De verbeelding als strijdtoneel: Sarah Baartman en de ethiek van representatie', in: Buikema en Plate (red.), *Handboek genderstudies*, 124.

rechtssysteem van het Vaticaan het geautoriseerd vrouwbeeld gedestilleerd.⁹³ Dit vrouwbeeld wordt in het tweede hoofdstuk vergeleken met het vrouwbeeld dat spreekt uit de performatieve praktijken van de geïnterviewde vrouwen van de St. Jozefkerk uit Leusden, in het derde hoofdstuk met het vrouwbeeld uit hun discursieve praktijken en in het vierde met het vrouwbeeld uit hun erfgoedpraktijken. In hoofdstuk 5 worden deze vrouwbeelden uit de praktijken getoetst aan het theoretisch hegemoniale discours en in de conclusie worden deze bevindingen doorgedacht. Samen beantwoorden deze deelvragen de hoofdvraag: *Hoe wordt in de Nederlandse context door vrouwen van de St. Jozefkerk in Leusden middels drie praktijken onderhandeld met het geautoriseerd discursief katholiek vrouwbeeld van het Vaticaan?*

⁹³ Vaticaan, 'CODE OF CANON LAW'.

Hoofdstuk 1:

Het canonieke rooms-katholieke vrouwbeeld

Introductie

Het geautoriseerd discursief rooms-katholiek vrouwbeeld vormt, zoals gezegd, de set hegemoniale culturele waarden en regels. Om te kunnen destilleren welk vrouwbeeld van het Vaticaan uitgaat, wordt in dit onderzoek een CDA (aangevuld met kerkjuridisch commentaar) gedaan van het huidige rooms-katholiek canoniek recht: *Codex Iuris Canonici* (CIC 1983).⁹⁴

De Rooms-Katholieke Kerk is met haar 1,2 miljard leden het grootste kerkgenootschap wereldwijd.⁹⁵ De gemeenschap vindt haar oorsprong in de eerste eeuw na Christus en beschouwt zichzelf als in opvolging van de discipelen van Jezus, met de paus als opvolger van discipel Petrus aan het roer.⁹⁶ In de vijfde eeuw na Christus worden op basis van theologische ideeën regels opgesteld.⁹⁷ Door veranderingen in de omstandigheden van de Katholieke Kerk, veranderen deze regels door de eeuwen heen.⁹⁸ Om orde te scheppen in de wereldkerk wordt de eerste complete verzameling van alle wetten - de *Codex Iuris Canonici* (CIC 1917) - door paus Benedictus XV afgekondigd en vanaf 1918 rechtsgeldig voor eenieder die door de doop in de Katholieke Kerk was ingelijfd.⁹⁹ Hoewel de Kerk veel waarde hecht aan continuïteit, moesten de wetten in de jaren 1960 door ingrijpende veranderingen in de wereld sinds 1917 – waaronder twee wereldoorlogen, de afname van Europese koloniale macht en de opkomst van massa media - worden herzien. Met het doel de Kerk te moderniseren werd van 1962 tot 1965 het *Tweede Vaticaans Concilie* (*Vaticanum II*) gehouden. De conclusies van het *Vaticanum II* werden onder andere vastgelegd in een nieuw canoniek recht: het CIC 1983.¹⁰⁰

Het CIC 1983 is met een paar veranderingen nog altijd van kracht.¹⁰¹ In 1752 wetten - verdeeld over zeven boeken - zijn de inrichting van de kerkelijke orde en structuren, de regels en procedures uiteengezet.¹⁰² De wetboeken zijn volgens de Amerikaanse professor in canoniek recht James. A.

⁹⁴ De *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* (CCEO) werd in 1990 afgekondigd en is het kerkelijk recht voor de oosters-katholieke kerken. Deze kerkgenootschappen erkennen wel de Rooms-Katholieke Kerk, maar maken geen onderdeel uit van de Latijnse Kerk. Omdat de Nederlandse katholieken niet tot de oosters-katholieke gemeenschap behoren, zijn deze wetten buiten beschouwing gelaten. - Constant van de Wiel, *History of Canon Law* (Leuven 1991) 169-180.

⁹⁵ RK kerk, 'Wereldkerk' (versie 2021), <https://www.rkkerk.nl/kerk/wereldkerk/> (31 mei 2021).

⁹⁶ James A. Coriden, *An Introduction to CANON LAW; third edition Revised and Updated* (New York 2019) 6.

⁹⁷ Coriden, *An Introduction to CANON LAW*, 1.

⁹⁸ *Ibidem*, 15.

⁹⁹ cc.11, 96.

¹⁰⁰ **Een aantal veranderingen in dit nieuwe wetboek:** naast het Latijn werd nu ook de volkstaal toegestaan, de positie van plaatselijke bisschoppen en leken – mensen zonder wijding - werd versterkt en respect voor andere christelijke tradities werd bewust getoond om onderlinge banden aan te halen. - Coriden, *An Introduction to CANON LAW*, 1, 2, 16.

¹⁰¹ *Ibidem*, 10.; Van de Wiel, *History of Canon Law*, 169-180.

¹⁰² De zeven boekdelen behandelen achtereenvolgend de volgende onderwerpen: Boek I - Algemene normen (cc. 7-203); Boek II - het Volk Gods (cc. 204-746); Boek III – De onderwijzende functie van de Kerk (cc.747-833); Boek IV - De heilijgstaak van de Kerk (cc.834-1258); Boek V – De tijdelijke goederen van Kerk/ zakelijk recht (cc.1259-1310); Boek VI - Het strafrecht (cc.1311-1399); Boek VII - Het procesrecht (cc.1400-1752).

Coriden essentieel voor het begrijpen van de waarden van de katholieke gemeenschap, omdat ze richtlijnen voor handelingen en gedragsnormen presenteren.¹⁰³ De Duitse theoloog Ladislav M. Örsys stelt dat wetten gestolde normen zijn, vastgelegd door experts op basis van theologie en traditie. Deze wetten produceren op hun beurt weer de normen voor katholieken in de praktijk.¹⁰⁴ Dit maakt de wetboeken tot de meest geschikte bron om het geautoriseerd discoursief vrouwbeeld uit te destilleren: het wettenstelsel is een hegemoniale theoretische vertaling van het waardensysteem van de gelovige gemeenschap. In de hoofdstukken 2 tot en met 4 wordt geanalyseerd wanneer de vrouwen van de St. Jozefkerk in Leusden zich met dit theoretische hegemoniale vrouwbeeld vereenzelvigen en wanneer en hoe ze hier vanaf afwijken via hun praktijken.

In dit hoofdstuk wordt een vrouwbeeld gedestilleerd uit het CIC 1983. Uit de analyse zijn zeven aspecten naar voren gekomen die van invloed zijn op het vrouwbeeld: gelijkheid in waardigheid en handelen, wijdingsmacht, machtsposities van vrouwen, huwelijk en ouderschap, het kloosterleven, Moeder Maria en 'vrouwelijke' eigenschappen. Het hoofdstuk eindigt met een schets van het geautoriseerd vrouwbeeld van het Vaticaan, gebaseerd op deze zeven aspecten.

De zeven aspecten van het CIC 1983

1. Gelijkheid in waardigheid en handelen

In het CIC 1983 ligt de gelijkheid van waardigheid en handelen tussen man en vrouw juridisch verankerd.¹⁰⁵ Volgens de Nederlandse bisschop Johannes Willibrordus Maria Hendriks leidt dit ertoe dat kerkelijke taken over het algemeen zonder onderscheid voor man en vrouw zijn opengesteld.¹⁰⁶ In het kader van ambtsinvulling wordt dan ook veelal gesproken over 'hij of zij' en 'zijn of haar'. Hiermee wordt bewust aangegeven dat deze wetten voor beide geslachten op gelijke wijze van toepassing zijn.¹⁰⁷ In andere wetten wordt gekozen voor onzijdige termen zoals 'de mens' of 'de gewone persoon'.¹⁰⁸ De regelgeving toont zich gelijk doordat ieder mens – man of vrouw - verbonden blijft aan de eigen parochie, tenzij zelf gekozen voor een overstap. Zo worden man en vrouw in eigen parochie gedoopt en begraven.¹⁰⁹ Daarnaast hebben beiden het recht om zelf te bepalen of en hoe zij hun band

¹⁰³ Coriden, *An Introduction to CANON LAW*, 3, 8.

¹⁰⁴ Ladislav M. Örsys, 'Theology and Canon Law', in: John P. Beal, James A. Coriden en Thomas J. Green (red.), *New Commentary of the Code of Canon Law; An Entirely New Comprehensive Commentary by the Canonists from North America and Europe, with a Revised English Translation of the Code* (Mahwah 2000) 1-10, aldaar 8.

¹⁰⁵ Johannes Willibrordus Maria Hendriks, 'Vrouwen in de Kerk; Abdissen, in de Curie, als Rechter. En de diacones?', *Arsacal*, 10 augustus 2019.

¹⁰⁶ Hendriks, 'Vrouwen in de Kerk'.

¹⁰⁷ cc.107 §1, 112 §1, 167 §2, 168, 220, 275§2, 383 §3, 464, 639 §2, 643 §1, 665 §2, 668 §4, 749 §1, 792, 795, 830 §3, 857 §2, 874 §1, 877§2, 991, 989, 1055 §1, 1057 §2, 1083 §1, 1084 §1, 1093, 1096 §1, 1144 §1, 1148 §1, 1177§1, 1280, 1299 §1, 1328 §1, 1409 §1, 1417 §1, 1488 §1, 1508 §3, 1563, 1577§2, 1655§2, 1663 §2, 1733 §1.

¹⁰⁸ **De mens:** c.747, 768 §2, 822 §1.; **De gewone persoon:** cc.1267 §2, 1276, 1279, 1281, 1283, 1284 §2, 1301 §1, 1302, 1304, 1305, 1308, 1310.

¹⁰⁹ **Doopsel:** c.857 §2.; **Begravenis:** c.1177 §1.

met God willen verbinden met hun professionele leven.¹¹⁰ En hebben beiden het recht op privacy en het beheren van hun eigen goederen.¹¹¹ Er spreekt dus een zekere gelijkwaardigheid tussen man en vrouw uit het recht.

Toch komt het vrouw- en manbeeld niet volledig met elkaar overeenkomen in de Codex. Zo wordt God in het recht immer beschreven als een 'Hij' en 'God de Vader' en wordt het man-zijn van Jezus benadrukt door hem telkens aan te duiden met 'Christus de Heer'.¹¹² Hiermee wordt de hoogste mate van heiligheid verbonden aan mannelijkheid. Dit heeft praktische gevolgen: In naam van Heer Christus mogen belangrijke rituelen zoals de eucharistie, de heilige communie, de biecht en de zalving van de zieken enkel door mannen worden uitgevoerd.¹¹³ Hieruit spreekt een machtsdisbalans tussen man en vrouw binnen het canoniek recht.

2. Wijdingsmacht

De meeste machtsverschillen tussen man en vrouw zijn te herleiden naar c.1024, die stelt dat enkel gedoopte mannen geldig de heilige wijding mogen ontvangen.¹¹⁴ Paus Paulus VI bracht in 1976 een verklaring naar buiten waarin hij stelt dat vrouwen niet minderwaardig zijn, maar de Katholieke Kerk vrouwen in het priesterambt niet toe kan laten omdat Christus – volgens het Heilige Schrift – alleen mannen tot apostelen verkoos.¹¹⁵ Bisschoppen worden beschouwd als de opvolgers van de apostelen en moeten dus – blijkbaar - in overeenstemming met de keuze van Christus van het mannelijk geslacht zijn.¹¹⁶ Vrouwen kunnen volgens Paus Paulus VI het ambtelijk priesterschap niet nastreven omdat het geen promotie betreft, maar afhangt van het mysterie van Christus en de Kerk.¹¹⁷ Pas in 1998 is deze verklaring opgenomen in het wetboek en mogen vrouwen officieel geen aanspraak meer doen op het priesterschap.¹¹⁸

Dat de opvolging van de apostelen wordt gezien als een uitsluitend mannelijke taak heeft grote gevolgen voor de hiërarchie binnen de Katholieke Kerk. Zo betekent het dat een vrouw geen paus -

¹¹⁰ cc.159, 792.

¹¹¹ **Privacy:** c.220.; **Beheren van eigen goederen:** cc.639 §2, 1299 §1.

¹¹² **God de Vader:** cc.748, 749, 899, 1173, 899§1.; **Christus de Heer:** cc.789, 899, 899§§1-3, 1055 §1.

¹¹³ **Eucharistie:** c.899.; **Communie:** c.890.; **Biecht:** c.991.; **Zalving van de zieken:** c.1003 §1.

¹¹⁴ c.1024.

¹¹⁵ *Audiëntie van paus Paulus VI vanuit de gebouwen van de Heilige Congregatie voor de geloofsleer te Rome tijdens het feest van de heilige Teresia van Avila op 15 oktober 1976.*

¹¹⁶ *Hierbij moet de kanttekening worden gemaakt dat in 1896 een beschadigd exemplaar van het Evangelie van Maria Magdalena werd gevonden. Volgens de Amerikaanse religiehistoricus Karen L. King is dit geschrift opzienbarend, omdat hieruit blijkt dat Maria Magdalena en andere vrouwen in het vroege Christendom een grote rol speelden. Gezag komt volgens dit evangelie voort uit spirituele rijpheid, ongeacht geslacht. Dit zou betekenen dat er tenminste één vrouwelijke Apostel was, door Christus aangewezen als herder van Gods volk: Maria Magdalena. Volgens King gingen pas vanaf de tweede eeuw na Christus mannelijke bisschoppen zich opwerpen als wettige leiders van de Kerk op grond van apostolische opvolging. – Karen L. King, 'Het Evangelie volgens Maria', in: Dan Burnstein en Arne J. de Keijzer (red.), *Geheimen van Maria Magdalena; Mythen en feiten rond de vrouw in het leven van Jezus* (Utrecht/Antwerpen 2007) 102-105, aldaar 102, 103, 104.*

¹¹⁷ *Audiëntie van paus Paulus VI vanuit de gebouwen van de Heilige Congregatie voor de geloofsleer te Rome tijdens het feest van de heilige Teresia van Avila op 15 oktober 1976.*

¹¹⁸ *Het 16^e pontificaat van paus Johannes Paulus II vanuit het Vaticaan tijdens het Pinksterfeest van 1994.*

opvolger van Petrus – mag worden.¹¹⁹ Deze – mannelijke – paus geldt als opperste pastoor en leraar van alle christelijke gelovigen. Hij heeft het recht om door niemand beoordeeld te worden en zelf wel te oordelen.¹²⁰ De paus stelt de diocesane bisschoppen aan en verleent hen de bisschopswijding.¹²¹ Na deze wijding gelden deze – mannelijke – diocesane bisschoppen op hun beurt als plaatsbekleder van Christus en zorgdrager voor een bisdom (diocees).¹²² Een diocesane bisschop heeft drie taken die zijn afgeleid van het Drievoudige Ambt van Christus: Profeet (prediken van het woord van God), Koning (uitvoerende, wetgevende en rechtsprekende macht) en Priester (bediening van de sacramenten aan de gelovigen).¹²³ Om bisschop te worden moet voorafgaand aan de wijding een opleiding worden gevolgd aan een diocesane seminarie, die ook weer enkel bestuurd mag worden door een – mannelijke – priester.¹²⁴ De bisschop benoemt en wijdt op zijn beurt een – mannelijke – pastoor als verantwoordelijke voor een parochie.¹²⁵ C.1024 betekent dus dat op alle lagen van de Rooms-Katholieke Kerk altijd een man eindverantwoordelijke zal zijn.

3. Macht van vrouwen

Dat vrouwen niet bevoegd zijn tot het priesterambt, wil niet zeggen dat vrouwen in het canonieke recht helemaal niet bevoegd zijn tot posities van macht. In ‘leken posities’ kunnen vrouwen wel degelijk invloed uitoefenen. Volgens c.207 kunnen leken op eigen wijze essentieel zijn voor de heilszending van de Kerk.¹²⁶

Vrouwen kunnen dezelfde juridische posities bekleden als mannen in het canoniek recht. Zowel vrouwen als mannen hebben het recht om te stemmen en mogen de rol vervullen van rechter, onderzoeksrechter, deskundige, bijzitter, promotor van het recht of advocaat van het Rooms-Katholieke recht.¹²⁷ Hoewel vrouwen officieel tot rechter mogen worden benoemd, wordt in het CIC 1983 vaker ‘hij’ gebruikt om een rechter aan te duiden (vijf keer) dan ‘hij’ of ‘zij’ (twee keer).¹²⁸ Dit valt te verklaren uit dat in praktijk meestal priesters deze posities innemen. Hierover is discussie in het

¹¹⁹ c.204 §2.

¹²⁰ c.749 §1.

¹²¹ cc.1404, 1405 §1.

¹²² *In drieënzeventig wetten wordt een diocesane bisschop enkel aangeduid met ‘hij’.* - cc.87 §1, 88, 152, 271, 269, 312 §1, 317 §1, 377, 381, 383, 387, 288, 389, 390, 394, 399§2, 390, 394, 399§2, 400§1, 401§1/§2, 402, 404, 405§2, 406§2, 412, 415, 421§2, 422, 425§3, 435, 436, 437, 463§1, 466, 468§1, 477§2, 491§1, 492§1, 553, 554, 579, 603§1, 628§2, 667§4, 835§2, 838§4, 886, 1015, 1017, 1025, 1052, 1178, 1215, 1263, 1275, 1276 §1, 1281§2, 1292§1, 1320, 1382, 1383, 1420§2, 1423, 1424, 1449, 1673§2, 1700§1, 1705§1, 1683, 1688, 1747, 1750.

¹²³ cc.157, 87§1, 88.

¹²⁴ *In negen wetten wordt een rector van een (bisschoppelijk) seminarie enkel met ‘hij’ aangeduid.* - cc.261 §1, 262, 560, 563, 571, 833, 958§1, 985, 1051.

¹²⁵ *In 25 wetten wordt expliciet benoemt dat enkel een ‘hij’ pastoor van een parochie kan zijn.* - cc.521§3, 528§2, 529, 534, 535, 538, 539, 540, 541, 544, 545, 550, 847§2, 877§, 878, 890, 895, 896, 898, 958§1, 966§1, 1741, 1745, 1748, 1740.

¹²⁶ c.207.

¹²⁷ **Stemmen:** cc.167§2, 168, 443§3.; **Rechter:** c.1421.; **Onderzoeksrechter:** c.1428§2.; **Deskundige:** c.1577§2.; **Bijzitter:** c.1421.; **Promotor van het recht:** c.1435.; **Advocaat:** c.1483.

¹²⁸ **Mannelijke rechter:** cc.1469§1, 1505§1, 1506, 1579§1, 1610§1.; **Man óf vrouw:** cc.1421, 1609§4, 1655§2.

Vaticaan: door paus Franciscus wordt de juridische positie van vrouwen versterkt doordat vrouwelijke rechters sinds 2019 een meerderheid mogen vormen in een rechtbank, maar dit levert volgens bisschop Hendriks discussie op omdat dit de wijdingsmacht en jurisdictiemacht verder uit elkaar trekt.¹²⁹

Naast deze juridische macht, komen vrouwen uit het CIC 1983 naar voren als economisch bekwaam. Zo kunnen vrouwen de rol van accountant vervullen, op het niveau van bisdommen de ‘werkelijke deskundige en eerlijk’ financieel ambtenaar zijn of deel uit maken van de raad voor economische aangelegenheden van een bisdom.¹³⁰ De eerder genoemde benoeming van zes vrouwen tot de Raad van Economie van het Vaticaan door Paus Franciscus is in lijn met deze economische bekwaamheid van vrouwen in het CIC 1983. Paus Franciscus benoemde de vrouwelijke experts omdat hij hen geschikt achtte vanwege hun ‘nieuwe manier van denken en zien’ de witwaspraktijken en corruptieschandalen van het Vaticaan aan te pakken.¹³¹

Ook in ondersteuning van geloofsbeleving en heilszending zijn vrouwen niet uitgesloten.¹³² In c.275§2 staat aangegeven dat de religieuze missie van leken - man of vrouw - van grote waarde is en door geestelijken moet worden gepromoot.¹³³ In januari 2021 werd het woord ‘viri’ (mannelijk) geschrapt uit c.230, waardoor vrouwen nu officieel tot lector of acoliet mogen worden benoemd.¹³⁴ Hierdoor mogen vrouwen in buitengewone omstandigheden worden aangewezen om te preken of als gedelegeerde assistent bij huwelijken of het Heilig Doopsel.¹³⁵ Mannen en vrouwen kunnen beide werken pastoraalwerk(st)er, waardoor ze voor menig kerkganger het eerste aanspreekpunt zijn.¹³⁶

Uit de wetboeken komen vrouwen dus niet als machteloos naar voren. Ze worden toegelaten op posities van economische en juridische macht en zijn essentieel voor de dagelijkse geloofsbeleving van Rooms-Katholieken. Wel staat er altijd een gewijde man – pastoor, bisschop of paus – boven hen in de hiërarchie.

4. Huwelijk en ouderschap

Waar mannen het vaakst worden genoemd ten aanzien van priesterschap, worden vrouwen verhoudingsgewijs het meest genoemd in context van ouderschap en huwelijk.¹³⁷ Zowel voor een

¹²⁹ Hendriks, ‘Vrouwen in de Kerk’.

¹³⁰ c.1428 §3.; c.494 §1.; cc.536-537.

¹³¹ Roetman, ‘Meer vrouwen aan de top in het Vaticaan’.

¹³² cc.207 §2, 275§2, 602, 709.

¹³³ c.275§2.

¹³⁴ *Een lector is meestal een leek die tijdens de eucharistieviering gebeden en de lezing uit de Bijbel voorleest. Een acoliet is een oudere (16+) misdienaar met een vaste aanstelling die tijdens een Heilige Mis de priester ondersteunt bij diens taken.*; c.230.

¹³⁵ **Huwelijk:** c.1112§1. – **Doopsel:** c.861§2. – **Preken:** c.766.

¹³⁶ **Missionaris:** c.784. – **Pastorale zorg:** c.517.

¹³⁷ cc.101§1, 104, 109, 112§1, 714, 795, 874 §1, 877§2, 1031§2, 1050, 1055§1, 1057§2, 108 §1, 1089, 1093, 1096§1, 1135, 1144§1, 1148§§1,3.

katholieke man als vrouw is het bewust gekozen huwelijk kernachtig.¹³⁸ Het katholiek huwelijksverbond is een verbond waarin één gedoopte man en één gedoopte vrouw een partnerschap aangaan voor het leven, een sacrament door Christus gegeven ten behoeve van orde en welzijn in het leven.¹³⁹ Samenleven voor het huwelijk wordt dan ook gezien als belemmerend voor orde en fatsoen en (door de onrust) schadelijk voor de band met de schoonfamilie.¹⁴⁰ Dat een vrouw volgens het canoniek recht zeggenschap heeft in haar huwelijk blijkt onder andere uit dat de expliciete toestemming van de vrouw vereist is als haar man zich kandidaat stelt voor permanent diaconaat, zonder is de aanvraag niet valide.¹⁴¹ Het huwelijk is een belangrijk onderdeel van het (geloofs-)leven van de vrouw.

Een belangrijk aspect van dit huwelijk tussen man en vrouw is het voortbrengen van kinderen. In c.1096§1 staat dat beide partijen zich ervan bewust moeten zijn dat seksuele samenwerking met het oog op nageslacht onderdeel is van het huwelijk.¹⁴² Relatieve of absolute onmacht om deze gemeenschap te hebben is reden om het huwelijk teniet te doen.¹⁴³ Dat voortplanting van groot belang is blijkt ook uit het verschil in huwbare leeftijd tussen man en vrouw: een vrouw is vanaf haar veertiende in staat om een kind te dragen en dus huwbaar, bij een man ligt deze leeftijdsgrens pas bij zestien jaar.¹⁴⁴ En abortus wordt als moord beschouwd: in c.1398 staat dat mensen die abortus (laten) plegen rechtelijk vervolgd kunnen worden.¹⁴⁵

Ouderschap wordt zowel voor mannen als voor vrouwen als een belangrijke taak gezien. Het is aan hen om zowel jongens als meisjes zo op te voeden dat ze hun talenten kunnen benutten, kunnen leven in vrijheid en actieve deelname aan het sociale leven.¹⁴⁶ Zowel vrouwen als mannen moeten volgens c.231§2 een fatsoenlijke vergoeding ontvangen om hun gezin te kunnen onderhouden, dus er is geen wettelijk bepaalde mannelijke kostwinnaar.¹⁴⁷ Een verschil wordt zichtbaar bij ongehuwde ouders, dan komt de moeder naar voren als belangrijkste ouder. Zo wordt indien de ouders niet dezelfde woonplaats hebben bij geboorte, de woonplaats van de moeder als herkomst van het kind

¹³⁸ c.1057§2.

¹³⁹ c.1055§1. - **Kanttekening:** als één van de partners niet gedoopt is, moet die tenminste geen 'Front tegen de Schepper' vormen en de gedoopte partner steunen in diens geloof. - c.1144§1.

¹⁴⁰ c.1093.

¹⁴¹ Andersom geldt deze afspraak niet, omdat tot op heden enkel mannen volgens het recht diaken mogen zijn - cc.1031 §2, 1050.

¹⁴² c.1096§1.

¹⁴³ c.1084§1.

¹⁴⁴ c.1083§1.

¹⁴⁵ c.1398.; Dit komt overeen met regel 2270 van het Catechismus van de Katholieke Kerk (CKK), de officiële katholieke leer: 'Het menselijk leven moet volstrekt geëerbiedigd en beschermd worden vanaf het moment van de conceptie. Vanaf het eerste ogenblik van zijn bestaan moeten de rechten van de persoon voor elk menselijk wezen erkend worden, waaronder het onschendbaar recht op het leven, een recht dat aan elk onschuldig wezen toekomt.' - CATECHISMUS VAN DE KATHOLIEKE KERK (1997) - DEEL 3: HET LEVEN IN CHRISTUS - TWEDE SECTIE: DE TIEN GEBODEN: TWEDE HOOFDSTUK: "Gij zult uw naasten beminnen als uzelf" - ARTIKEL 5: Het vijfde gebod: Gij zult niet doden – 1: De eerbied voor het menselijk leven – 2270.

¹⁴⁶ c.795.

¹⁴⁷ c.231§2.

erkend.¹⁴⁸ Ook wordt wanneer het een ongehuwde moeder betreft haar naam ingevuld bij de doop van haar kind als zij dit vraagt in bijzijn van twee getuigen. Als de man daarbij vermeldt wil worden, moet hij verklaren de vader te zijn en twee getuigen meebrengen die dit vaderschap bewijzen.¹⁴⁹

5. Kloosterleven

Volgens c.714 hebben leken – en daarmee alle vrouwen – drie waardige mogelijkheden van hun leven invullen: als alleenstaande, als gehuwde moeder of als zuster in het klooster.¹⁵⁰ Na huwelijk en ouderschap wordt de vrouw dan ook het meest genoemd in context van het kloosterleven.¹⁵¹

Broeders en zusters worden in het canonieke recht gezien als een speciale familie die gehoor geeft aan een roeping van Christus.¹⁵² Ze kiezen er uit vrije wil voor om een kuis en gehoorzaam leven te lijden in gehele of gedeeltelijke armoede, in naastenliefde en voortdurende aanbidding van God.¹⁵³ Een broederklooster wordt geleid door een broeder-overste en een zusterklooster door een moeder-overste. Deze oversten hebben de taak om geduldig een liefdevolle gemeenschap op te bouwen en deze gemeenschap van Christus het woord van God voor te houden.¹⁵⁴ Toch zijn er wel verschillen tussen het leven als broeder en als zuster.

Een deel van deze verschillen heeft wederom te maken met de priesterwijding. Volgens een commentaar op het canonieke recht van de Amerikaanse politicoloog Rose M. McDermott leven zusters wel grotendeels in lijn met het gewijde leven, maar kunnen nooit de eindverantwoordelijkheid dragen voor het kloosterleven. Deze taak behoort de diocesane bisschop toe en hij kan het gezag van moeder-overste overstemmen als hij dit nodig acht.¹⁵⁵ Ook controleert hij in een persoonlijk gesprek of werkelijk uit vrije wil voor het kloosterleven is gekozen.¹⁵⁶ Dit betekent dat een man uiteindelijk bepaald over de intentie van de vrouw.

Een ander verschil is het beeld van een zuster als kuisse bruid van Jezus. Wanneer vrouwen kiezen voor het kloosterleven wordt gesproken van een ‘verloving’ met Christus en de belijdenis van de eerste professie wordt ‘bruiloft’ genoemd. Deze huwelijksbewoording speelt bij broeders geen

¹⁴⁸ c.101§1.

¹⁴⁹ c.877§2.

¹⁵⁰ c.714.

¹⁵¹ cc.602, 604, 607 §1, 619, 639§2, 643§1, 656, 66 §1, 667§4, 668§4, 669, 709, 714, 716§1, 731§1.

¹⁵² c.665§2.

¹⁵³ *De gelofte van gehoorzaamheid is pas deed pas zijn intrede in de negentiende-eeuw. Hiervoor legden talrijke geestelijke maagden zoals klopjes en begijnen geen gelofte van gehoorzaam af, enkel van kuisheid.* - Verheggen, *Beelden voor Passie & Hartstocht*, 48.; cc.602, 604, 607§1, 639§2, 656, 668§4, 716§2, 731§1.

¹⁵⁴ c.619.

¹⁵⁵ c.667 §4.; Rose M. McDermott, ‘TITLE I: Norms to all institutes of consecrated life (cc. 573-730)’ in: John P. Beal, James A. Coriden en Thomas J. Green (red.), *New Commentary of the Code of Canon Law; An Entirely New Comprehensive Commentary by the Canonists from North America and Europe, with a Revised English Translation of the Code* (Mahwah 2000) 743-770, 769.

¹⁵⁶ *Hier wordt in het commentaar op het canonieke recht van McDermott wel als kanttkening geplaatst dat in praktijk vaak de moeder overste zelf de gesprekken voert in haar klooster, omdat zij de directe leidinggevende is.* - Rose M. McDermott, *The Legal Condition of Women in the Church: Shifting Policies and Norms* (Washington D.C. 1979).

rol.¹⁵⁷ Volgens het canonieke recht dragen zowel zusters als broeders binnen en buiten het klooster een habijt als teken van hun toewijding en als getuige van armoede.¹⁵⁸ Officieel is hierin geen verschil tussen man en vrouw, maar staat er dat kledingvoorschriften ‘plaatselijk moeten worden bepaald’.¹⁵⁹ Volgens het commentaar van de Amerikaanse religieuze jurist Rosemary Smith resulteert deze bijzin erin dat vrouwen zich veel strikter aan de wet houden om zich immer in habijt te kleden. Zowel binnen- als buiten de Kerk heerst een voortdurende discussie over de kleding van religieuze vrouwen. Bij hen wordt de habijt - naast als teken van toewijding – als bron van bescherming tegen lichamelijk letsel en als toetssteen van authentiek religieus leven gezien.¹⁶⁰

Concluderend wordt van een zuster in het CIC 1983 een kuis en liefdevol beeld geschetst, zonder de eindverantwoordelijkheid voor haar vorm van geloofsleven.

6. Moeder Maria

Zowel geestelijken als leken worden in het canoniek recht aangespoord om Moeder Maria bijzonder te vereren, omdat dit helpt bij het streven naar perfecte heiligheid.¹⁶¹ Alle religieuze hebben de plicht om zich via gebed voortdurend te verenigen met God, en Maria – moeder van alle mensen - is hierin een voorbeeld. Een belangrijk hulpmiddel is de mariale rozenkrans.¹⁶² Bij drieënvijftig van de kralen van dit gebedssnoer wordt het ‘Wees Gegroet Maria’ gebeden, waardoor de band met Maria wordt versterkt.¹⁶³ De eerste drie keer dat dit gebed wordt opgezegd gaan hier Maria’s relaties met de drie-eenheid aan vooraf: dochter van God de Vader, Moeder van God en bruid van God de Heilige Geest. Ook Moeder Maria draagt dus niet de hoogste heiligheid in zich, maar die van verbindster met deze heiligheid. Tijdens het bidden worden de Geheimen overwogen: een samenvatting van het levensverhaal van Jezus en van Maria.¹⁶⁴ Concluderend is het beeld van Maria dat spreekt uit het canoniek recht de belangrijkste vrouw uit het katholiek geloof, verbindster met God, Christus en de Heilige Geest en de moeder waarbij alle Katholieke religieuzen terecht kunnen.

¹⁵⁷ c.604.

¹⁵⁸ c.669.

¹⁵⁹ c.669.

¹⁶⁰ Rosemary Smith, ‘Chapter IV: The Obligations and Rights of Institutes and Their Members (cc.662-672)’, in: John P. Beal, James A. Coriden en Thomas J. Green (red.), *New Commentary of the Code of Canon Law; An Entirely New Comprehensive Commentary by the Canonists from North America and Europe, with a Revised English Translation of the Code* (Mahwah 2000) 828-842, aldaar 837, 838.

¹⁶¹ c.276 §2.

¹⁶² c.663§§1, 4.; c.1186.

¹⁶³ Lambertuskerk Rotterdam, ‘Rozenkrans bidden’ (versie 2017), <https://www.lambertuskerk-rotterdam.nl/rozenkrans-bidden.html> (18 februari 2021).

¹⁶⁴ Bisdom Haarlem, ‘Handleiding tot het bidden van de rozenkrans’ (versie 2017), https://www.bisdomhaarlem-amsterdam.nl/docs/2017/Handleiding_Rozenkransgebed.pdf (18 februari 2021).

7. Eigenschappen

De meeste eigenschappen in het canoniek recht worden niet aan een specifiek geslacht verbonden. Eigenschappen die in het recht voor zowel mannen als vrouwen hoog worden gewaardeerd zijn zorgzaamheid en gewetensvol zijn.¹⁶⁵ Het consumeren en doceren van religieuze kennis wordt ook – zonder onderscheid tussen man en vrouw - hoog gewaardeerd.¹⁶⁶ De functie van leraar in de filosofische, theologische en juridische disciplines – enkel voorbehouden aan uitmuntende en deugdzame personen – is voor beiden opengesteld.¹⁶⁷ Deze hang naar kennis wordt van belang geacht, mede omdat het van belang is voor evangelisatie.¹⁶⁸ Daartegenover staat dat beide bewust delicten kunnen plegen vanwege oneerlijk en onfatsoenlijk gedrag.¹⁶⁹ De meeste eigenschappen worden dus zowel mannelijk als vrouwelijk geacht.

Een verschil met mannelijke eigenschappen, is dat de vrouw zich in het CIC 1983 kwetsbaarder toont. Dit is af te lezen aan de eerder genoemde de habijt die de zusters moeten dragen om hen voor lichamen letsel te behoeden, omdat die seksuele aantrekkingskracht afweert. Een ander voorbeeld is dat volgens c.1089 enkel een vrouw door een man ontvoerd kan worden, niet andersom.¹⁷⁰ Vrouwen worden dus geacht fysiek kwetsbaarder te zijn dan mannen.

Concluderend: het vrouwbeeld het canoniek recht toont

Binnen de Codex van Canoniek recht wordt een vrouw als waardig en handelingsbekwaam gezien. Dit leidt ertoe dat ze bekwaam wordt geacht om kerkelijke ambten en taken tot zich te nemen. Een vrouw kan haar fysieke, morele en intellectuele talenten ontwikkelen en zo een waardig en sociaal vaardig christen worden. Fysiek is de vrouw kwetsbaarder dan de man. Een vrouw kan wijs zijn, kennis tot zich nemen en doceren. Ook is ze potentieel in staat om economische en juridische ambten uit te oefenen. De vrouw kan een sublieme band met God voelen en essentieel zijn voor het verspreiden van Zijn liefde. Ze wordt geacht eerlijk, gewetensvol, fatsoenlijk, zorgzaam en kuis te zijn. Het vrouwbeeld is monogaam, heteroseksueel en Cis-gender. Een belangrijk deel van haar identiteit – waaronder haar seksualiteit - hangt samen met haar moederschap en huwelijk. Ook wanneer zij kiest voor het kloosterleven wordt immers gesproken van ‘moeder-overste’ en is zij ‘de bruid van Christus’. Haar voorbeeld in het leven is Maria: verbindster met God, Christus en de Heilige Geest. De hoogste mate

¹⁶⁵ **Zorgzaamheid zoals terug te vinden in:** cc.105§1, 122, 150, 151, 376, 383§1, 387, 402§2, 463§1, 510§3, 570, 619, 665 §1, 738§12, 716§2, 753, 792.; **Gewetensvol:** cc.231§1.; **Leergierig zoals in:** cc.231§1, 830.

¹⁶⁶ cc.807-814.; Frederick R. McManus, ‘Canonical Overview: 1983-1999’, in: John P. Beal, James A. Coriden en Thomas J. Green (red.), *New Commentary of the Code of Canon Law; An Entirely New Comprehensive Commentary by the Canonists from North America and Europe, with a Revised English Translation of the Code* (Mahwah 2000) 11-26, aldaar 14.

¹⁶⁷ c.253 §1.

¹⁶⁸ cc.207, 275 §2, 807-814.; McManus, ‘Canonical Overview: 1983-1999’, 14.

¹⁶⁹ cc.1328 §1, 1488§1, 1508§3, 1563, 1663§2, 1676§2.

¹⁷⁰ **Kleding:** c.669.; **Ontvoering:** c.1089.

van heiligheid is niet verenigbaar met het vrouwbeeld. Ze mag dus niet tot priester gewijd worden en zal op alle lagen van de hiërarchie een man als haar meerdere hebben, ze zal in haar kerkleven de mannelijke opvolgers van Petrus en de andere apostelen volgen. Deze mannen bepalen de grenzen van haar mogelijkheden.

In de hierop volgende hoofdstukken wordt dit theoretisch hegemoniaal katholiek vrouwbeeld getoetst aan drie verschillende praktijken van de vrouwen van de St. Jozefkerk. Waarin komt het vrouwbeeld uit hun praktijken overeen met het Rooms vrouwbeeld het Vaticaan en via welke praktijken zetten de vrouwen zich hiertegen af? Hoe ervaren ze dit hegemoniaal vrouwbeeld, hoe onderhandelen ze ermee en geven er een eigen invulling aan?

Hoofdstuk 2:

Praktijk 1: Performatieve praktijken

Introductie

In dit hoofdstuk worden de performatieve praktijken van de vrouwen in verschillende velden geanalyseerd. Zoals gezegd, met performatieve praktijken wordt bedoeld dat de vrouwen zichzelf tot een rooms-katholieke vrouw construeren middels de herhaling van de norm voor de katholieke vrouw in de verschillende velden. De herhaling van deze normatieve scripts over welke rollen katholieke vrouwen aan kunnen nemen, brengt de internalisering voort.¹⁷¹

Er is in dit hoofdstuk op het handelen van de vrouwen in vier velden ingezoomd: de katholieke gemeenschap wereldwijd, de katholieke gemeenschap in Nederland, de geloofsgemeenschap van de St. Jozefkerk in Leusden en in hun eigen privésfeer. Hoe verhouden de vrouwen zich tot de nomos van elk veld? Welk kapitaal proberen de vrouwen middels hun handelen te verzamelen? Hoe construeren ze met deze handelingen hun katholieke vrouw-zijn? Hierbij wordt meegenomen dat de velden elkaar beïnvloeden en deels overlappen. Het hoofdstuk eindigt met een vergelijking tussen het vrouwbeeld uit de performatieve praktijken van de vrouwen van de St. Jozefkerk en theoretisch geautoriseerd discoursief katholiek vrouwbeeld.

Veld 1: De katholieke gemeenschap wereldwijd

Met haar 1,2 miljard leden wereldwijd is de Rooms-Katholieke Kerk een wereldkerk.¹⁷² Hoewel de meeste geïnterviewde vrouwen zich zelden tot nooit bezig houden met de canonieke wetten, voelen ze zich toch verbonden met de wereldkerk. Ze performen zich als onderdeel van de wereldkerk, door in het buitenland katholieke kerken te bezoeken. Ofwel om katholiek erfgoed te bezichtigen, ofwel om kerkdiensten bij te wonen. Tijdens deze diensten herkennen de vrouwen de rituelen waardoor ze zich thuis voelen, zelfs zonder de taal te verstaan.¹⁷³ Die herkenbaarheid maakt dat de helft van de vrouwen de rooms-katholieke gemeenschap omschrijft als 'één groep' of zelfs 'één familie'.¹⁷⁴

¹⁷¹ Butler, *Gender Trouble*, xiv, xv.; *Deze kijk op katholiek-zijn wel wordt door de vrouwen wel gedeeld (katholiek 'doen' maakt katholiek) en op gender niet: Ze beschouwen hun eigen vrouw-zijn met name als biologisch bepaald. - Biologisch bepaald:* Vrouw 1 - Adelheid – blz. 1.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 1.; Vrouw 6 – Karen – blz. 1.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 1.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 1.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 1.; *Biologisch én sociaal-cultureel bepaald:* Vrouw 2 – Saskia – blz. 1.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 1.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 1.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 1.

¹⁷² RK kerk, 'Wereldkerk' (versie 2021), <https://www.rkkerk.nl/kerk/wereldkerk/> (31 mei 2021).

¹⁷³ *Erfgoed bezichtigen:* Vrouw 2 – Saskia – blz. 7.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 8.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 6.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 6.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 6.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 5.; *Kerkdienst bijwonen geeft een gevoel van thuis in het buitenland:* Vrouw 1 – Adelheid – blz. 7.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 6.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 8.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 6.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 5, 6.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 6.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 6.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 6.

¹⁷⁴ Vrouw 2 – Saskia – blz. 6.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 7.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 6.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 5, 6.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 6.

Niettemin zien de vrouwen dat cultuurverschillen geloofspraktijken beïnvloeden. Zo verzetten katholieken zich in het overwegend seculiere Nederland subtiel door het instituut minder strak volgen, dan bijvoorbeeld in het conservatief katholieke Polen.¹⁷⁵ Ook past hevige Mariadevotie wel bij de nomos van de katholieke wereldkerk, maar niet bij de calvinistische Nederlandse.¹⁷⁶ Vier vrouwen ervaren schroom om iconen te kussen zoals in Oekraïne of Roemenië gebruikelijk is of de Pietà van Michelangelo aan te raken zoals Zuid-Amerikaanse vrouwen doen.¹⁷⁷ De vrouwen tonen zich middels het bezoeken van erfgoed onderdeel van de katholieke wereldgemeenschap, maar performen enkel de gedragingen die tevens passen in de Nederlandse nomos.

Veld 2: De Nederlandse rooms-katholieke gemeenschap

De katholieke gemeenschap

De geïnterviewde vrouwen zijn verdeeld over hun verbinding met de katholieke gemeenschap in Nederland: vier vrouwen voelen zich verbonden, vier alleen verbonden met hun eigen parochie en twee meer verbonden met katholieken wereldwijd dan met specifiek de Nederlandse gemeenschap.¹⁷⁸ Mogelijk omdat een conservatieve koers in de Nederlandse kerk meer impact heeft op hun dagelijkse geloofspraktijk, dan als katholieken in andere landen andersdenkend zijn.

De vrouwen zien de Nederlandse katholieken niet als eensgezind, maar als een spectrum van dogmatisch tot liberaal.¹⁷⁹ Toch achten ze de nomos van de Nederlandse katholieken vrijzinnig.¹⁸⁰ Zo zijn in Nederland al sinds de jaren 1970 vrouwen werkzaam als lector of acoliet, terwijl dit volgens het CIC 1983 pas sinds 2021 mag.¹⁸¹ Alle geïnterviewde vrouwen ervaren deze vrije geloofsopvatting als

¹⁷⁵ Ook de merken aan dat Nederlandse kerken leger zijn. Nederlandse katholieken lijken niet uit enkel plichtsbef naar geestelijken bereid te zijn om elke week te komen luisteren.- Vrouw 1 – Adelheid – blz. 7.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 6.; **Nederland liberaler:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 7.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 7.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 6.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 5.; **Polen conservatiever:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 6.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 5, 6.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 6.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 6, 7.; *Andere landen zoals Frankrijk, Duitsland en Zweden worden door de geïnterviewde vrouwen geacht redelijk vergelijkbaar te zijn qua katholieke geloofsbeleving aan Nederland.* - Vrouw 2 – Saskia – blz. 6.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 5, 6.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 6.

¹⁷⁶ Vrouw 3 – Anneke – blz. 9.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 5.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 13.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 5.

¹⁷⁷ Vrouw 10 – Margriet – blz. 5.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 13.

¹⁷⁸ **Nederlandse gemeenschap:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 6.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 8.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 2.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 5.; **Eigen gemeenschap:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 6.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 5.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 5.; **Katholieken algemeen:** Vrouw 4 – Paulien – blz. 5.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 6.

¹⁷⁹ **Een aantal onderzoeken die aantonen dat dé Nederlandse katholiek niet bestaat:** Paul Luykx, *Andere katholieken; Opstellen over Nederlandse katholieken in de twintigste eeuw* (Nijmegen 2000).; Marjet Derks en Marijke Huisman, *Edelmoedig, fier en vrij; katholieke arbeidersvrouwen en hun beweging in de twintigste eeuw* (Hilversum 2002).; Derks, Halkes en Heyst (red.), *'Roomse dochters'*.; **Niet eensgezind:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 6.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 3.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 8.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 5.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2.

¹⁸⁰ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 6.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 4, 8.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 5.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 6.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2, 5.

¹⁸¹ Hendro Munsterman, 'Paus staat toe dat vrouwen lector of acoliet worden door één Latijns woord te schrappen', *Nederlands Dagblad*, 11 januari 2021.

prettig.¹⁸² De vrouwen erkennen wel dat de omgeving van het overwegend seculiere Leusden hierop van invloed is. Zes vrouwen verwachten in Zuid-Nederland een conservatievere geloofsopvatting.¹⁸³ Daarbij worden leeftijd en mate van betrokkenheid bij de kerk als redenen genoemd voor een potentieel conservatieve geloofspraktijk.¹⁸⁴ Twee vrouwen maken een onderscheid tussen conservatieve katholieken die zich na *Vaticanum II* hebben aangesloten en de vrijere katholieken die de liberalisering van de kerk in de jaren 1960 hebben meegemaakt.¹⁸⁵

Hoewel de vrouwen dus erkennen dat er geen eensgezind 'Hollands katholicisme' bestaat, pogen Anneke en Paulien toch te beschrijven wat 'normaal' is voor Nederlandse katholieken. Anneke somt op: *'iedereen is welkom, doe maar normaal, niet dat opgetutte (...) niet heel vroom. Blij zijn met je leven en dat je samen kan komen. (...) Wel stil zijn en luisteren 'zoals het hoort.'*¹⁸⁶ Paulien voegt hieraan toe: *'Niet zo op de letter. Meer naar de kerk vanuit gewenning. Niet heel overtuigende devotie perse.'*¹⁸⁷ Karen, Alexandra en Barbara bespeuren een bepaalde warmte en lichtheid, die ze in andere (strengere) protestantschristelijke tradities niet zien.¹⁸⁸

Door een aantal vrouwen wordt benadrukt dat zij zich grotendeels hetzelfde uitdrukken als Nederlandse seculiere vrouwen.¹⁸⁹ Karen en Paulien benoemen wel dat zij de Nederlandse desinteresse en het negatieve sentiment tegenover religie niet delen, de religiestress die de grens tussen kerk en staat spastisch bewaakt. Paulien: *'Bijvoorbeeld bij een bruiloft moet je perse eerst voor de staat trouwen en dan pas de kerk.'*¹⁹⁰

De Nederlandse media en politiek

In de Nederlandse media zijn volgens de vrouwen van de St. Jozefkerk amper katholieke vrouwen zichtbaar.¹⁹¹ Ze zien met name seculieren en wanneer het wel over het christendom gaat, zijn dit veelal protestantschristelijke sprekers.¹⁹² Hier komt bij dat volgens de vrouwen met name aandacht is voor de misstanden van de Kerk of het uiterlijk vertoon van het katholicisme. Niet één van de vrouwen kan

¹⁸² Vrouw 1 – Adelheid – blz. 2.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 7.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 5.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 2.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 3.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 2.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 4.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 6.

¹⁸³ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 6.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 3.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 4.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 7.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 6.

¹⁸⁴ Vrouw 4 – Paulien – blz. 5.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 6.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2.

¹⁸⁵ Vrouw 4 – Paulien – blz. 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2.

¹⁸⁶ Vrouw 3 – Anneke – blz. 4, 8.

¹⁸⁷ Vrouw 4 – Paulien – blz. 6.

¹⁸⁸ Vrouw 6 – Karen – blz. 7.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 10.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 9.

¹⁸⁹ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4.; Vrouw 2 – Saskia – blz.3.; Vrouw 6 – Karen – blz. 2.

¹⁹⁰ Vrouw 6 – Karen – blz. 2.

¹⁹¹ Vrouw 1 – Adelheid - blz. 2.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 2.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 2.; Vrouw 6 – Karen – blz. 2.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 2.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 2.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 2.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2.

¹⁹² Vrouw 1 – Adelheid - blz. 2.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 2.; Vrouw 6 – Karen – blz. 2.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2.

een inspirerend katholiek vrouwelijk personage uit een film of boek noemen.¹⁹³

Ook in de katholieke media zijn met name mannen te zien, zoals de paus of andere priesters. Dit komt onder andere doordat de zondagsdiensten op televisie, eucharistievieringen zijn.¹⁹⁴ Hoewel sommigen aangeven graag meer christelijke vrouwen in de media te willen zien lijken de vrouwen in hun dagelijks leven weinig hinder te ondervinden.¹⁹⁵ Het wordt pas vervelend als christenen – met name door niet-gelovigen - als homogene groep worden gezien, waardoor de vrouwen worden verward met orthodoxere christenen.¹⁹⁶

De geïnterviewde vrouwen construeren zich tevens als katholieke vrouw via hun stemgedrag. Zeven van hen geven de voorkeur aan een vrouw en negen zien de waarde in van christelijke partijen in het parlement. Ofwel omdat het parlement een afspiegeling van de samenleving moet zijn, ofwel vanwege het belang van christelijke idealen in de politiek.¹⁹⁷ Opmerkelijk is dat de dat de vrouwen zelf niet perse op katholieke politici stemmen die het hegemoniale discours volgen. Het gaat hen om christelijke waarden zoals naastenliefde, die vier vrouwen meer vinden bij sociale- dan bij christelijke partijen.¹⁹⁸ Twee katholieke politici die genoemd worden zijn minister Sigrid Kaag en de eerste vrouwelijke minister Marga Klompé. Zij worden gewaardeerd omdat ze hun geloof niet verbergen, voor zichzelf denken, fatsoenlijke mensen zijn en van doorpakken weten.¹⁹⁹

Veld 3: De geloofsgemeenschap van de St. Jozefkerk in Leusden

De gemeente Leusden heeft ongeveer 30.000 inwoners en bestaat in haar huidige vorm sinds een fusie

¹⁹³ *Saskia maakt wel de opmerking dat het negatieve nieuws in het katholicisme zich met name richt op katholieke mannen.* - Vrouw 2 – Saskia – blz. 2.; **Negatief of onjuist gepresenteerd:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 2.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 2.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 2.

¹⁹⁴ *Twee uitzonderingen die de vrouwen noemen zijn het Katholiek Nieuwsblad dat een vrouwelijke hoofdredacteur heeft en het kwartaalmagazine Klooster! waarin met regelmaat kloosterzusters worden uitgelicht.* - Vrouw 1 – Adelheid - blz. 2.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 2. **Mannen in de katholieke Nederlandse media:** Vrouw 3 – Anneke – blz. 2, 3.; Vrouw 6 – Karen – blz. 2.

¹⁹⁵ **Graag meer christelijke vrouwen:** Vrouw 6 – Karen – blz. 2.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 2.; **Weinig hinder:** Vrouw 1 – Adelheid - blz. 2.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 2.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 2.; Vrouw 6 – Karen – blz. 2.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 2.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 2.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2.

¹⁹⁶ Vrouw 4 – Paulien – blz. 2.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 2.

¹⁹⁷ **Voorkeur voor vrouw:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 5.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 7.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 5.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 4.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 5.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.

Afspiegeling van de samenleving: Vrouw 1 – Adelheid – blz. 5.; Vrouw 6 – Karen – blz. 4.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 5.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.; **Zelf op stemmen vanwege de christelijke idealen:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 5.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 5.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 7.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 5.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 4.; Vrouw 6 – Karen – blz. 4.

¹⁹⁸ **Stemmen niet perse katholiek/christelijk:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 5.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 5.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 5.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 4.; Vrouw 6 – Karen – blz. 4.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 5.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.; **Meer bij sociale partijen:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 5.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 7.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.

¹⁹⁹ *Vier vrouwen benoemen dat die idealen soms meer terug te vinden bij wat socialere partijen dan bij christelijke partijen.:* Vrouw 2 – Saskia – blz. 5.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 7.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.; **Christelijke idealen zoals naastenliefde zijn van belang in het parlement:** Vrouw 3 – Anneke - blz. 2.; Vrouw 8 – Barbara - blz. 4, 5, 7.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4, 6.

met de katholieke dorpen Stoutenburg en Achterveld sinds 1969.²⁰⁰ De oorspronkelijke gemeente Leusden bestond uit twee dorpen, Leusbroek (protestants) en Hamersveld (katholiek).²⁰¹ De St. Jozefkerk werd in 1716 – destijds als schuilkerk - gesticht.²⁰² De protestantschristelijke kerken om de St. Jozefkerk heen zijn merendeels vrijzinnig, waardoor de katholieken zich niet sterk hoeven te profileren en de kerken prettig samen kunnen werken.²⁰³ De geloofsovertuiging van Leusden is gemêleerd.²⁰⁴

De St. Jozefkerk in Leusden heeft ruim 4500 ingeschreven parochianen, waarvan naar schatting 250 als vrijwilliger actief. De parochie heeft iets meer vrouwen dan mannen en meer oude dan jonge leden.²⁰⁵ Pastoraalwerkster Antoinette Bottenberg stelt dat de parochianen in Leusden gemiddeld hoogopgeleid zijn, de kerk een stads-karakter heeft omdat het tegen Amersfoort aan ligt en veel import krijgt vanuit het hele land.²⁰⁶ Deze kenmerken zijn op de geïnterviewde vrouwen van toepassing: merendeel is hoogopgeleid, de meesten hebben onder andere in een stad gewoond en zijn naar Leusden verhuisd van over het hele land.²⁰⁷

Per 1 januari 2015 werd één pastoor benoemd voor de St. Maarten- en de St. Lucasparochie en zijn de pastorale teams samengevoegd. Het team kreeg hiermee de pastorale zorg over 15 lokale geloofsgemeenschappen.²⁰⁸ Bottenberg legt uit dat deze fusie meerdere oorzaken heeft. Ten eerste is er een tekort aan priesters en volgens de canonieke wetten heeft elke parochie een priester nodig die de sacramenten kan toedienen.²⁰⁹ Daarnaast brengt de fusie solidariteit omtrent kennis, financiën en menskracht, zeker nu ook het aantal vrijwillig(st)ers afneemt.²¹⁰ Hoewel de parochianen zich niet hebben verzet, noemen vier vrouwen deze fusie een zeer negatieve verandering. Het sociale kapitaal neemt af: Er is een minder hechte band tussen de parochianen en met het pastorale team, waardoor

²⁰⁰ Historische kring Leusden, 'De oorsprong van Leusden' (versie 2017), <https://historieleusden.nl/oorsprongleusden.html#:~:text=Al%20in%20het%20jaar%20777,van%20de%20voormalige%20Leusdense%20Urbanuskerk.&text=Ook%20wat%20betreft%20gebouwd%20erfgoed%20heeft%20Leusden%20veel%20te%20bieden> (5 mei 2021).

²⁰¹ Historische kring Leusden, 'De oorsprong van Leusden'.

²⁰² *Een schuilkerk werd ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden onder andere gebruikt door rooms-katholieken, omdat godsdienstvrijheid van halverwege de zestiende eeuw tot de negentiende eeuw alleen was weggelegd voor de calvinistische Gereformeerde Kerk.* – entoen.nu, 'De Reformatie, een religieuze tweedeling in Leusden Hamersveld en Achterveld, katholieke enclaves in een overwegend protestantse gebied', *Canon van Leusden*, 2020.

²⁰³ **Samenwerking:** Vrouw 3 – Anneke – blz. 3.; **Prettige samenwerking:** Dit blijkt onder andere uit de samenwerking tussen de St. Jozefkerk en de hervormde Marcuskerk, die door vier vrouwen als positief wordt beschreven. - Vrouw 5 – Annelieke – blz. 1.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 2.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 5.

²⁰⁴ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 2.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 1.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 5.

²⁰⁵ Mailwisseling met Anita Snik, Secretariaat St. Jozefkerk Leusden. 5 mei 2021.

²⁰⁶ Mailwisseling met Antoinette Bottenberg, pastoraalwerkster RK Parochies St. Lucas en St. Maarten. 28 april 2021.

²⁰⁷ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 1.; Vrouw 2 – Saskia – blz.1.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 1.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 1.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 1.; Vrouw 6 – Karen - blz. 1.; Vrouw 7 - Alexandra - blz. 1.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 1.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 1.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 1.

²⁰⁸ RK Parochie Sint Maarten, 'PASTORAAL BELEIDSPAN PASTORAAL TEAM ST. MAARTEN EN ST. LUCAS PERIODE 2016-2018', *St Lucas*, 9 december 2015.

²⁰⁹ c.515§1.

²¹⁰ Mailwisseling met Antoinette Bottenberg, pastoraalwerkster RK Parochies St. Lucas en St. Maarten. 28 april 2021.

mensen eerder de kerk verlaten.²¹¹ Dit terwijl zeven vrouwen aangeven dat de verbinding met de gemeenschap een zeer essentieel onderdeel is van hun geloof.²¹²

Het performen van de katholieke vrouw in de St. Jozefkerk

De vrouwen spreken meer waardering uit over vrouwen die enerzijds van aanpakken weten en anderzijds sociaal betrokken zijn, dan over vrouwen die enkel focussen interne verbinding met God.²¹³ Margriet: *'Niet zeuren, maar doen. Dat wordt wel gewaardeerd in onze kerk.'*²¹⁴ De vrouwen noemen 'een aardig woordje', koffie schenken, lid zijn van de redactie van het parochieblad of ouderen bezoeken.²¹⁵ Er wordt ruimte ervaren om als vrouw allerlei posities in te nemen, zoals pastoraalwerkster, lectrice en voorzitter van een werkgroep.²¹⁶ Deze posities bekleden kan zelfs een vorm van verzet zijn tegen het hegemoniale discours. Karen: *'Ik ben ook koster en was misdienaar, dat mocht vroeger niet. Er moet gewoon ruimte gemaakt worden, daar zouden ze daarboven in het Vaticaan veel meer voor open moeten staan. Niet horkerig doen alsof alleen maar mannen dat zouden kunnen.'*²¹⁷

Er wordt volgens de geïnterviewde vrouwen in de gemeenschap weinig gesproken over katholieke vrouw-zijn. In het verleden werd wel geroddeld over zaken als *'Zoveel werken in de kerk? Dat jij dat allemaal mag van je man!' of 'Jullie zijn al drie jaar getrouwd, waar blijven de kinderen?'*, maar in de huidige kerkgemeente is van dit geroddeld weinig sprake.²¹⁸ Over een 'onfatsoenlijk' geklede parochiaan - man of vrouw - in de kerk kan weleens gesproken worden. Dit is een heilige ruimte waar een korte broek of hemdje met blote armen niet passend is.²¹⁹ Barbara merkt op dat in kloosters in de buurt van Leusden dit onderscheid ook minimaal is: *'Er zijn genoeg nonnen die net als de mannen buiten het klooster lopen in gewone burgerkleding. Officieel is dat niet de bedoeling, maar het gebeurt*

²¹¹ Vrouw 5 – Annelieke – blz. 5.; Vrouw 8 – Barbara - blz. 2.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 11.; Vrouw 10 - Margriet – blz. 3, 4, 9.

²¹² Vrouw 1 – Adelheid – blz. 2.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 6.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 5.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 5.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 5, 10.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 11.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 5.

²¹³ *Hoewel de vrouwen zelf dus meer waarde hechten aan iets doen voor de gemeenschap dan gezamenlijk bidden, benoemen vijf vrouwen dat deze gebedsgroepen van vrouwen wel voorkomen in de St. Jozefkerk. Dit zijn wat oudere vrouwen die een diepe band voelen met Maria. Een deel van hen komt samen bij het Middeleeuwse Mariabeeld in de Mariakapel van de St. Jozefkerk, om gezamenlijk de rozenkrans te bidden.* - Vrouw 3 – Anneke – blz. 3.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 2.; Vrouw 6 – Karen – blz. 6.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 6.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2.

²¹⁴ Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.

²¹⁵ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 2, 3, 7.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 3.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 5.; Vrouw 7 - Alexandra - blz. 2.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 2.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 6.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.

²¹⁶ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 6.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 3, 6.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 3.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2.; *Twee vrouwen geven wel aan dat de waardering voor al het werk van de vrijwilligsters teveel uitblijft.* - Vrouw 4 – Paulien – blz. 5.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 2.

²¹⁷ Vrouw 6 – Karen - blz. 5.

²¹⁸ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 3, 4.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 4.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 5.; Vrouw 6 – Karen – blz. 2.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 2.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 2, 3.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 3.; *Alexandra maakt hierbij wel de kanttekening dat de interviews zijn gehouden tijdens de coronacrisis, waardoor van informele samenkomsten in het algemeen geen sprake is. Als er dus wel geroddeld wordt, zit dit niet in het recente geheugen van de vrouwen en kan het zijn dit daarom niet opkomt in de interviews.* - Vrouw 7 – Alexandra – blz. 2.

²¹⁹ Vrouw 1 – Adelheid - blz. 4.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 6.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 4.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 4.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 4.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.

we!.²²⁰ Extravagante kleding valt niet binnen de nomos van de St. Jozefkerk.²²¹

Veld 4: De privésfeer

Ten slotte zijn de performatieve praktijken van de vrouwen in het veld van de privésfeer onderzocht. De nomos van de andere drie velden is van grote invloed op de performatieve praktijken in de hedendaagse privésfeer. Hoe katholiek de privésfeer is verschilt per vrouw. Negen van de tien vrouwen komen uit een (deels) katholiek nest, maar niet alle families zijn praktiserend.²²² De meeste vrienden en kennissen van buiten de kerk zijn niet (praktiserend) katholiek, waardoor het geloof met hen niet echt een gespreksonderwerp is.²²³ Het onderwerp wordt door sommigen zelfs vermeden om verhitte discussies vanwege religiestress te voorkomen.²²⁴

Ook de invloed van het katholicisme op de privésfeer in hun jeugd ligt uiteen. Alle geïnterviewde vrouwen onder de 48 jaar herkennen zich grotendeels in het (katholiek) vrouwbeeld uit hun jeugd. Zij leerden dat man en vrouw gelijkwaardig zijn en een vrouw kan doen wat ze wil, ook op het gebied van werk en gezin.²²⁵ Dit kan deels verklaard worden doordat deze vrouwen de puberleefijd hadden ten tijde van de Rijks voorlichtingscampagne 'Een slimme meid is op haar toekomst voorbereid' (1989-1992) en dus zijn opgegroeid met het idee dat zij financieel onafhankelijk moesten zijn.²²⁶ De oudere vrouwen herkennen zich minder in het vrouwbeeld uit hun jeugd: Hoewel ze een liefdevolle jeugd hebben gehad, beschrijven ze dat vrouwen zich vooral op kinderen moesten focussen en zich dienstbaar opstellen aan mannen.²²⁷

Hoewel het katholieke geloof weinig impact heeft op de invulling van hun huwelijk, schikken de vrouwen zich wel naar de hegemoniale norm van de getrouwde vrouw. Allen zijn getrouwd

²²⁰ Vrouw 8 – Barbara – blz. 4.

²²¹ *Hier geeft Adelheid twee redenen voor: regionaal is extravagante kleding niet gebruikelijk en omdat katholicisme niet populair is op het moment, zal de kerk minder 'hele snelle hippe vrouwen' aantrekken die zich uitbundig kleden.* - Vrouw 1 – Adelheid - blz. 3.

²²² **Katholieke familie:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 3.; Vrouw 3 – Anneke - blz. 4.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 1.; Vrouw 6 – Karen – blz. 6.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 3.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 3.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 3.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2, 3.; **Niet perse praktiserend:** Vrouw 5 – Annelieke – blz. 2, 3.; Vrouw 6 – Karen – blz. 6.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 3.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 3.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 3.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2, 3.

²²³ Vrouw 6 – Karen – blz. 6.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 3.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 3.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 3.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2, 3.

²²⁴ Vrouw 6 – Karen – blz. 6.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2, 3.; *Wel noemen drie vrouwen specifieke christelijke vriendinnen van buiten de kerk waarmee ze het geloof op een prettige manier kunnen bespreken.* - Vrouw 2 – Saskia – blz. 3.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 3.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 7.

²²⁵ Vrouw 2 – Saskia – blz. 3.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 3.; Vrouw 6 – Karen – blz. 3.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 2, 7.

²²⁶ *In 1992 liet toenmalig staatssecretaris Elske ter Veld aan de Tweede Kamer weten dat de campagne zeer uit een effectmeting zeer effectief was gebleken bij zowel religieuze- als seculiere meisjes.* - *Vragen van het kamerlid Leerling (RPF) over het thema sterrenbeelden in het kader van de campagne "Een slimme meid is op haar toekomst voorbereid",* ingezonden 22 oktober 1992.

²²⁷ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 3.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 4.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 3.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 3, 4.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 8.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 3, 6.

(geweest) of willen trouwen in de kerk.²²⁸ Ten eerste omdat het de vrouwen cultureel kapitaal oplevert: het huwelijk voor een hogere macht wordt gezien als een mooi en heilig sacrament.²²⁹ Daarmee hangt sociaal kapitaal samen: de vrouwen willen zich met hun partner verbinden voor hun eigen kerkgemeenschap, zodat die hen kan steunen in hun relatie.²³⁰ Daarbij willen de vrouwen bewust beloven een leven lang samen te blijven.²³¹ Deze extra verbintenis bemoeilijkt scheiding, al geven meerdere vrouwen aan dat het geen reden is om bij elkaar te blijven als het echt niet meer gaat.²³² Ten slotte kan het huwelijk stabiliteit aan eventuele kinderen geven.²³³ Hierbij de kanttekening dat een relatie zonder kinderen of zonder te trouwen, volgens de vrouwen even waardevol kan zijn.²³⁴ Maar de vrouwen van de St. Jozefkerk construeren zichzelf – vanwege het sociaal en cultureel kapitaal – in overeenstemming met de nomos van de verschillende katholieke velden tot katholieke vrouw middels het kerkelijk huwelijk.

Op de partnerkeuze is het geloof deels van invloed. Hoewel meerdere vrouwen relaties hebben (gehad) met mannen die niet katholiek zijn, is openstaan voor het geloof wel van belang.²³⁵ Monogamie is voor de vrouwen noodzakelijk, vanuit religieuze overtuiging, persoonlijke ervaring of cultuur.²³⁶ Hoewel zowel de wereldkerk als de Nederlandse rooms-katholieke gemeenschap in het bijzonder uit een Europees onderzoeksrapport uit 2021 intolerant jegens homoseksualiteit blijken, hebben de vrouwen unaniem geen moeite met het huwelijk tussen twee mensen van hetzelfde geslacht. Liefde en geloof moeten leidend zijn en niet het geslacht.²³⁷ Volgens de vrouwen hanteert de

²²⁸ *Over het katholieke huwelijksleven in het Nederland van de twintigste eeuw is aardig wat geschreven. Oudere en zeer bepalende werken zoals de eerder genoemde 'Zodoende was de vrouw maar een mens om kinderen te krijgen'(1987) en Moederschap als balsem (1981) tonen een negatieve rol van religie in het huwelijk en onmondige, onwetende en onderdrukte vrouwen. Latere werken tonen dat dit beeld in werkelijkheid genuanceerder ligt.*²²⁸ Dit genuanceerde beeld komt beter overeen met de ervaring van de vrouwen in de eenentwintigste eeuw. – **Negatieve werken:** Kerklaan, 'Zodoende was de vrouw maar een mens om kinderen te krijgen'; Bots en Noordman, *Moederschap als Balsem*.; **Latere genuanceerde werken:** Luykx, *Andere katholieken*.; Derks en Huisman, *Edelmoedig, fier en vrij*.; Derks, Halkes en Heyst (red.), 'Roomse dochters'; Hülsken, *Kiezen voor Kinderen?*.

²²⁹ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 2.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 5.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 4.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 3.

²³⁰ **Voor God:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 2.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 5.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 4.; **Voor de eigen gemeenschap:** Vrouw 3 – Anneke – blz. 5.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 3.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 4.

²³¹ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 3.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 3.

²³² Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 2.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 4.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 3.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 4.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 3.

²³³ Vrouw 6 – Karen – blz. 5

²³⁴ **Hoeft geen kinderen:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 4.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 2.; Vrouw 6 – Karen – blz. 3.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 2.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 4.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 3.; **Relatie zonder huwelijk even goed waardevol:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 2, 4.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 5.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 3.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 3.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 4.

²³⁵ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 2.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 3.

²³⁶ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 5.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 6.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 4.; Vrouw 6 – Karen – blz. 4.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 5.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 4.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.

²³⁷ Pilar d'Alo, Rachael Stockdale, Rein Brouwer, Heleen Zorgdrager, 'Rainbox Index of Churches in Europe 2020; Research Report', *RICE 2020*, 18 april 2021.; **Geen moeite met 'homohuwelijk' in de kerk:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 2.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 6.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 4.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 4.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.

Kerk te strenge regels en leert de Bijbel juist dat ieder keuzes mag maken op basis van diens eigen gevoel.²³⁸

Volgens het hegemoniale discours is voortplanting essentieel, maar pastorale betrokkenheid bij de geboorteregeling wordt door de vrouwen omschreven als iets van vroeger.²³⁹ Volgens historicus Paul Luykx predikte de katholieke moraaltheologie en zedenleer sinds begin twintigste eeuw dat seksuele begeerte werd beschouwd als een gevaar en een belemmering voor de toenadering tot God.²⁴⁰ In de encycliek *Casti Cannubii* (1930) stond onder meer dat priesters erop moesten toezien dat hun parochianen wegbleven van ‘zondige en tegennatuurlijke’ anticonceptiemiddelen.²⁴¹ In 1963 – na de start van *Vatican II* - besloot de Nederlandse bisschop Bekkers om een televisietoespraak te geven waarin hij verklaarde dat geboorteregeling binnen het huwelijk aan de gehuwden zelf was.²⁴² Mede dankzij Bekkers en de tweede feministische golf nam – in overeenstemming met de ervaring van de vrouwen - de pastorale betrokkenheid bij geboorteregeling in Nederland af.²⁴³

Door de vrouwen wordt het kiezen voor kinderen in de huidige tijd dan ook gezien als een persoonlijke keuze, waarop het geloof weinig invloed heeft.²⁴⁴ Moederschap is niet langer heilig, maar een aantal ziet het wel als een van de mooiste dingen van hun leven.²⁴⁵ Voor Saskia is het een manier om dicht bij God te komen en Adelheid en Annelieke brengt het dicht bij Moeder Maria.²⁴⁶ Bij het merendeel van de vrouwen met kinderen zijn zij de kernouder.²⁴⁷ De moeder is degene die minder gaat werken en het grootste deel van de geloofsopvoeding voor haar rekening neemt. Hier wordt overigens niet het geloof, maar de tijdsgeest, het werk van de man en de vermeende sterkere band tussen moeder en (klein) kind als redenen voor gegeven.²⁴⁸

²³⁸ **Te strakke regels:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 2.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 5.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 4.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 4.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 4.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.; **Bijbel leert dat je jezelf mag zijn:** Vrouw 5 – Annelieke – blz. 4.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 5.

²³⁹ Vrouw 10 – Margriet – blz. 3.

²⁴⁰ Luykx, *Andere katholieken*.

²⁴¹ Marjet Derks en Marijke Huisman stellen in *Edelmoedig, fier en vrij (2002) dat de rechtstreekse bemoeienis van de pastoor bij het aantal kinderen dat een vrouw moest krijgen, bij katholieke arbeidsvrouwen meer aan de orde was dan bij katholieke vrouwen in de hogere klassen. De katholieke arbeidsgezinnen waren dan ook veel groter.* - Derks en Huisman, *Edelmoedig, fier en vrij*, 144-146.; Angelo Somers en Frans van Poppel, ‘Het vergaan der huwelijkskuisheid. De invloed van priesters op de geboorteregeling onder katholieken in Nederland in de periode 1935-1975’, *Mens & Maatschappij* 87 (2003) 4, 300-330.; Hülsken, *Kiezen voor Kinderen?*, 28.

²⁴² *Met deze keuze ging Bekkers in tegen de officiële leer van de Katholieke Wereldkerk. Het Vaticaan bleef tegen anticonceptie uit angst voor overspel en algemeen zedenverval.*; Jan Bank en Theo Potma, ‘De macht van televisie. Bisschop Bekkers’ optreden in Brandpunt, *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum* 14 (1984) 55-87.

²⁴³ Jan Roes, ‘Over het “gemaakte” geweten. Historische bedenkingen bij het katholieke recept tegen anticonceptie’, in: J. van Vugt (red.), *De actualiteit van het geweten* (Nijmegen 2003) 218.

²⁴⁴ Vrouw 3 – Anneke – blz. 5.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 2.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 4.; Vrouw 6 – Karen – blz. 3.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 4.

²⁴⁵ **Minder belangrijk dan vroeger:** Vrouw 8 – Barbara – blz. 4.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 4.; **Mooiste wat er is:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 4.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 4.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 4.

²⁴⁶ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 4.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 6.

²⁴⁷ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 4.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 4.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 3.

²⁴⁸ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 4.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 4.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 3.

De visie van de geïnterviewde vrouwen op medisch-ethische vraagstukken is tweeledig. Vijf vrouwen noemen het leven ‘God-gegeven’ en vijf vrouwen benoemen dat niet te makkelijk voor euthanasie of abortus gekozen mag worden.²⁴⁹ Toch zijn alle vrouwen – in tegenstelling tot het CIC 1983 - voor legalisering. Zeven benoemen dat het (als christen) niet aan hen is om te oordelen over de keuze die anderen op dit gebied maken.²⁵⁰ Deze tweeledigheid komt volgens Hülsken overeen met de nomos van Nederlandse katholieke vrouwen vanaf de jaren 1970.²⁵¹ Hülsken stelt dat uit haar analyse van katholieke vrouwenbladen bleek dat - evenals de vrouwen van de St. Jozefkerk - overwegend werd gevonden dat het laatste woord aan de vrouw zelf is, mits zij niet lichtzinnig over de keuze doet en goed is voorgelicht.²⁵²

De geloofsopvoeding van hun kinderen is voor de vrouwen belangrijk. Het doopsel, de eerste heilige communie en het vormsel worden belangrijk bevonden om mee te geven.²⁵³ Hoewel ze allen - in overeenstemming met het hegemoniale discours - het geloof door willen geven, zouden ze hun kinderen het geloof nooit opdringen.²⁵⁴

Alle tien de geïnterviewde vrouwen vinden betaald werk voor vrouwen van belang. Hiermee behaald een vrouw naast economische zelfstandigheid, ook cultureel kapitaal in de vorm van kennis en zelfontwikkeling, en sociaal kapitaal in de vorm van contacten en sociale status.²⁵⁵ Op de carrière is het geloof op twee manieren van invloed. Ten eerste geven vier vrouwen aan dat het christendom hen stimuleert om een beroep te kiezen dat iets bijdraagt aan het leven van anderen, waarin macht en status niet het hoogst haalbare zijn.²⁵⁶ Daarbij hebben verschillende vrouwen gedurende hun loopbaan (deels) voor katholieke instituten gewerkt.²⁵⁷

Op de kleding van de vrouwen heeft het geloof beperkt invloed. Ze kleden zich redelijk kuis: geen ‘diepe decolletés’ of ‘minirokjes’. Dit heeft volgens de vrouwen meer te maken met persoonlijke voorkeur of opvoeding, dan met geloof.²⁵⁸ De meeste vrouwen hebben een kettinkje met een kruisje eraan gekregen met de eerste heilige communie of het vormsel, maar geven aan dit kruisje zelden tot

²⁴⁹ **God gegeven:** Vrouw 3 – Anneke – blz. 6.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 4.; Vrouw 6 – Karen – blz. 4.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 4.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.; **Niet te makkelijk voor kiezen:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 5.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 4.; Vrouw 6 – Karen – blz. 4.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 4, 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.

²⁵⁰ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 5.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 4.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 6.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 4.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 4.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 4.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 4.

²⁵¹ Hülsken, *Kiezen voor Kinderen?*, 137.

²⁵² Ibidem, 138, 139.

²⁵³ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 3.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 4.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 4.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 4.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 4.

²⁵⁴ Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 4.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 4.

²⁵⁵ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4, 1.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 3.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 6.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 4.; Vrouw 5 – Annelieke – blz.3, 4.; Vrouw 6 – Karen – blz. 3.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 4, 5.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 3, 4.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 1.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 3, 4.

²⁵⁶ Vrouw 2 – Saskia – blz. 3.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 6.; Vrouw 6 – Karen – blz. 3.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 3, 4.

²⁵⁷ Vrouw 3 – Anneke – blz. 1.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 4.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 3, 4.

²⁵⁸ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 6.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 4.; Vrouw 6 – Karen – blz. 3.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 4.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 4.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 4.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.

nooit te dragen.²⁵⁹

Conclusie

De vrouwen produceren hun eigen rooms-katholieke vrouw-zijn middels performatieve praktijken in verschillende velden. Door zich aan te passen aan de nomos van het veld, verzamelen de vrouwen sociaal kapitaal in de vorm van gemeenschap en cultureel kapitaal in de vorm van een vrijzinnige katholieke traditie. Door katholiek erfgoed te bezoeken in het buitenland maken ze zichzelf onderdeel van de familie van de wereldkerk. Door zich Hollands katholiek te uiten - niet extravagant, warm, vergevingsgezind, fatsoenlijk en zonder strak Bijbel of instituut te volgen - kunnen de vrouwen zowel onderdeel uitmaken van de katholieke-, als van de Nederlandse gemeenschap. De vrouwen produceren een Nederlandse katholieke vrouwelijke identiteit, zelfs zonder zichzelf gerepresenteerd te zien in media of politiek. In de St. Jozefkerk pogen de vrouwen zichzelf tot onderdeel van een hechte gemeenschap te maken door iets voor hun mede-parochianen te doen. In hun privésfeer proberen de vrouwen de progressieve eigentijdse opvattingen over huwelijk, kinderen, werk, medisch-ethische vraagstukken en kleding zo samen te brengen met hun geloof dat het culturele kapitaal van hun traditie bewaard blijft.

Het vrouwbeeld dat spreekt uit de performatieve praktijken komt deels overeen met het theoretisch vrouwbeeld van het Vaticaan. Uit het handelen van de vrouwen spreekt de waarde van het huwelijk. Hoewel dit heilige sacrament door de vrouwen wordt erkend als waardevol, monogaam en bij voorkeur levenslang, hoeft de partner niet van het andere geslacht of katholiek te zijn. Het belang van moederschap spreekt zowel uit het handelen van de vrouwen als uit het CIC 1983. De moeder is kernouder en het kind wordt opgevoed met de optie van geloof. Via het moederschap verbinden een aantal vrouwen zich met Moeder Maria. Een verschil met het CIC 1983 is dat kinderen niet noodzakelijk een onderdeel zijn van een huwelijk. Ook vinden de vrouwen dat de keuze voor kinderen pas op volwassen leeftijd gemaakt kan worden, niet met veertien jaar zoals het CIC 1983 stelt. Eigenschappen als zorgzaamheid, fatsoen en een bepaalde mate van kuisheid staan in het script van de vrouwen. De vrouwen produceren middels hun performatieve praktijken een midden tussen een hegemoniaal katholiek vrouwbeeld en een subalterne katholieke vrouw, in verbinding met de katholieke gemeenschap en met de Nederlandse en Leusdense omgeving waarin ze leeft.

²⁵⁹ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 4.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 6.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 4.; Vrouw 6 – Karen – blz. 3.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 4.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.

Hoofdstuk 3:

Praktijk 2: Discursieve praktijk

Introductie

Enkel een analyse van de performatieve praktijken van de vrouwen van de St. Jozefkerk, geeft een beperkt beeld van de constructie van hun vrouwbeeld. De nomos waartoe de vrouwen zich middels hun performatieve praktijken verhouden, wordt mede-gevormd in het domein van de taal via discursieve praktijken: het geheel van de productie, verspreiding en consumptie van betekenisvolle uitspraken en teksten binnen de katholieke gemeenschap.²⁶⁰ Voortbouwend op Foucault worden discursieve praktijken gekenmerkt door disciplinaire macht: uitspraken van geestelijken en (Bijbel)teksten creëren een binaire tegenstelling tussen ‘normale’ en ‘abnormale’ handelingen voor katholieke vrouwen. Deze normativiteit geeft betekenis aan handelen en creëert zo het rooms-katholiek vrouwelijk subject.²⁶¹

Dit hoofdstuk werkt dus tweeledig ten opzichte van het vorige: het helpt een vollediger beeld te vormen van de (constructie van) de nomos in de verschillende velden en uit de discursieve praktijken wordt een eigen vrouwbeeld gedestilleerd, wat in hoofdstuk 5 naast het vrouwbeeld de performatieve praktijken kan nuanceren en aanvullen. Dit onderzoek behoudt haar focus op de casestudie van de vrouwen van de St. Jozefkerk in Leusden, door expliciet oog te hebben voor de consumptie van de taal door de vrouwen zelf: welke hegemoniale of subalterne beschrijvingen van ‘de katholieke vrouw’ nemen ze tot zich? Hoe laten ze zich hierdoor beïnvloeden?

In het eerste deel van hoofdstuk wordt bepaald welk katholiek vrouwbeeld de vrouwen meekrijgen vanuit de uitspraken van het katholiek instituut: vanuit het Vaticaan (veld 1), Nederlandse geestelijken (veld 2) en pastoor en voorgangers van de St. Jozefkerk (veld 3).

In het tweede deel ligt de focus op de privésfeer (veld 4). Om een katholieke benadering van het katholicisme te behouden, is extra aandacht voor de discursieve geloofspraktijk in de privésfeer. Met welke gebeden, liederen of Bijbelteksten verbinden de vrouwen zich? In de privésfeer hebben de vrouwen meer handelingsruimte en wordt de invloed van de andere velden op hun persoonlijke katholieke vrouwbeeld zichtbaar. In dit deel zijn teksten geanalyseerd die door de vrouwen zelf zijn aangedragen als treffende weergaves van hun eigen katholiek vrouwbeeld. Het gaat om Bijbelteksten,

²⁶⁰ *De linguïstische wending die via het (post)structuralisme erkenning kreeg in de jaren 1970, heeft het belang van taal als constructief middel van realiteit aangetoond. Bevindingen van de Franse (post)structuralist Michel Foucault over kennis-macht, maken ons er bewust van dat een discours (een set gesproken en/of geschreven uitingen in een specifieke sociale context) een rol speelt bij de constructie van een visie op de werkelijkheid en dat dimensies van macht hierin een rol spelen. Volgens Foucault zorgt discours voor het dwingende kader van waaruit de wereld wordt gezien. Discours is een symbolisch machtsmiddel dat is gekoppeld aan onze opvattingen van kennis.* - Leezenberg en de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*, 284-294

²⁶¹ *Ibidem*, 270, 271, 283, 289-294.

gebeden en liederen die door de vrouwen zijn geïnternaliseerd doordat zij repetitief zijn gelezen, gebeden of gezongen.²⁶²

In de conclusie wordt eerst uiteengezet hoe discursieve praktijken het rooms-katholieke vrouwbeeld van de vrouwen creëren. Vervolgens wordt het katholiek vrouwbeeld dat blijkt uit de discursieve praktijk naast het heersende katholiek vrouwbeeld gelegd.

Deel 1: Uitspraken van het instituut

Uitspraken van paus Franciscus en het Vaticaan

Hoewel de meeste vrouwen het CIC 1983 nog nooit hebben gelezen en het Vaticaan niet op de voet volgen, weten ze wel dat ze zich amper herkennen in het normatief vrouwbeeld dat ze meekrijgen uit uitspraken van het Vaticaan. Met name de nederigheid, de ongelijkheid aan de man en de eenzijdigheid van het vrouwbeeld (de echtgenote, de moeder) worden als 'niet meer dan deze tijd' ervaren.²⁶³

Toch geven negen van de tien vrouwen aan zich redelijk betrokken te voelen bij het Vaticaan.²⁶⁴ Voor zeven van hen hangt dit samen met de 'bemoedigende en vrouwvriendelijke' paus Franciscus.²⁶⁵ Dat geen van de vrouwen zich negatief uitlaat over de paus, komt overeen met de ongekennde populariteit van Franciscus wereldwijd. Zijn eenvoudige voorkomen en boodschap van mededogen en tolerantie spreken aan.²⁶⁶ Uit een onderzoeksrapport (2013) bleek paus Franciscus ook in Nederland direct populair.²⁶⁷ De ondervraagden beoordeelden de paus sympathiek, charismatisch en krachtig.²⁶⁸ De ruime meerderheid van de katholieken dacht dat paus Franciscus de Rooms-Katholieke Kerk via regelgeving en preken ten goede zou veranderen, ook rondom thema's zoals seksualiteit en gelijkheid.²⁶⁹

Dat de vrouwen zich positief uitlaten over paus Franciscus wil niet zeggen dat ze zijn (hegemoniale) woorden als inherent 'waar' beschouwen. Zes vrouwen stellen dat het van belang is de waarde van zijn woorden zelf af te blijven wegen.²⁷⁰ Barbara: *'Je neemt mee wat gezegd wordt, maar*

²⁶² Gee en Handford, *The Routledge Handbook of discourse Analysis*, 5.

²⁶³ Vrouw 1 – Adelheid - blz. 2.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 2, 5.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 2.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 2.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 2.; Vrouw 6 – Karen – blz. 2.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 2.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 2, 5.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 2, 11.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.

²⁶⁴ Vrouw 1 – Vrouw 2 – Vrouw 3 – Vrouw 4 – Vrouw 5 – Vrouw 7 – Vrouw 8 – Vrouw 9 – Vrouw 10.

²⁶⁵ **Menselijk:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 5; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 5; Vrouw 8 – Barbara – blz. 2; Vrouw 9 – Mariet – blz. 5, 6.; **Bemoedigend:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 5; Vrouw 3 – Anneke – blz. 7.; **Vrouwvriendelijk:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 2.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 2.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 2, 5.; **Herder van de kerk:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 5

²⁶⁶ Sarah Machajewski, *Pope Francis: The People's Pontiff*. Making a Difference: Leaders Who Are Changing the World (New York 2015) 24-26.

²⁶⁷ Joris Kregting, *De populariteit van paus Franciscus; Rapportnr. 631* (Nijmegen 2013) 5.

²⁶⁸ Kregting, *De populariteit van paus Franciscus*, 10-16.

²⁶⁹ Ibidem, 7, 8.

²⁷⁰ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4, 6, 7.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 2.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 2, 3, 5.; Vrouw 6 – Karen - blz. 2.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 2, 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2.

*het is jouw vrijheid om je eigen beslissing te maken.*²⁷¹

Ook is de vrouwvriendelijkheid in de uitspraken van de paus Franciscus niet onbegrensd, ook hij stelt immers dat het gegrond is dat vrouwen geen priesterwijding mogen ontvangen.²⁷² De vrouwen daarentegen, zijn unaniem voorstander van de openstelling van de priesterwijding voor vrouwen.²⁷³ Ze noemen praktische voordelen van deze openstelling; zoals dat een vrouw na de priesterwijding ook de ziekenzalving mag geven, het kan helpen mensen terug te kerk in te krijgen, het priestertekort wellicht kan worden opgevangen en het zou vrouwen (die zich geroepen voelen) de middelen geven om met evenveel bezieling te prediken als een mannelijke pastoor.²⁷⁴ Daarbij verzetten de vrouwen zich tegen de norm door de theologische bezwaren van de Katholieke Kerk (Jezus wees enkel mannen aan als zijn apostelen) af te wijzen. Zes vrouwen trekken in twijfel of Jezus wel enkel mannen koos, door te verwijzen naar de vrouwen die het eerst bij het graf van Jezus waren.²⁷⁵ Zij stonden toch het dichtstbij Jezus en waren toch ook zijn leerlingen?²⁷⁶ Anneke: *'Dat het de keuze zou zijn van de Heer om mannen te kiezen voor het priesterschap (...) vind ik te éézijdig geformuleerd. De interpretatie is door mannen geformuleerd, in een andere (patriarchale) tijd én andere culturele setting.'*²⁷⁷

Dat de vrouwen van de St. Jozefkerk vinden dat ook een vrouw tot priester gewijd mag worden, betekent overigens niet dat ze de barricades op gaan.²⁷⁸ Paulien: *'Van mij hoeft die strijdbaarheid niet, omdat dit polariserend kan werken. (...) Dat is niet mijn focus, waar ik als gelovig mens mee bezig wil zijn.'*²⁷⁹ De vrouwen accepteren de norm van de Kerk. De Nederlandse theoloog Anne-Marie Korte erkent dat de priesterwijding van vrouwen in Nederland nooit een zelfstandig thema is geweest, zoals in bijvoorbeeld Duitsland of de Verenigde Staten.²⁸⁰ Er zijn in Nederland in het verleden wel fervent

²⁷¹ Vrouw 8 – Barbara - blz. 5

²⁷² Jill Peterfeso, *Womanpriest; Tradition and Transgression in the Contemporary Roman Catholic Church* (New York 2020) 169-172.

²⁷³ Vrouw 1 – Adelheid - blz. 2, 6.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 6.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 2, 7.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 5.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 5.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 2, 7.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 5.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 6.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 5.

²⁷⁴ Vrouw 3 – Anneke – blz. 2.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 2.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 2.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 5.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 5.

²⁷⁵ Paus Franciscus verhief de heilige Maria Magdalena in 2016 tot 'apostel van de apostelen'. Theologisch onderbouwde de paus dit vanuit de Bijbel, waarin het Maria Magdalena was die drie dagen na de kruisiging van Jezus ontdekte dat het graf leeg was, en tegen de apostelen vertelde dat Jezus uit de dood was opgestaan. Historisch onderbouwde de paus zijn keuze met een verwijzing naar de tijd van de eerste christenen, die Maria Magdalena als apostel erkenden. Diaken Frans J.M. Wielens stelt wel dat deze benoeming van paus Franciscus geen schokkende veranderingen tot gevolg zal hebben, maar enkel de verbinding met Maria Magdalena versterkt. - Frans J.M. Wielens, *Maria Magdalena, 'apostel van de apostelen'* (Zuidoost Drenthe 2016).

²⁷⁶ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 6.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 2, 6.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 9.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 6.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 7.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 6.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 7.

²⁷⁷ Vrouw 3 – Anneke – blz. 2.

²⁷⁸ Vrouw 3 – Anneke – blz. 2.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 2, 4.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 2.; Vrouw 7 – Alexandra - blz. 2.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 2.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 5.

²⁷⁹ Vrouw 4 – Paulien – blz. 2.

²⁸⁰ Robert Reijns, 'Waarom zwijgen Nederlandse katholieke vrouwen?', *Kerk in Den Haag*, 7 maart 2021.; In het recent verschenen etnografisch werk *Womanpriest(2020)* stelt de Amerikaanse antropologe Jill Peterfeso ons bijvoorbeeld voor aan de groeiende beweging *The Roman Catholic Womanpriests (RCWP) in de Verenigde Staten, die het rooms-katholieke*

voorstanders geweest – zoals feministische theologe en kerkbestuurder Catharina Haltes (1920-2011) – maar de hedendaagse groep katholieke activisten is volgens Korte klein. Veel voorstanders verlaten de Katholieke Kerk, stappen over naar de Oudkatholieke Kerk (waar vrouwen wel in de dienst voorgaan) of nemen genoeg met vrouwen op posities zoals kerkbestuurster of pastoraalwerkster.²⁸¹

Uitspraken van kardinaal Eijk en andere Nederlandse geestelijken

De vertaling van het hegemoniale discours in het veld van de Nederlandse geloofsgemeenschap, is onder andere in handen van kardinaal Willem Jacobus Eijk. Zo populair als de uitspraken van paus Franciscus zijn, zo impopulair zijn de uitspraken Eijk.²⁸² Door de vrouwen wordt de kardinaal omschreven als te strak in de leer en te rechtlijnig in het volgen van de regels, waardoor hij de empathie en behoeftes van de (vrijere) Nederlandse geloofsgemeenschap uit het oog verliest.²⁸³ Karen: *'Meneer Eijk vind ik een eikel, sorry dat ik het zeg, ouderwets en een verschrikkelijke man.'*²⁸⁴ De frustratie ligt met name bij en pastorale brief uit 2019 waarmee Eijk de eucharistie expliciet uitroept tot norm.²⁸⁵ De indeling van de eucharistieviering moet strak gehanteerd worden, omdat het de 'meest intensieve sacramentele Godscontact tot stand brengt'.²⁸⁶ Deze strakke hantering heeft volgens de vrouwen twee grote nadelen. Ten eerste is er geen ruimte voor afwijken van het hegemoniale discours. Alexandra: *'Ik heb ook vieringen met het jongerenkoor voorbereid en dan kozen we vaak – om wat meer jongeren in de kerk te krijgen – een alternatieve tweede lezing. (...) maar dat is nu afgekeurd van hogerhand. Door die regels zijn er weer mensen uit de kerk weg gegaan.'*²⁸⁷ Daarbij duwt de focus op de eucharistieviering vrouwen naar de zijlijn. Immers, diensten die worden voorgegaan door vrouwen

priesterschap wil hervormen, te beginnen met de openstelling voor vrouwen. Nederland kent geen equivalent. - Jill Peterfeso, *Womanpriest; Tradition and Transgression in the Contemporary Roman Catholic Church* (New York 2020) 1-4.

²⁸¹ Oud-Katholieke Kerk, 'Waarin verschilt de Oud-Katholieke van de Rooms-Katholieke Kerk?' (versie 2021), <https://oudkatholiek.nl/oud-katholiek/veelgestelde-vragen/> (23 mei 2021).; Trouw redactie religie en filosofie, 'Aartsmoeder van de feministische theologie', *Trouw*, 26 april 2011.

²⁸² *In 2016 slaan drie prominente katholieken (Oud minister van financiën (CDA) Onno Ruding, Bisschop Groningen-Leeuwarden Gerard de Korte en lid van het Heilig Graf van Jeruzalem Bernard Assink) alarm over de manier waarop de kerk in Nederland wordt geleid: 'Kardinaal Eijk inspireert niet en communiceert niet met zijn kudde. Het gevolg, de kerk dreigt een reservaat te worden, met de rug naar de gelovigen.'* De prominenten geven aan dat kardinaal Eijk niet meer voor bezieling kan zorgen omdat hij niet aanvoelt dat in hedendaags Nederland de overfocus op de rechtzinnige leer juist mensen de kerk uit drijft. Eijk wordt ervaren als dogmatisch en inflexibel. Hij gaat niet de dialoog aan met Nederlandse katholieken. - Nieuwsuur, 'Zorg bij katholieke elite over bestuursstijl kardinaal Eijk' (13 januari 2016), https://www.youtube.com/watch?v=AJ15laCgPao&ab_channel=Nieuwsuur (22 mei 2021), 00.01.11-00.04.16.

²⁸³ Vrouw 5 – Annelieke – blz. 2.; Vrouw 6 – Karen – blz. 4.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 6.; Vrouw 8 - Barbara – blz. 5.; Vrouw 10 – Margriet blz. 5.

²⁸⁴ Vrouw 6 – Karen – blz. 4

²⁸⁵ Willem Jacobus Kardinaal Eijk, *De Eucharistie (weer) beleven als het kloppend hart van het geloofsleven: Pastorale brief bij gelegenheid van het 'Jaar van de Eucharistie'* (Utrecht 2019).

²⁸⁶ *Hiermee bouwt hij voort op de oproep van voormalig paus Johannes Paulus II die in 2003 schreef: 'De Kerk leeft van de Eucharistie. (...) In de Eucharistie, door de verandering van het brood en van de wijn in het Lichaam en Bloed van de Heer, geniet zij van deze aanwezigheid met een unieke intensiteit.'*; 1 Johannes Paulus II, *Encycliek Ecclesia de Eucharistia* (17 april 2003), aan de bisschoppen, de priesters en diakens, de religieuzen en aan alle christengelovigen over de Eucharistie in haar verhouding tot de Kerk, Kerkelijke documentatie (2003), pp. 99-128.; Eijk, *De Eucharistie (weer) beleven als het kloppend hart van het geloofsleven*, 1, 2.

²⁸⁷ Vrouw 7 – Alexandra – blz. 6.

worden nadrukkelijk als minder 'intensief Godscontact' gezien.²⁸⁸

Een Nederlandse geestelijke die wel positief wordt aangehaald is Henk Bloem, voormalig pastoor van de St. Jozefkerk. Omdat hij – in tegenstelling tot kardinaal Eijk - buiten de lijntjes durfde te kleuren.²⁸⁹ Zijn woorden wisten mensen te inspireren en hij gaf vrouwen in een dienst een plek op de voorgrond.²⁹⁰ In 2003 verliet pastoor Bloem de parochie om deken te worden van het dekenaat Utrecht.²⁹¹ Mariet: *'Bij hem ging je echt voor de inspiratie. En toen die weg ging, kreeg je volgzaam types. (...) Met zijn afscheid, heb ik ook beetje afscheid genomen.'*²⁹² Hier blijkt dat de vrouwen niet kritiekloos de woorden van iedere priester internaliseren. Het wegblijven is een vorm van verzet tegen priesters die te volzaam zijn aan het heersende discours.²⁹³

Ook naar zusters wordt met name geluisterd door de geïnterviewde vrouwen wanneer ze een persoonlijke band met hen hebben.²⁹⁴ Hoewel het *Vaticaan II* de kloosterorden drastisch heeft vernieuwd, is er toch een leegloop geweest van kloosters.²⁹⁵ Het is dan ook niet vreemd dat alle oudere geïnterviewde vrouwen wel persoonlijke banden hebben (gehad) met kloosterlingen en dit niet geldt voor de jongere vrouwen.²⁹⁶ De zusters worden met name gewaardeerd wanneer zij zich inspirerend en warm tonen, verbonden zijn met God en zich niet verheffen boven leken.²⁹⁷

Uitspraken van pastoor Zemann en pastoraalwerkster Bottenberg

In het veld van de St. Jozefkerk is pastoor Harrold Zemann het gezicht van het Vaticaan, als zijn zijn uitspraken volgens de vrouwen 'meer van deze tijd' en is er weinig onderscheid tussen man en vrouw.²⁹⁸ Bijbelse vrouwen vormen een belangrijk onderdeel van Zemanns diensten, zeker Moeder Maria.²⁹⁹ Zemann: *'Maria is een persoon die met je meebidt, zo voel ik dat. Ze is ons tot steun en straalt warmte uit.'*³⁰⁰ Ook spreekt Zemann zich positiever uit over oecumenische samenwerking dan Eijk. Waar Eijk in 2021 bij het *Oecumenisch Brandpunt* aangaf de samenwerking te willen staken, zegt

²⁸⁸ Eijk, *De Eucharistie (weer) beleven als het kloppend hart van het geloofsleven*, 14, 15.

²⁸⁹ Vrouw 9 – Mariet – blz. 3.

²⁹⁰ Vrouw 9 – Mariet – blz. 3.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 5.

²⁹¹ Mailwisseling met Fred Kok, pastoraalwerker RK Parochies St. Lucas en St. Maarten. 24 mei 2021.

²⁹² Vrouw 9 – Mariet – blz. 3.

²⁹³ *Dit wordt nogmaals onderstreept door een uitspraak van Saskia: 'We worden echt gelijkwaardig geacht. Ik heb nooit een aanstootgevende preek gehoord: dat een vrouw snel veel kinderen moet gaan maken ofzo. Anders was ik denk ik weg gegaan uit de kerk.'* – Vrouw 2 – Saskia – blz. 3.

²⁹⁴ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 6.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 10.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 7.; Vrouw 6 – Karen – blz. 4.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 8.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 6.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 5.

²⁹⁵ KRO/NCRV, 'Kloosterleven' (versie 2021), <https://kro-ncrv.nl/katholiek/encyclopedie/k/kloosterleven> (24 mei 2021).

²⁹⁶ **Vrouwen boven de 48-jaar die band met zuster benoemen:** Vrouw 1 – Vrouw 3 – Vrouw 4 – Vrouw 6 – Vrouw 8 – Vrouw 9 – Vrouw 10.

²⁹⁷ Vrouw 3 – Anneke – blz. 10.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 7.; Vrouw 6 – Karen – blz. 4, 6.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 5.

²⁹⁸ **Meer ruimte in eigen kerk:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 6.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 7.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 5.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 5.

²⁹⁹ Vrouw 6 – Karen – blz. 2.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 7.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2.

³⁰⁰ Freek Wolff, 'Harrold Zemann viert 25-jarig jubileum als priester', *Leusder Krant*, 10 mei 2020.

Zemann juist: *'We hebben elkaar nodig en zijn immers in Christus verbonden.'*³⁰¹ Zemans uitspraken zijn tot norm verworden voor de vrouwen. Alle tien de vrouwen geven aan dat ze een strikt onderscheid tussen katholieken en andere christenen niet belangrijk vinden.³⁰²

In de St. Jozefkerk wordt tevens waardering voor vrouwelijk leiderschap getoond via pastoraalwerkster Antoinette Bottenberg. Een voordeel van een vrouwelijk pastoraalwerkster, is dat zij wanneer zij inspirerend is als rolmodel kan fungeren voor haar parochianen.³⁰³ Daarbij kunnen vrouwen zich in pastorale gesprekken tot haar richten bij onderwerpen die raken aan vrouw-zijn. Bijvoorbeeld rondom problemen in man-vrouw relaties of het verlies van een kindje.³⁰⁴ Hoewel vrouwelijk leiderschap dus verworden is tot norm in de St. Jozefkerk, blijft de vrouw als eindverantwoordelijke 'abnormaal'. Mariet: *'De man bepaalt hoever de vrouw mag gaan.'*³⁰⁵

Deel 2: De eigen discursieve praktijken

Naast uitspraken van kerkleiders, zijn ook de teksten – gebed, gezang of Bijbeltekst - die de vrouwen internaliseren in het veld van de privésfeer bepalend voor hun norm van katholieke vrouwelijkheid.

Gebod

Hoewel in een officieel gebed zoals het 'Onze Vader' een mannelijk Godsbeeld wordt voorgesteld (immers een vader), is het Godsbeeld van zeven vrouwen niet mannelijk.³⁰⁶ Vijf vrouwen zien God als een onzijdige entiteit en kiezen bijvoorbeeld voor 'de Aanwezige', 'Liefde' of 'de Levende'.³⁰⁷ Of de vrouwen ook in bestaande gebeden mannelijke aanspreekvormen van God vervangen verschilt per

³⁰¹ Hoewel pogingen voor een oecumenische samenwerking in Nederland al werden ondernomen vanaf de jaren 1930, zette de samenwerking pas werkelijk zoden aan de dijk toen in de jaren 1960 na het Tweede Vaticaans Concilie het merendeel van de parochiepriesters lid werd van de Sint Willibrordvereniging, Adviesorgaan en Servicecentrum voor Oecumene (SWV). *Uitgangspunt was het streven naar een wereldwijde religieuze eenheid van de verschillende christelijke kerken door samenwerking en begrip. Daarbij was het een mogelijkheid voor katholieke geestelijken om het imago van de Kerk te verbeteren en tot de herkerstening van afvalligen.* - Goddijn, Jacobs en van Tillo, *Tot vrijheid geroepen*, 89-93.; Lodewijk Dros, 'Aartsbisschop Eijk staakt oecumenische samenwerking in Amersfoort. 'Niet te bevatten'', *Trouw*, 27 april 2021.; Wolff, 'Harrold Zemann viert 25-jarig jubileum als priester'.

³⁰² Vrouw 1 – Adelheid – blz. 5.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 4.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 4.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 5.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 1, 4.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5, 6, 8.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 2.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 2-4.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 4, 5.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 2.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2.

³⁰³ Vrouw 1 – Adelheid - blz. 7.; Vrouw 6 – Karen – blz. 5.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 7, 10.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 3.

³⁰⁴ Vrouw 3 – Anneke – blz. 3.

³⁰⁵ Vrouw 9 – Mariet – blz. 2.

³⁰⁶ *Het Onzevader is één van de bekendste en meest gebruikte teksten uit de Bijbel. Er bestaan veel versies van het Onzevader, al in de Bijbel komen twee versies voor: in Matteüs 6 en in Lucas 11. Bovendien werd het Onzevader al snel gebruikt als liturgische tekst en daardoor kwamen er nog meer versies van in omloop, uiteindelijk in alle talen van de wereld. De huidige versie van het katholieke Onze Vader dateert uit 2016.* - Matthijs de Jong, *Bijbel in Gewone Taal* (Haarlem 2014) 1,2.; RK Kerk, 'Nieuwe vertaling Onze Vader vanaf komende zondag in gebruik' (versie 25 november 2016), <https://www.rkkerk.nl/nieuwe-vertaling-vader-vanaf-komende-zondag-gebruik/> (25 mei 2021).

Onzijdig Godsbeeld: Vrouw 1 – Adelheid – blz. 7.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 2.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 9.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 6.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 6.

³⁰⁷ **De Aanwezige:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 7.; **Liefde:** Vrouw 3 – Anneke – blz. 5.; **De Levende:** Vrouw 8 – Barbara – blz. 6.

persoon. Zo gebruikt Anneke liever ‘Barmhartige God’ dan ‘Barmhartige Heer’³⁰⁸, maar blijft voor Paulien de hegemoniale aanspreekvorm ‘Vader’ norm, al zal ze in eigen gebed van de norm afwijken en kiezen voor een onzijdige aanspreekvorm.³⁰⁹

Dat uitspraken uit de andere velden direct van invloed zijn op de gebeden die de vrouwen bidden, blijkt wanneer de vrouwen spreken over het ‘Weesgegroet’: een gebed gericht aan Moeder Maria.³¹⁰ Opvallend is dat dit gebed in de canonwetten wordt benoemd als het belangrijkste onderdeel van het rozenkransgebed, maar de vrouwen deze vorm van gebed zelf amper praktiseren.³¹¹ Drie van de vrouwen hebben er pas een verbinding mee gekregen doordat pastoor Zemann het een vast onderdeel heeft gemaakt van zijn diensten.³¹² Het Mariabeeld dat de vrouwen met name internaliseren uit dit gebed, is het beeld van een liefdevolle moeder waarbij ieder mens terecht kan.³¹³

Gezangen

Naast het gebed wordt door zes vrouwen zang als belangrijke discursieve geloofspraktijk genoemd, omdat zingen woorden een extra dimensie kan geven of juist kan abstraheren tot een ervaring.³¹⁴ Het belang van gezangen wordt ook in het hegemoniale discours van de Katholieke Kerk onderschreven.³¹⁵ Het onderzoek “‘He Who Sings, Prays Twice’?” (2020) stelt dat zingen binnen het Rooms-Katholicisme een essentiële manier is om religieuze taal tot norm te maken, omdat de gezongen woorden worden verbonden aan gevoelens van gemeenschap en associaties met spirituele ervaringen.³¹⁶

Hoewel de liederen die door de geïnterviewde vrouwen zijn aangedragen als verwoording van

³⁰⁸ Vrouw 3 – Anneke – blz. 9.

³⁰⁹ Vrouw 4 – Paulien – blz. 6.; *Deze behoefte aan een minder masculien Godsbeeld is in lijn met de open brief die de European Society of Women in Theological Research (ESWTR) en de Oecumenische Vrouwensynode (OVS) begin 2021 stuurde naar aan Het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap (NGB). Zij vroegen het NGB om in de Nieuwe Bijbelvertaling te kiezen voor consequent gender-inclusief taalgebruik. Er was in het bijzonder aandacht voor het verband tussen een sterk masculien godsbeeld in de bronteksten van de Bijbel, en de (rechtvaardiging van) onderdrukking van meisjes en vrouwen in kerk en maatschappij.*; OVS, ‘IN GESPREK MET HET NGB’ (versie 9 april 2021), <https://www.vrouwensynode.nl/in-gesprek-met-het-nbg/> (15 juni 2021).

³¹⁰ *Dit gebed dateert in haar huidige vorm dateert uit de 16^e eeuw en is naast het ‘Onze Vader’ het bekendste gebed is van de Katholieke Kerk.*; KRO/NCRV, ‘Weesgegroet’ (versie 2021), <https://kro-ncrv.nl/katholiek/encyclopedie/w/weesgegroet> (24 mei 2021).

³¹¹ Vrouw 6 – Karen – blz. 6.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 6.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 9.; *Hierbij moet de kanttekening worden geplaatst dat in de St. Jozefkerk een gebedsgroepje van (oudere) vrouwen wél gezamenlijk de rozenkrans bidt.* - Vrouw 3 – Anneke – blz. 3.; Vrouw 6 – Karen – blz. 6.

³¹² Vrouw 6 – Karen – blz. 2.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 7.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 2.

³¹³ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4, 7.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 2, 6.; Vrouw 3 – Anneke – 9, 10.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 6.; Vrouw 5 – Annelieke - blz. 6.; Vrouw 6 – Karen - blz. 6.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 6.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 6.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 7.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 6.

³¹⁴ Vrouw 3 – Anneke – blz. 9.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 11.; Vrouw 5 – Annelieke - blz. 1.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 1.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 5, 10.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 7, 13.

³¹⁵ RK Kerk, ‘Aankondiging verruiming rondom sacramenten en koorzang in protocol ‘Kerkelijk leven op anderhalve meter’ (versie 3 juli 2020), <https://www.rkkerk.nl/aankondiging-verruiming-rondom-sacramenten-en-koorzang-in-protocol-kerkelijk-leven-op-anderhalve-meter/> (24 mei 2021).

³¹⁶ Melanie Wald-Fuhrmann, Sven Boenneke, Thijs Vroegh en Klaus Peter Dannecker, “‘He Who Sings, Prays Twice’? Singing in Roman Catholic Mass Leads to Spiritual and Social Experiences That Are Predicted by Religious and Musical Attitudes’, *Frontiers in Psychology*, 17 september 2020.

hun vrouwbeeld zeer verschillend zijn, spreekt uit alle teksten een diepe verbinding tussen God en de ‘menselijke mens’. Niet perfect, maar een veelvormig mens van vlees en bloed.³¹⁷ Dit blijkt uit teksten zoals ‘*Neem mij aan zoals ik ben*’ en ‘*Gij die ons denken peilt en ieder woord naar waarheid schat*.’³¹⁸ De teksten produceren geen specifieke norm, maar een verbinding met het goddelijke in ieder mens.

Bijbelteksten

De meeste vrouwen dragen een Bijbeltekst aan als verwoording van hun vrouwbeeld. De gekozen verhalen zijn afkomstig uit het Nieuwe Testament, een verzameling van 27 geschriften waarin Jezus als Messias wordt beschreven.³¹⁹ Margriet: ‘*Als katholieken zijn we ook alleen opgevoed met het Nieuwe Testament*.’³²⁰ Deze geschriften worden door de vrouwen gezien als de wortels van hun geloof, hier staan immers de woorden in die Jezus heeft verkondigd.³²¹ Dit boek biedt de mogelijkheid om het leven te duiden.³²² Desondanks kennen de vrouwen niet alle teksten en vinden niet dat strak naar de letter van de Bijbel geleefd moet worden.³²³ Evenals bij de uitspraken van de geestelijken, vinden de vrouwen dat de Bijbelteksten voortdurend tegen het licht gehouden moeten worden.³²⁴

De vrouwen geven aan niet meer te focussen op Bijbelse vrouwen dan op Bijbelse mannen, uiteindelijk gaat het over de boodschap.³²⁵ Het man-zijn van Jezus wordt dan ook onbelangrijk bevonden.³²⁶ Het vrouw-zijn van Maria wordt daarentegen als essentieel gezien voor haar betekenis in de Bijbel. De vrouwen hechten het meest aan verhalen over haar als moeder: van annunciatie tot het sterven van Jezus.³²⁷ Maria is de moeder die innig verbonden is met haar kind en het lijden op zich nam na zijn dood.³²⁸

Door vier vrouwen wordt het verhaal van de vrouwen bij het graf genoemd. Deze tekst beschrijft het moment waarop Jezus zich na zijn dood bij zijn lege graf toont aan Maria Magdalena,

³¹⁷ Vrouw 2 – Saskia – blz. 12.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 11.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 13.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 7.

³¹⁸ **Lied:** ‘Neem mij aan zoals ik ben’ van een anonieme schrijver en op muziek van John Bell, *aangedragen door* Vrouw 8 – Barbara – blz. 13.; **Lied:** ‘Gij die weet wat in mensen omgaat’ van Huub Oosterhuis, *aangedragen door* Vrouw 4 – Paulien – blz. 11.

³¹⁹ KRO/NCRV, ‘Nieuwe Testament’ (versie 2021), <https://kro-ncrv.nl/katholiek/encyclopedie/n/nieuwe-testament> (24 mei 2021).

³²⁰ Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.; *De Nederlandse theoloog A.J. van den Herik onderschrijft deze bevinding, ook hij ziet dat in de katholieke traditie nauwelijks aandacht is voor het Oude Testament, in tegenstelling tot bijvoorbeeld in de gereformeerde traditie.* - A.J. van den Herik, ‘Hoe belangrijk is het Oude Testament?’, *De Waarheidsvriend*, 2021.

³²¹ Vrouw 4 – Paulien – blz. 10, 11.; Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 11.

³²² Vrouw 8 – Barbara – blz. 10.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 8.

³²³ Vrouw 4 – Paulien – blz. 10, 11.; Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 4.

³²⁴ Vrouw 4 – Paulien – blz. 10, 11.

³²⁵ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 2.; Vrouw 6 – Karen – blz. 3.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 4.

³²⁶ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 7.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 6.; Vrouw 3 – Anneke - blz. 9.; Vrouw 4 – Paulien - blz. 6.; Vrouw 5 – Annelieke - blz. 6.; Vrouw 6 – Karen - blz. 5.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 7.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 6.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 7.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 6.

³²⁷ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 7.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 6.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 6.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 6.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 7.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 7.

³²⁸ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 7.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 6.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 6.; Vrouw 6 – Karen – blz. 6.; Vrouw 7 – Alexandra - blz. 7.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 6.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 7.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 6.

Johanna en Maria (moeder van Jakobus).³²⁹ De vrouwen halen het verhaal aan om aan te tonen dat vrouwen nauw betrokken waren bij Jezus, voor hem zorgden en open stonden voor het woord van God. Met name Maria Magdalena wordt in dit verhaal gezien als een voorbeeld.³³⁰ Dat ook hier de uitspraken van heersende geestelijken uit de andere velden van invloed zijn, blijkt uit wat Saskia zegt: *‘En toen zei meneer pastoor: ‘ik geloof dat we ons wel achter de oren moeten krabben, want er is nergens een man te bekennen.’ (...) Dat vond ik wel heel mooi.*³³¹

Een andere tekst die door meerdere vrouwen wordt aangehaald is het verhaal waarin Jezus wordt ontvangen in de woning van de zussen Marta en Maria.³³² Marta bedient het bezoek en ergert zich aan Maria die enkel aan de voeten van Jezus luistert. Jezus zegt tegen haar: *‘Marta, Marta, maak je toch niet altijd zo veel zorgen! Er is maar één ding echt belangrijk: dat je luistert naar mijn woorden.*³³³ De geïnterviewde vrouwen halen de tekst aan om hun eigen karakter te beschrijven. Met wie ze zich het meest vereenzelvigen verschilt.³³⁴ In tegenstelling tot veel Bijbelse teksten worden meerdere vrouwen beschreven, met ieder een eigen karakter. Het verhaal geeft een veelzijdig vrouwbeeld, zowel de luisterende als de zorgende vrouw is ‘normaal’.

De derde tekst die meer dan eens wordt aangehaald is de tekst ‘Een lied over een sterke vrouw’.³³⁵ In overeenstemming met het CIC 1983 wordt de sterke vrouw in de tekst zowel geprezen om de zorg voor haar gezin, als voor haar werk als zelfstandig kostwinnaar.³³⁶ Ze wordt geprezen om haar kracht, waardigheid, wijsheid en haar Godvrezin.³³⁷ Deze tekst toont eveneens een veelzijdig beeld van welke rollen katholieke vrouwen zich kunnen toe-eigenen.

De laatste tekst die door meerdere vrouwen onafhankelijk van elkaar wordt aangehaald is ‘De liefde’, onderdeel van een brief van apostel Paulus aan de christenen in Korinthe.³³⁸ In de brieven maakt Paulus onder andere duidelijk dat een christelijke gemeente een liefdevolle eenheid moet vormen.³³⁹ Juist deze liefdevolle boodschap spreekt de vrouwen aan.³⁴⁰ Uit de tekst spreekt dat geloof, kennis, eerlijkheid, trouw, gulheid, hoop en vergevingsgezindheid belangrijk zijn, maar het allerbelangrijkst is de liefde.³⁴¹

Verder worden losse zinnen en verhalen genoemd die uitdagen tot openheid en liefde voor

³²⁹ Lucas 24:1-12. - Vert. Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap/ Kwintessens, *Bijbel in Gewone Taal* (Haarlem 2021) 1670, 1671.

³³⁰ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 6.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 3.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 7.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 7.

³³¹ Vrouw 2 – Saskia – blz. 3

³³² Vrouw 1 – Adelheid - blz. 2.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 3.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 6.

³³³ Lucas 10:38-42. – Vert. Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap/ Kwintessens, *Bijbel in Gewone Taal*, 1641.

³³⁴ Vrouw 1 – Adelheid - blz. 2.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 3.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 6.

³³⁵ *Spreuken* 31:10-31. Vert. Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap/ Kwintessens, *Bijbel in Gewone Taal*, 1109, 1110.

³³⁶ *Spreuken* 31:16. – Vert. Ibidem, 1109, 1110.

³³⁷ Vrouw 3 – Anneke – blz. 15, 16.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 11.

³³⁸ 1 Korinthiërs 13:1-13. - Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap/ Kwintessens, *Bijbel in Gewone Taal*, 1821, 1822.

³³⁹ Bijbel Online, ‘De eerste brief aan de Korintiërs’ (versie 2007), <https://bijbel.eo.nl/bijbel/1-korintiërs/13> (25 mei 2021).

³⁴⁰ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 13.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 13.

³⁴¹ 1 Korinthiërs 13:13. – Vert. Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap/ Kwintessens, *Bijbel in Gewone Taal*, 1822.

naasten, zoals *'heb je naasten lief, gelijk uzelf'*³⁴², *'onderzoek alles en behoud het goede'*³⁴³ en het verhaal van de vrienden van de lamme man.³⁴⁴ Dit laatste verhaal vertelt over vier vrienden die hun lamme vriend zelfs een dak op tillen om hem Jezus te laten ontmoeten, omdat zij geloven dat Jezus hem zal genezen. Jezus raakt ontroerd van zoveel vriendschap en geloof en geneest hem. Annelieke: *'Het feit dat die vrienden zoveel voor hun vriend overhadden. Dat vond ik altijd heel mooi.'*³⁴⁵ Uit de keuze voor deze teksten spreekt een open en liefdevol vrouwbeeld.

Conclusie

Welke vrouwbeeld door de geïnterviewde vrouwen wordt gezien als 'normaal' wordt op verschillende manieren beïnvloed door discursieve praktijken. Zo worden de vrouwen beïnvloed door de vertaling van het geautoriseerd discours door de priesters in de drie velden. Sommige van hun uitspraken zijn bindend – zoals Eijks normatieve eucharistie – maar de vrouwen zullen hun woorden niet kritiekloos ter harte nemen. Ze luisteren met name naar priesters die inspirerend, menselijk en vrouwvriendelijk spreken en buiten de lijntjes van het heersende discours durven kleuren als dit passender is voor de behoeftes van de parochianen. Welke teksten of gebeden door een gewaardeerde pastoor worden gekozen is van invloed op welke teksten in de privésfeer van waarde worden voor de vrouwen en daarmee welk vrouwbeeld door hen als 'normaal' wordt geïnternaliseerd.

Het vrouwbeeld dat spreekt uit de discursieve praktijken van de vrouwen komt deels overeen met het geautoriseerd discursief katholiek vrouwbeeld uit het CIC 1983. Wat overeenkomt is het Mariabeeld: Haar vrouw-zijn is wezenlijk, ze is betekenisvol als moeder van Jezus en steun voor eenieder die zijn zorgen kwijt moet. In tegenstelling tot het CIC 1983 maken de vrouwen geen strikt onderscheid tussen katholieken en andere christenen. Ze hechten in de teksten die ze tot zich nemen aan personages van vlees en bloed, niet perfect maar toch liefdevol en empathisch. Ze creëren via hun discursieve praktijken in de privésfeer een ruimer vrouwbeeld voor zichzelf dan hen door het Vaticaan gegeven wordt: zowel bedienend als luisterend, zowel zorgend als kostwinnaar, zowel krachtig als liefdevol, zowel waardig als wijs. Wat sterk afwijkt van het CIC 1983 is dat de vrouwen het

³⁴² Leviticus 19:18. – Vert. Ibidem, 179.; Aangedragen door: Vrouw 9 – Mariet – blz. 14.; *Deze zin is onderdeel van een van de eerste vijf boeken van de Bijbel (in de Joodse traditie de Tora genoemd), de Leviticus. Het grootste deel van de teksten bestaat uit toespraken van Mozes, waarin hij (in opdracht van God) de priesters en het volk instructies geeft. Deze uitspraak komt uit hoofdstuk 19, dat zich met name richt op instructies over hoe je met elkaar om zou moeten gaan.* – Bijbel Online, 'Inleiding op Leviticus' (versie 2007), <https://bijbel.eo.nl/bijbel/leviticus/19> (25 mei 2021).

³⁴³ 1 Tessalonicenzen 5:21. - Vert. Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap/ Kwintessens, *Bijbel in Gewone Taal*, 1883.; Aangedragen door: Vrouw 1 – Adelheid – blz. 5.; *Deze zin komt uit een brief die apostel Paulus schreef aan de christelijke gemeente die hij had gesticht in Romeinse stad Tessalonica. De brief is rond het jaar 50 geschreven en is onderdeel van het oudste boek van het Nieuwe Testament.* – Bijbel Online, '1 Tessalonicenzen 5' (versie 2007), <https://bijbel.eo.nl/bijbel/1-tessalonicenzen/5#1TH-005-021> (25 mei 2021).

³⁴⁴ Lucas 5: 17-26. – vert. Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap/ Kwintessens, *Bijbel in Gewone Taal*, 1625, 1626.

³⁴⁵ Vrouw 5 – Annelieke – blz. 11.

man-zijn van Jezus niet als wezenlijk ervaren, en zich via het citeren van Bijbelteksten verzetten tegen het idee dat alle apostelen van Jezus man waren. De vrouwen zien dan ook geen theologische bezwaren tegen een vrouw als priester. Ook de hoogste mate van heiligheid is niet inherent mannelijk, een deel van hen spreekt God – tegen het heersende discours in - in eigen gebed dan ook aan met onzijdige aanspreekwoorden.

Hoewel de vrouwen niet snel op de barricades zullen springen, blijven de vrouwen kritisch luisteren naar de uitspraken vanuit het Vaticaan en proberen zichzelf meer handelingsruimte te geven door een veelzijdig vrouwbeeld te construeren middels hun discursieve praktijken in hun privésfeer.

Hoofdstuk 4:

Praktijk 3: Erfgoed praktijk

Introductie

In een katholieke benadering van het katholieke vrouwbeeld kan een analyse van erfgoedpraktijk niet ontbreken. Immers, de zintuiglijke ervaring van materieel- en immaterieel erfgoed waarmee de vrouwen zich construeren tot een katholieke vrouw is wellicht nog kernachtiger dan Bijbelteksten. Uit de voorgaande hoofdstukken is gebleken dat het vrouwbeeld uit de performatieve- en discursieve praktijken van de vrouwen deels afwijkt van de heersende norm van het Vaticaan. Om te kunnen visualiseren met welk vrouwbeeld de vrouwen zich wel identificeren en hoe dit beeld afwijkt van het hegemoniale vrouwbeeld, is in dit hoofdstuk een analyse gedaan van hun erfgoedpraktijk.

Het eerste deel van dit hoofdstuk wordt de stelling dat religieuze erfgoedpraktijk in de verschillende velden voor de katholieke vrouwen kernachtig is getoetst. Immers, als zij geen waarde toekennen aan erfgoed, heeft de erfgoedpraktijk weinig impact op hun identiteitsvorming.

Voor het tweede deel van dit hoofdstuk zijn twee toonaangevende rooms-katholieke erfgoedreeksen uit het veld van de Nederlandse geloofsgemeenschap aan de geïnterviewde vrouwen voorgelegd.³⁴⁶ Via de feministische semiotiek is geanalyseerd welk vrouwbeeld deze zeer verschillende reeksen tonen. Uitgangspunt is meer zicht krijgen op wanneer de vrouwen zich verbinden met erfgoed en welk vrouwbeeld spreekt uit hun keuzes.

In het derde deel van dit hoofdstuk is het erfgoed dat door de vrouwen zelf is aangedragen – in de privésfeer of daarbuiten - als verbeelding van hun katholiek vrouwbeeld uitgangspunt. Ook dit erfgoed is wordt middels feministische semiotiek geanalyseerd, al ligt de focus op de waarde en betekenis van het erfgoed voor de vrouwen, niet op de kunsthistorische traditie van het object. Welk vrouwbeeld visualiseren de vrouwen van de St. Jozefkerk middels hun erfgoed-praktijk?

In de conclusie wordt eerst uiteen gezet hoe de erfgoed-praktijk het rooms-katholieke vrouwbeeld van de vrouwen van de St. Jozefkerk creëert en welk vrouwbeeld dit is. Vervolgens wordt het hegemoniale vrouwbeeld van het Vaticaan getoetst aan dit katholiek vrouwbeeld.

Deel 1 - De werking en waarde van religieus erfgoed

Zeven van de vrouwen geven aan dat religieus erfgoed van grote waarde is voor hun geloofspraktijk, voor twee vrouwen staan de waarde van erfgoed en de Bijbel aan elkaar gelijk en voor één vrouw heeft

³⁴⁶ De prenten en staties die door de vrouwen waardevol worden bevonden zijn te zien in **Bijlage 2: Prentenreeks en staties.**

erfgoed weinig waarde.³⁴⁷ Erfgoed draagt volgens de vrouwen bij aan hun geloofsbeleving omdat het een directere ervaring biedt dan een Bijbelverhaal.³⁴⁸ Een vertrouwd verhaal kan met één blik van een nieuwe betekenis worden voorzien, omdat het letterlijk is verbeeld.³⁴⁹ Anneke: *'Een beeld spreekt. In de weg naar het hart doet het beeld meer dan geschreven/gesproken woorden.'*³⁵⁰ De zintuiglijke ervaringen van erfgoed - zoals de geur van wierook in een kerk of de esthetische schoonheid van een gouden icoon - kunnen herinneren aan geloofservaringen uit het verleden.³⁵¹ Verder verbindt erfgoed met andere gelovigen uit het heden of verleden.³⁵² Erfgoed maakt het geloof tastbaar, invoelbaar, ervaarbaar en zichtbaar: zowel voor jezelf als naar anderen toon je je christelijk via christelijk erfgoed.³⁵³

Religieus erfgoed uit de velden van de wereldkerk, Nederland en Leusden dat van belang wordt gevonden is het kerkgebouw. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de innige verbinding die Adelheid voelt met de Onze Lieve Sterre der Zee in Maastricht waar zij al van kinds af aan komt en uit de pijn die Mariet voelde toen de Notre-Dame in 2019 in de brand stond.³⁵⁴ Overigens kan een klein kapelletje evenveel impact op de vrouwen hebben als een iconische kathedraal.³⁵⁵ Annelieke geeft aan zich nog nooit zo verbonden heeft gevoeld met Maria als in een klein kapelletje bovenop een berg in Oostenrijk: *'Als ik daar aan terugdenk voel ik het meteen weer, dat was van grote invloed.'*³⁵⁶ De St. Jozefkerk geeft een deel van de vrouwen een gevoel van thuiskomen.³⁵⁷ Dit komt overigens niet door specifieke beelden of schilderijen in dit veld, maar de herkenbaarheid van het gebouw geeft rust en blijdschap.³⁵⁸

In de privésfeer hechten de vrouwen wel aan specifiek religieus-erfgoed. Alle vrouwen hebben devotionalia in de vorm van een kruisje boven de deur (sommigen met palmtakje), iconen, beeldjes, geërfde Bijbelboeken of rozenkransen.³⁵⁹ Niet al het erfgoed dat de vrouwen bezitten is voor

³⁴⁷ **Belangrijk:** Vrouw 1 – Vrouw 2 – Vrouw 3 – Vrouw 5 – Vrouw 8 – Vrouw 9 – Vrouw 10.; **Even belangrijk als de Bijbel:** Vrouw 4 – Vrouw 6.; **Niet van belang:** Vrouw 7 .

³⁴⁸ **Directer dan taal:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.; Vrouw 6 – Karen – blz. 10.

³⁴⁹ **Vertrouwd verhaal:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 10, 11.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.; **Nieuwe betekenis:** Vrouw 8 – Barbara – blz. 10.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 11.; **Letterlijk verbeelden:** Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.

³⁵⁰ Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.

³⁵¹ **Herinnering:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.;; **Rust/verstilling:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 10, 11.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 9.; Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 11.; **Esthetiek:** Vrouw 7 – Alexandra – blz. 11.; **Geur van wierook:** Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.

³⁵² **Verbinding met gelovigen vroeger:** Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 10.; **Verbinding met gelovigen in buitenland:** Vrouw 7 – Alexandra – blz. 10.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 11.

³⁵³ **Religieuze zichtbaarheid:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.; **Tastbaarheid:** Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.

³⁵⁴ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 7, 12.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 11.

³⁵⁵ Vrouw 5 – Annelieke - blz. 6.; Vrouw 6 – Karen – blz. 6.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 10.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 11.

³⁵⁶ Vrouw 5 – Annelieke - blz. 6.

³⁵⁷ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 10.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 9.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.

³⁵⁸ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 10.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 9.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.

³⁵⁹ **Kruisje:** *De katholieke politiekwetenschapper Kiki Kolman stelt dat een beeldje van een kruisje zo aanspreekt vanwege de twee tegenpolen die het vertegenwoordigt: zowel de hoop die Jezus gaf, als zijn lijden.- Kiki Kolman, 'Jezus aan het kruis verdwijnt uit huis', Trouw, 14 april 2017. Aandragen door: Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 10.; Vrouw*

hen van diepe religieuze betekenis, sommige Mariabeeldjes en rozenkransen betitelen de vrouwen als 'kitsch' en enkel van esthetische waarde.³⁶⁰ Een deel van het religieus-waardevolle erfgoed hebben de vrouwen voor zichzelf gekocht om een belangrijk moment te markeren, zoals een mooie reis of het overlijden van ouders.³⁶¹ Een ander deel is gekregen van dierbaren of geërfd van familieleden.³⁶² Het meeste erfgoed in de privésfeer is verbonden aan specifieke religieuze gebeurtenissen, zoals de eerste heilige communie.³⁶³ Dit sacrament is onderdeel van de christelijke initiatie en om dit moment tastbaar, zichtbaar en gedenkwaardig te maken is het gebruikelijk om religieus-erfgoed te geven in de vorm van een kruisje, Bijbel of sieraad.³⁶⁴

Naast het materiële erfgoed, wordt het belang van immaterieel erfgoed in de vorm van rituelen voor het katholicisme door alle tien de vrouwen genoemd.³⁶⁵ Rituelen kunnen krachtiger en universeler zijn dan woorden. Immers, de belangrijkste rituelen in de Katholieke Kerk – de zeven sacramenten – worden in het veld van de wereldkerk en de Nederlandse gemeenschap al sinds de twaalfde-eeuw uitgevoerd.³⁶⁶ Het ontvangen van de sacramenten in het veld van de St. Jozefkerk verbindt de vrouwen met de gelovigen die hen voorgingen, met de kerkgemeente en met God.³⁶⁷ Buiten de sacramenten wordt het troostende ritueel van het aansteken van de kaars – in kerk of

3 – Anneke - blz. 13.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 9.; Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 11.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 10, 11.

Palmtakje: *Kerkhistoricus Toon Brekelmans legt uit de 'palmen' (gewoonlijk buxus) symboliseren dat Jezus door zijn lijden, dood en verrijzenis de overwinning heeft behaald op het kwaad. Het palmtakje in huis wordt gezien als een middel om het kwade te overwinnen of af te weren.* - Toon Brekelmans, 'De symboliek van het palmtakje' (versie 2021), http://www.rkwalcheren.nl/nieuwsbrief/nwsbr_034/palmtakje.html (26 mei 2021). **Aangedragen door:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 10.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 11.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 9.; Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 11.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 11. **Iconen:** Vrouw 3 – Anneke – blz. 10.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 10.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.; **Beeldjes:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 10.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 10.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 9.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 10, 11.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 12.; **Bijbelboek:** Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; **Rozenkrans:** Vrouw 3 – Anneke – blz. 9.; Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 6.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 12.

³⁶⁰ Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 9.; Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 6.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 12.; *De katholieke politieke wetenschapper Gerry van der List beaamt dat religieuze voorwerpen een 'cultuurkatholieke' waarde kunnen hebben. Ze onderschrijven niet (meer) de geloofsdogma's, maar spreken vooral een gevoel voor katholieke esthetiek aan.* - Van der List, 'Wees gegroet Maria, vol van genade', 63.

³⁶¹ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 10.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 10.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 4.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 9.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 11.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 12.; Vrouw 9 – Mariet - blz.12.

³⁶² Vrouw 2 – Saskia – blz. 4.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 10.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 9.; Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 11.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 10, 11.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 12.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4, 10.

³⁶³ Vrouw 2 – Saskia – blz. 4.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 4.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 11.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 10.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 4.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.

³⁶⁴ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 10.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 11.; Parochie Breda Centrum, 'Eerste Heilige Communie' (versie 2021), <https://parochiebredacentrum.bisdromvanbreda.nl/parochie-en-liturgie/sacramenten/eerste-heilige-communie/> (27 mei 2021).

³⁶⁵ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.

³⁶⁶ KRO/NRCV, 'Zeven sacramenten' (versie 2021), <https://kro-ncrv.nl/katholiek/encyclopedie/z/zeven-sacramenten> (27 mei 2021).

³⁶⁷ **Doopsel:** Vrouw 2 – Saskia – blz. 1.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 9.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 4.; **Communie:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 1.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 1, 4, 10.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 4, 10.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 4.; **Huwelijk:** Vrouw 1 – Adelheid – blz. 4.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 2.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 4.; Vrouw 5 – Annelieke - blz.3.; Vrouw 6 – Karen – blz.3.; Vrouw 7 – Alexandra – blz.4.; Vrouw 8 – Barbara – blz.3.; Vrouw 9 – Mariet – blz.2.; Vrouw 10 – Margriet – blz.3.; **Ziekenzalving:** Vrouw 3 – Anneke – blz. 2.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 11.

privésfeer - door acht vrouwen genoemd.³⁶⁸ Religiewetenschapper Claudia Venhorst beaamt dat kaarslicht als symbool voor liefde, licht, warmte en de verbinding tussen hemel en aarde van belang is voor het katholicisme. Een kaars aansteken is een middel om het gemis van een dierbare tastbaar te maken, woorden te geven aan wat niet in woorden te vangen valt.³⁶⁹

Uit het grote aantal voorbeelden van materieel- en immaterieel erfgoed blijkt dat religieuze erfgoed-praktijk van waarde is voor de vrouwen. Zij construeren middels erfgoedpraktijken hun identiteit als katholieke vrouw.

Deel 2 – De erfgoed-reeksen

Voor dit deel van het hoofdstuk zijn twee Nederlandse katholieke erfgoed-reeksen aan de vrouwen voorgelegd. Dat de reeksen uit een overwegend seculier museum afkomstig zijn - *het Rijksmuseum* en *het Nederlands Tegelmuseum* heeft volgens de vrouwen niet per definitie een negatief effect op de geloofsbeleving van het erfgoed.³⁷⁰ Zo noemt Karen het voordeel dat erfgoed in musea vaak beter wordt geconserveerd en daardoor de religieuze geschiedenis niet verloren gaat.³⁷¹ Anneke noemt dat in niet-religieuze musea soms meer ruimte is om één specifiek voorwerp uit te lichten, waardoor ze meer kan ervaren.³⁷² Of de de vrouwen zich ook verbinden met de twee en wat dit zegt over hoe ze katholieke vrouwen visualiseren wordt in dit deel van het hoofdstuk besproken.

Vita Deiparae Virginis Mariae (1563 - voor 1619)

Vanaf het einde van de zestiende-eeuw speelden devotieprenten een belangrijke rol in het rooms-katholieke geloofsleven.³⁷³ Volgens cultuurhistorica Evelyne Verheggen was meditatie met ondersteuning van devotieprenten bij uitstek geschikt voor de verinnerlijking van het vrome leven. Daarbij waren de prenten klein genoeg om ze stiekem te kunnen gebruiken, gezien de openbare uitoefening van de katholieke liturgie tijdens de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588-1795) verboden was.³⁷⁴ Volgens Verheggen was de vraag naar prenten als hulpmiddel bij het gebed

³⁶⁸ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 7, 12.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 6.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 10; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 11.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 6.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 11.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 6.

³⁶⁹ Redactie KRO Magazine, 'Een kaarsje aansteken: 'Het gebeurt uit liefde, uit gevoel'', *KRO Magazine*, 4 juli 2015.

³⁷⁰ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 10, 11.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.; Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.; *Of deze seculiere omgeving van het invloed is op de waarde en betekenis van religieus erfgoed is geen nieuwe vraag. De Duitse kunstcriticus en filosoof Walter Benjamin beschrijft al in 1936 hoe de religieuze authenticiteit van een religieus kunstwerk in een seculiere omgeving verloren gaat. De waarde transformeert volgens Benjamin naar puur esthetisch en publiek. De religiewetenschappers Cyril Isnart en Nathalie Cerezales stellen – in overeenstemming met de vrouwen - dat in praktijk de grens tussen religieuze- en seculiere praktijken minder scherp is dan door Benjamin geformuleerd.* - Cyril Isnart en Nathalie Cerezales (red.), *The Religious Heritage Complex: Legacy, Conservation, and Christianity*. Bloomsbury Studies in Material Religion 7 (Londen 2020) 1.; Walter Benjamin, 'The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction', *Illuminations*, 217-53 ((1936) 1968 New York).

³⁷¹ Vrouw 6 – Karen – blz. 10

³⁷² Vrouw 3 – Anneke – blz. 13

³⁷³ Anne-May Wachters-van der Grinten, *Gij zult u geen gesneden beeld maken...* (Utrecht 1996) 135-137.

³⁷⁴ Verheggen, *Beelden voor Passie & Hartstocht*, 261.

van vrouwen populair, mede omdat zij aanvankelijk minder onderlegd waren in het lezen van Latijnse stichtelijke boeken. De producenten van devotieprenten speelden hierop in door te kiezen voor thema's die bij vrouwen favoriet waren, zoals het leven van Maria.³⁷⁵

Een bekende en vaak gekopieerde prentenreeks van de Antwerpse oude meester Hieronymus Wierix is de *Vita Deiparae Virginis Mariae*.³⁷⁶ De vierentwintig prenten – met versje onder ieder plaatje - verbeelden samen het leven van Maria. Maria toont zich in de prentenreeks als veelzijdig mens: lief, bescheiden, wijs, rein en innemend.³⁷⁷ Ze is een zorgzame moeder die leeft in verbondenheid met andere vrouwen. Ze is een toegankelijke vrouw van vlees en bloed, fysiek kwetsbaar, maar als mens gelijkwaardig aan mannen.³⁷⁸ De waarde van Maria hangt samen met haar unieke band met God en haar zoon Jezus.³⁷⁹

Acht van de tien vrouwen geven aan in meer of mindere mate verbinding te voelen met de prenten.³⁸⁰ Dit heeft mede te maken met de gelijkwaardigheid tussen man en vrouw en dat de prenten een veelzijdig vrouwbeeld tonen omdat haar hele leven staat afgebeeld.³⁸¹ Welke specifieke prent het meest van waarde is, verschilt per vrouw.³⁸² Toch komt de warme familieband bij alle vrouwen terug.³⁸³ De beelden herinneren de vrouwen aan specifieke gebeurtenissen met hun eigen gezin, of algemener

³⁷⁵ Verheggen, *Beelden voor Passie & Hartstocht*, 21.

³⁷⁶ *Ibidem*, 259.

³⁷⁷ Maria krijgt enkel goede eigenschappen toegedicht in de prenten. Als klein kindje is Maria innemend en lief, met bolletje wangetjes en vredige blik. Dit beeld wordt ondersteund met teksten als 'Slaap, lief meisje (...) bron van hemelse vreugde' en 'Bloem van liefde (...) bron van liefde (...) begin te doen wat jou zo innemend maakt'. Andere karaktereigenschappen zijn reinheid en zuiverheid – verbeeld door de lelie - en de bescheidenheid die spreekt uit haar blik die op het grootste deel van de prenten naar beneden is gericht. - **Lief/ liefde**: prent 1, 3, 5.; **Innemend**: prent 1, 3.; **Lelies**: prent 2, 3, 5, 6, 10.: Hans Biedermann, *Prisma van de symbolen; Historisch-culturele symbolen Van A tot Z verklaard* (Zwolle 1995) 220.; Vertaling van prent 4 die ondersteund dat met lelie zuiverheid wordt bedoeld: 'Maagd, gepresenteerd aan God, roos van de wereld, welgevallig aan God, lelie van zuiverheid.'

³⁷⁸ *Uit de prenten spreekt een zekere gelijkwaardigheid tussen Jezus en Maria, doordat de prenten van Maria als kind de jonge jaren van Jezus lijken te spiegelen. Zowel Maria als Jezus zijn als baby'tje in een wiegje verbeeld en enkele prenten later als kind dat wijsheid vergaard in de tempel. - Wieg*: prent 1, 10.; **Wijsheid in de tempel**: prent 4, 6, 11.

³⁷⁹ *Uit de prenten spreekt het belang van Maria, zowel door haar centrale positie als in zinnen als 'juweel van de tempel' en 'draagster van het licht'. In symboliek blijkt die uit haar kroon, wat oneindige verbinding met een hogere wereld verbeeldt. Al vanaf de eerste prent wordt de sterke band tussen Maria en God benadrukt door de aureool boven haar hoofd. Verder door de duif in zonnestraal: het symbool voor de Heilige Geest die door God is verwekt en op Maria afstraalt. Een ander symbool dat naar haar verbinding met God verwijst is het venster dat op zes prenten te zien is. Dit Mariasymbool straalt niet van zichzelf, maar door het goddelijke licht van de Geest van God. De wijsheid van God openbaart zich voor Maria door haar studie van heilige geschriften. - Belangrijk*: prent 1, 2, 3, 4, 5, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 21, 22, 23.; **Maria middelpunt apostelen**: prent 21, 22.; **Juweel van de tempel**: prent 4.; **Draagster van het licht**: prent 7.; **Kroon**: prent 4, 24.; **Aureool**: prent 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 16, 17, 19, 20, 22.; **Duif met zonnestraal**: prent 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 21, 22, 23.; **Venster**: prent 1, 2, 5, 6, 11, 18.; **Boek**: prent 4, 6.

³⁸⁰ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 9.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 11.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 10.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 11.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.

³⁸¹ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 9.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 11.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 10.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 11.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.

³⁸² Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 9.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 11.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 10.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 11.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.

³⁸³ **Warme familieband**: Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 9.; Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 11.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 11, 12.

aan leven en geloof waarin liefdevolle samenkomst centraal staat.³⁸⁴ Het uiterlijk van de afgebeelde vrouwen is van weinig invloed. Maria's losse haar in plaats van haar gebruikelijke hoofddoek of minder preutse kledij worden niet genoemd als reden voor vereenzelviging.³⁸⁵ Ten slotte wordt de reeks als inspirerend ervaren omdat zowel verhalen die een belangrijk onderdeel van het heersende discours zijn - zoals de geboorte van Christus of Christus aan het kruis - als onbekendere verhalen samengebracht.³⁸⁶ Dit maakt de reeks herkenbaar genoeg om ermee te kunnen verbinden en vernieuwend genoeg om tot een eigen geloofsbeleving te komen.

De kruiswegstatiereeks uit *De Liefde* (1886-1889)

Om de lijdensweg van Jezus te helpen verbeelden, bepaalt paus Benedictus XIV in 1741 dat elke katholieke kerk wereldwijd een kruiswegstatiereeks van veertien schilderijen- of beelden moet hebben.³⁸⁷ Zo werd ook in *De Liefde* in Amsterdam een reeks van de succesvolle Nederlandse architect Pierre Cuypers geplaatst.³⁸⁸ De kruisweg heeft een indrukwekkende muuromvang (110m²), de afbeeldingen van profeten en evangelisten in de flanken niet meegerekend.³⁸⁹ Zij dragen elk een banderol die verwijst naar de afgebeelde statie.³⁹⁰ In 1989 werd *De Liefde* gesloopt door ontkerkelijking.³⁹¹ *Het Nederlands Tegelmuseum* kreeg de statiereeks en restaureerde het in het kader van het *Jaar van het Religieus Erfgoed*(2008).³⁹² Omdat passiestaties sinds de negentiende-eeuw bepalend rooms-katholiek erfgoed zijn en deze reeks van een zeer bekende ontwerper is, wordt juist dit erfgoed aan de vrouwen voorgelegd.

Hoewel de esthetiek van de statiereeks wel wordt erkend, voelen de vrouwen weinig persoonlijke of religieuze connectie met de reeks.³⁹³ Het vrouwbeeld uit de statiereeks is eenduidiger dan uit de prentenreeks, omdat de vrouwen minder vaak staan afgebeeld en zich met name huilend, dienstbaar, zorgzaam en volledig gehuld in doeken tonen.³⁹⁴ Ouderschap is zowel in taal als in beeld

³⁸⁴ **Specifiek herinnering:** Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 11, 12.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.;

Algemene visie op leven en geloof: Vrouw 5- Annelieke – blz. 9.; Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 11.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 10.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 11, 12.

³⁸⁵ Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.

³⁸⁶ **De geboorte van Christus:** prent 9.; **Christus aan het kruis:** prent 19.; **Aangedragen door:** Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 11.; Vrouw 8 – Barbara – blz. 10.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 11, 12.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.

³⁸⁷ Kamermans, *Kruiswegstaties van De Liefde*, 11, 13.; Jan van Laarhoven, *De Beeldtaal van de christelijke kunst. Geschiedenis van de iconografie* (Nijmegen 1997) 204 en 294.

³⁸⁸ Kamermans, *Kruiswegstaties van De Liefde*, 11, 23, 25.; J. Kalf en P.J.H. Cuypers, *De katholieke kerken in Nederland: dat is de tegenwoordige staat dier kerken met hunne meubeling en versiering beschreven en afgebeeld* (Amsterdam 1906) 226-227.

³⁸⁹ Kamermans, *Kruiswegstaties van De Liefde*, 35, 37.

³⁹⁰ Ibidem, 25.

³⁹¹ Simon van Blokland, *Rooms-katholieke kerken in Amsterdam; 1306-1935* (Amsterdam 2002) 53.

³⁹² Kamermans, *Kruiswegstaties van De Liefde*, 5.

³⁹³ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.; Vrouw 6 – Karen – blz. 10.

³⁹⁴ **Mannen:** 106 keer verbeeld.; **Vrouwen:** 23 keer verbeeld.; **Eén vrouw te zien:** statie 1, 2, 5, 6, 11.; **Geen vrouwen:** statie 3, 7, 9, 10.; *Alle vrouwen zijn volledig bedekt inclusief haren, behalve Ester in de banderol. Bij haar zijn een paar sprietjes haar te zien en een stukje van haar hals.* – statie 6.; *Haar dienstbaarheid is onder meer terug te vinden in dat vrouwen – in*

enkel voorbehouden aan vrouwen en leiderschap aan mannen.³⁹⁵ De meeste waarde wordt gevonden in dat de kruiswegstatie in het algemeen herkenbaar is.³⁹⁶ Immers, zij kennen kruiswegstaties uit elke katholieke kerk waar ze ooit geweest zijn.³⁹⁷ Drie van de vrouwen wijzen staties aan die hen aanspreken, met name omdat de figuren om Jezus heen zich diep bedroefd tonen om zijn lijden.³⁹⁸ Ook bij de staties is het uiterlijk (lichaam of kleding) van de vrouwen ondergeschikt aan het verbeelde verhaal. Karen: 'Maria in doeken of niet in doeken (...) Wat me vooral raakt is om aan haar te zien hoe moeilijk ze het als moeder heeft om haar zoon zo te zien'.³⁹⁹

Deel 3 - De eigen erfgoed-praktijken van de vrouwen zelf

Om te kunnen visualiseren met welk 'subaltern' discours van katholieke vrouwelijkheid de vrouwen van de St. Jozefkerk zich verbinden, is de vrouwen gevraagd om erfgoed aan te dragen dat hun vrouwbeeld verbeeldt.

Publieke sfeer

Hoewel negen vrouwen erkennen dat katholiek erfgoed in de publieke sfeer van belang is voor de geloofsbeleving, weet maar de helft van de vrouwen erfgoed te vinden dat hun vrouwbeeld weergeeft.⁴⁰⁰ Het publieke erfgoed dat deze vrouwen kozen bevindt zich zowel in musea als in kerken, zowel in de velden van de wereldkerk als de Nederlandse gemeenschap. De eigen kerk wordt niet genoemd.

In lijn met het heersende vrouwbeeld wordt door Mariet de Pièta van Michelangelo (1499) uit de Sint-Pietersbasiliek – de belangrijkste katholieke kerk wereldwijd – genoemd.⁴⁰¹ Dit beeld is één van 's werelds beroemdste afbeeldingen van Maria.⁴⁰² Christenen halen troost uit dat zelfs in dit grote lijden blijkbaar vrede te vinden is. Voor Mariet is dit beeld zo krachtig omdat het universeel is voor het

tegenstelling tot mannen – op meerdere staties knielen voor Jezus of zijn voeten kussen.; **Jezus voeten kussen**: statie 12, 13.; **Knien voor Jezus**: statie 8, 13.; **Moederschap**: statie 8.; **Mannen als leider**: er wordt nooit gesproken over 'God', maar immer over 'Heer' (statie 1, 4, 7, 11, 12, 13) en op zeven prenten wijzen mannen letterlijk de weg (statie 1, 2, 4, 6, 7, 8, 10).

³⁹⁴ **Wijzende mannen**: statie 1, 2, 4, 6, 7, 8, 10.

³⁹⁵ **Moederschap**: statie 8.;

³⁹⁶ Vrouw 2 – Saskia – blz. 11.; Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.

³⁹⁷ Kamermans, *Kruiswegstaties van De Liefde*, 11, 13.; Jan van Laarhoven, *De Beeldtaal van de christelijke kunst. Geschiedenis van de iconografie* (Nijmegen 1997) 204 en 294.

³⁹⁸ *Op statie 6 is te zien hoe Veronika Jezus steunt tijdens zijn lijdensweg door met een doek zijn voorhoofd droog te deppen. Deze prent wordt door Anneke aangehaald: Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.; Op statie 4 ontmoet Jezus zijn bedroefde moeder en op prent 9 wenende vrouwen. Deze twee staties worden aangehaald door Karen: Vrouw 6 – Karen – blz. 10.; Op statie 12 sterft Christus aan het kruis, terwijl onder andere zijn moeder en soldaten naar hem kijken. Deze statie wordt door Margriet aangehaald: Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.*

³⁹⁹ Vrouw 6 – Karen – blz. 10.

⁴⁰⁰ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 12.; Vrouw 2 – Saskia – blz. 11.; Vrouw 3 – Anneke – blz. 8, 14, 15.; Vrouw 7 – Alexandra – blz. 12.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 7, 12, 13.

⁴⁰¹ Stpetersbasilica, 'Chapel of the Pieta by Michelangelo Buonarroti, 1499' (versie 2021), <http://stpetersbasilica.info/Altars/Pieta/Pieta.htm> (28 mei 2021).

⁴⁰² Ibidem.

leed van alle moeders. Bij dit beeld voelt zij zich verbonden met alle vrouwen en moeders in de wereld.⁴⁰³

Twee schilderijen die afwijken van het hegemoniale discours zijn gekozen door Anneke: *De terugkeer van de Verloren Zoon* (ca. 1668) en *De heilige familie bij avond* (ca. 1642 - ca. 1648), beide van (het atelier van) Rembrandt van Rijn.⁴⁰⁴ Het eerste schilderij toont de parabel van de verloren zoon uit het Nieuwe Testament.⁴⁰⁵ Rembrandt voegt via zijn schilderij een laag toe aan de betekenis van het Bijbelverhaal, door de vader op het schilderij één krachtige ruwe vaderhand te geven en één liefdevolle en verwelkomende vrouwenhand.⁴⁰⁶ Dit detail is een vertaling van het Godsbeeld van Anneke: God heeft zowel mannelijke als vrouwelijke eigenschappen.⁴⁰⁷ Het tweede schilderij toont de Heilige Familie: Jezus, Maria, haar moeder Anna en Jozef. Bekende figuren, maar niet in een setting die in de Bijbel beschreven staat. Wat Anneke aanspreekt is dat in dit schilderij de vrouwen centraal staan en hun belang voor Christus.⁴⁰⁸

Ten slotte is Saskia's keuze voor een beeld van de heilige Jeanne d'Arc in Rouen opvallend: *'van hoe ze eruit ziet op de brandstapel. Daar kreeg ik tranen van in mijn ogen. (...) Het is een gewoon meisje met een sterke verbinding met God.'*⁴⁰⁹ Hoewel nog twee anderen een inspirerende heilige noemen, voelt geen van hen zo'n diepe band met een specifieke heilige als Saskia voelt met Jeanne d'Arc.⁴¹⁰ Er is geen sprake van expliciet verzet tegen het geautoriseerd discours, maar in het CIC 1983 komt Maria duidelijk naar voren als de belangrijkste heilige. Voor Saskia is Jeanne essentiëler. Om haar beter te leren kennen heeft Saskia een bedevaart gemaakt door Frankrijk, langs alle punten waar Jeanne ooit geweest is en erfgoed aan haar is gewijd. Wat Saskia het meest aanspreekt is dat Jeanne

⁴⁰³ Vrouw 9 – Mariet – blz. 7, 12, 13.

⁴⁰⁴ Vrouw 3 – Anneke – blz. 8, 14, 15.

⁴⁰⁵ *Vertaling van het verhaal van de verloren zoon uit* Lucas 15:11-32. - vert. Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap/Kwintessens, *Bijbel in Gewone Taal*, 1651-1652.

⁴⁰⁶ Vrouw 3 – Anneke – blz. 14.

⁴⁰⁷ *De stelling dat God zowel mannelijk als vrouwelijk is - zowel Vader als Moeder – ondersteunt Anneke met een tekst van God tot mens in Jesaja 66, 13: 'Zoals een moeder haar kind troost, zo zal ik U troosten'.*; Vrouw 3 – Anneke – blz. 5, 8.

⁴⁰⁸ Vrouw 3 – Anneke – blz. 14, 15.

⁴⁰⁹ Vrouw 2 – Saskia – blz. 11.

⁴¹⁰ *Anneke noemt aan de hand van statie 6 de heilige Veronica die Anneke waardeert omdat zij - als vrouw tussen de mannen - zich weet te verbinden met het lijden van dat Jezus moet doorstaan.* - Vrouw 3 – Anneke – blz. 13.; *Mariet noemt de krachtige heilige Agnes die voor haar geloof bleef strijden al werden katholieken in haar tijd (ze stierf in 254 of 304) gemarteld en gedwongen bekeerd.* - Vrouw 9 – Mariet – blz. 7.; *Zowel Saskia als Mariet spreken met lof over de katholieke zuster moeder Theresa, die in 1979 de Nobelprijs voor de Vrede ontving en in 2016 heilig werd verklaard.* - Vrouw 2 – Saskia – blz. 2.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 8.

Jeanne d'Arc (ca. 1412-1431) was een meisje uit het Noord-Franse boerenplaatsje Domrémy, dat een belangrijke rol speelt in de Honderdjarige Oorlog tussen Frankrijk en Engeland. Volgens de overlevering hoorde Jeanne d'Arc vanaf haar tiende stemmen van heiligen, aartsengel Michaël en zelfs God persoonlijk. Jeanne krijgt te horen dat het land bevrijd moet worden van de Engelsen en wordt 'het meisje van zeventien dat de Engelsen bij Orléans versloeg'. In 1430 wordt Jeanne d'Arc in Compiègne gevangen genomen door de Bourgondiërs, verkocht aan de Engelsen en berecht voor ketterij. Jeannes moeder zorgt er in 1450 voor dat het proces tegen haar dochter herzien wordt. De veroordeling tot ketter wordt nietig verklaard. In 1909 wordt ze door Paus Pius X zalig verklaard en 1920 door paus Benedictus XV zelfs heilig. – Redactie Historiek, 'Jeanne d'Arc (ca. 1412-1431) – Nationale heldin van Frankrijk', *Historiek*, 30 mei 2021.

een diepe connectie voelde met God en al op zeventienjarige leeftijd haar roeping durfde te volgen.⁴¹¹

Privésfeer

Vijf van de tien vrouwen koos – in lijn met het CIC 1983 – wel voor één of meerdere erfgoedstukken uit de privésfeer waarop Moeder Maria staat afgebeeld. Er werd gekozen voor een collieré, beeldjes, een kaart en iconen.⁴¹² De iconen die door Barbara en Margriet zijn aangedragen, zijn beide intieme iconografische versies van de Maagd met Kind, waarbij de kleine Jezus naar zijn moeder opkijkt en zij rustig en liefdevol naar de gelovige kijkt die de icoon bestudeert.⁴¹³ Zowel Jezus als Maria hebben een aureool die hun heiligheid benadrukt en krijgen een hogere status door de rijke stoffen waarin ze zijn gehuld. Deze hoge status is tevens te zien op het collieré en op een van de beeldjes, doordat Maria een kroon draagt die haar als ‘koningin van de hemel’ verbeeldt.⁴¹⁴ De moeder met het kleine kind staat op drie erfgoedstukken centraal.⁴¹⁵ Maria is nergens afgebeeld met Jozef of met de stervende Jezus op schoot (de piëta).

Hiernaast zijn er vier beeldjes gekozen van andere vrouwen. De materialen en lichaamsvormen liggen ver uiteen. Het beeldje van Adelheid: *‘De verbinding tussen moeder en kinderen, waarbij ik als moeder – liefdevolle wegwijzer met drie kinderen.’*⁴¹⁶ De andere drie beeldjes tonen een vrouw alleen. Deze beeldjes visualiseren vrouwen met zelfvertrouwen, die hun eigen weg gaan en ‘er mogen zijn’ in al hun veelvormigheid.⁴¹⁷ Mariet: *‘Dit beeld is niet alleen moeder, of alleen vrouw-van. (...) vol met ruimte voor alle rollen en ruimte om mij in mijzelf terug te trekken, te zijn en mij op te laden. Ik herken mezelf erin.’*⁴¹⁸ Concluderend zijn zowel Maria als de andere afgebeelde vrouwen verbeeld als hoopvolle, krachtige en zelfstandige vrouwen, al dan niet als moeder die haar kleine kind ondersteund.

⁴¹¹ Vrouw 2 – Saskia – blz. 7.

⁴¹² Vrouw 2 – Saskia – blz. 10.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 10.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 9.; Vrouw 8 – Barbara - blz. 10.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.; *Een icoon is een schildering op hout uit de Russische of Griekse orthodox christelijke traditie, geschilderd aan de hand van vaste richtlijnen en door een anonieme kunstenaar. Volgens Löfgren en Wetterberg is iconenschilderkunst ontstaan in het Byzantijnse Rijk en bereikte haar hoogtepunt vooral in het Rusland van de vijftiende- en zestiende-eeuw. Door middel van de icoon wilde men Christus, Maria of andere heiligen reëel tonen, aan de hand van bestaande legenden. De iconen laten het goddelijke toe door zich in de materiële wereld te manifesteren. Het goddelijke wordt zichtbaar voor de gelovige dankzij de iconen. De orthodoxe gelovigen aanbidden het beeld niet, maar vereren iconen als representaties van de goddelijkheid. De complexe zintuiglijke ervaring brengt de biddende persoon in verbinding met de heilige.* - Eva Löfgren en Ola Wetterberg, ‘The Church Building as a Practiced Duality of Religion and Heritage’, in: Cyril Isnart en Nathalie Cerezales (red.), *The Religious Heritage Complex: Legacy, Conservation, and Christianity. Bloomsbury Studies in Material Religion* 7 (Londen 2020), 15-66, aldaar 42, 43, 50.

⁴¹³ Vrouw 8 – Barbara - blz. 10.; Vrouw 10 – Margriet – blz. 9.; T. Talbot Rice, *Iconen* (Lisse 1991) 22-25.

⁴¹⁴ Vrouw 2 – Saskia – blz. 10.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 10.

⁴¹⁵ Vrouw 2 – Saskia – blz. 10.; Vrouw 4 – Paulien – blz. 10.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 9.

⁴¹⁶ Vrouw 1 – Adelheid – blz. 11.

⁴¹⁷ Vrouw 2 – Saskia – blz. 10.; Vrouw 5 – Annelieke – blz. 9.; Vrouw 9 – Mariet – blz. 12.

⁴¹⁸ Vrouw 9 – Mariet – blz. 12.

Conclusie

Uit dit hoofdstuk blijkt dat de vrouwen van de St. Jozefkerk waarde toekennen aan erfgoed en zichzelf middels hun erfgoedpraktijk construeren tot rooms-katholieke vrouw. Dit erfgoed is voor de vrouwen waardevol omdat het een directere en zintuiglijkere werking heeft dan taal. Het ritueel van het aansteken van een kaars geeft woorden aan wat niet in woorden te vangen valt. Eén blik op een beeld, schilderij of prent kan een nieuwe betekenis aan een Bijbelfiguur- of verhaal geven. Het erfgoed verbindt met het geloof en andere gelovigen in het heden en verleden. Erfgoed maakt het geloof invoelbaar, tastbaar en zichtbaar.

Met erfgoed zetten de vrouwen zich niet bewust af tegen het geautoriseerd discours, maar het erfgoed dat de vrouwen aandragen – uit privésfeer of de andere velden – helpt hun eigen ideaal en veelvormig vrouwbeeld te visualiseren. Hun norm voor katholieke vrouwen is een hoopvolle, daadkrachtige en zelfstandige vrouw, die haar roeping van God durft te volgen en gelijkwaardig is aan de mannen om haar heen. Haar uiterlijk is onbelangrijk. Haar man staat niet centraal, ze heeft wel een warme familieband en is – wanneer zij kinderen heeft - liefdevolle moeder die haar kinderen ondersteunt. Met dit beeld creëren de vrouwen handelingsruimte voor zichzelf, de ruimte om de veelzijdige rollen aan te nemen die bij haar passen.

Dit vrouwbeeld uit de erfgoedpraktijken van de vrouwen komt gedeeltelijk overeen met het geautoriseerd discursief vrouwbeeld. Zo spreekt uit het erfgoed van de vrouwen een minder centrale rol voor het huwelijk en de echtgenoot dan uit het CIC 1983, maar komt de rol van moeder als kernouder wel overeen. De kuise kleding uit de wetten schrikt de vrouwen niet af in het erfgoed. De gelijkheid in waardigheid en handelen uit het CIC 1983 komt overeen met het vrouwbeeld uit het erfgoed, maar de vrouw uit de erfgoedpraktijken is zelfstandiger en daadkrachtiger. Ze volgt zonder tussenkomst van een man (priester of anderszins) vol zelfvertrouwen haar roeping van (de onzijdige) God. De sublieme band die de vrouw volgens de wetten kan voelen met de gelovigen wereldwijd, haar geloofsgemeenschap, Maria, Jezus, God en de Heilige Geest, komt overeen met het vrouwbeeld dat is gedestilleerd uit de erfgoedpraktijken. Concluderend tonen evenals de discursieve praktijken, de erfgoedpraktijken dat de vrouwen een veelzijdiger vrouwbeeld behoeven dan de canonieke wetten kunnen bieden.

Hoofdstuk 5:

Synthese

Hoewel het CIC 1983 vorm geeft aan het geautoriseerd discursief vrouwbeeld van alle rooms-katholieken, kan – zoals uit hoofdstuk 2 tot en met 4 is gebleken – in praktijk van dit theoretisch vrouwbeeld worden afgeweken. In dit hoofdstuk worden de zeven aspecten uit het CIC 1983 getoetst aan het vrouwbeeld uit de performatieve-, discursieve- en erfgoed-praktijken van de geïnterviewde vrouwen van de St. Jozefkerk. In hoeverre komt hun vrouwbeeld overeen met het hegemoniaal katholiek vrouwbeeld?

1. Gelijkheid in waardigheid en handelen

De behoefte aan gelijkheid in waardigheid tussen man en vrouw uit het CIC 1983 komt overeen met de behoefte van de vrouwen. Uit de analyse van de discursieve praktijken blijkt dat de vrouwen eerder geneigd zijn naar priesters te luisteren die op gelijkwaardige wijze spreken over man en vrouw. Ook voelen de vrouwen zich verbonden met Maria in de prentenreeks omdat zij gelijkwaardig aan mannen is verbeeld en zetten de oudere vrouwen zich middels hun performatieve praktijken af tegen de ongelijkwaardigheid tussen man en vrouw uit hun jeugd. Overeenkomend met het CIC 1983 zien de geïnterviewde vrouwen dat vrouwen een intellectueel, moreel, waardig en sociaal christen kunnen zijn.

Een groot verschil tussen de theorie en de praktijken van de vrouwen, is dat voor de vrouwen de hoogste mate van heiligheid niet verbonden is aan mannelijkheid. Uit de gebedspraktijken en het erfgoed in de publieke ruimte blijkt dat meer dan de helft van de vrouwen God niet ziet als een mannelijke entiteit. Daarnaast blijkt uit de discursieve praktijken dat de mannelijkheid van Jezus en zijn discipelen voor de vrouwen niet wezenlijk is voor hun waarde. Sterker nog, zes vrouwen citeren Bijbelteksten die aangeven dat vrouwen wel degelijk Jezus zijn leerlingen waren. De machtsverschillen tussen man en vrouw binnen het katholiek instituut kunnen volgens de vrouwen dan ook niet theologisch worden onderbouwd en komen niet overeen met hun visie op Bijbel en geloofspraktijk.

2. Wijdingsmacht

De binaire tegenstelling die volgens het Vaticaan bestaat tussen de vrouw als gever van leven en de man als priester, zien de vrouwen niet. Zij zien met name de praktische voordelen van een vrouw als priester: zoals dat zij wellicht mensen terug de kerk in kan krijgen en het priestertekort (deels) door vrouwen opgevangen zou kunnen worden. Ze kan een rolmodel zijn voor de vrouwen in de kerk en onderwerpen die meer aan vrouwen raken dan aan mannen, zullen eerder besproken worden.

Wanneer ook vrouwen de priesterwijding mogen ontvangen, is het niet langer altijd een man die bepaald hoever de vrouw mag gaan.

Toch blijkt ook uit de performatieve praktijken dat de vrouwen meer cultureel kapitaal verzamelen in de verschillende velden als ze zich niet tegen de norm van de man als priester verzetten. Ze komen niet in opstand tegen c.1024. De vrouwen onderhandelen met het hegemoniale beeld van de man als priester, door ruimte te creëren voor de vrouw binnen de eigen kerk of meer afstand te nemen van het kerkelijk instituut.

3. Machtsposities van vrouwen

Dat vrouwen in lekenposities van grote invloed kunnen zijn binnen de Kerk zijn de vrouwen eens met het geautoriseerd discours. Dit blijkt uit het ideaal vrouwbeeld dat uit het erfgoed uit het privédoorn van de vrouwen naar voren komt: een daadkrachtige en zelfstandige vrouw die haar eigen weg durft te gaan. Uit het handelen van de vrouwen blijkt dat de vrouwen zelf invloed uitoefenen binnen de kerk via verschillende lekenambten en creëren vrouwelijk leiderschap tot norm door zich te spiegelen aan onder andere pastoraalwerkster Bottenberg, de politici Kaag en Klompé, en Jeanne d'Arc. Deze machtige vrouwen worden gewaardeerd omdat ze hun idealen volgen, hun geloof niet verbergen, voor zichzelf denken, fatsoenlijke mensen zijn en van doorpakken weten. Dit zijn vrouwen die geen machtige man boven zich in de hiërarchie behoeven.

4. Huwelijk en ouderschap

Het kerkelijk huwelijk blijkt – evenals in het CIC 1983 – uit de performatieve praktijken van de vrouwen van belang: alle tien verzamelen het meeste culturele en sociale kapitaal door te (willen) trouwen. Ze zien het huwelijk als heilig sacrament en erkennen de extra verbintenis die trouwen voor God en de kerkgemeenschap biedt. Ook is dit huwelijk evenals in het CIC 1983 noodzakelijk monogaam, ten behoeve van rust en welzijn.

Toch nuanceren de erfgoed- en discursieve praktijken deze centrale rol van het huwelijk: geen van de vrouwen kiest een erfgoedstuk of tekst om hun vrouwbeeld te verbeelden, waarin de relatie tussen man en vrouw centraal staat. De praktijken van de vrouwen tonen dat niet perse voor een katholieke gedoopte man gekozen hoeft te worden. Het strikte onderscheid tussen katholiek en andere christelijken wordt in het algemeen niet belangrijk gevonden: ook niet in hun stemgedrag, representatie in de media of samenwerking met andere kerken. Een laatste groot verschil is dat het huwelijk voor de vrouwen – in tegenstelling tot in het CIC 1983 - niet heteroseksueel hoeft te zijn. Alle geïnterviewde vrouwen benadrukken dat geloof en liefde belangrijker zijn dan geslacht.

Het moederschap blijkt – evenals in het CIC 1983 – waardevol uit de praktijken van de

vrouwen. Uit hun waardering voor de prentenreeks en hun keuze voor Bijbelteksten zoals 'Een lied over een sterke vrouw' en 'De liefde', blijkt de appreciatie van een liefdevol en warm gezinsleven. In deze teksten die in de privésfeer worden geïnternaliseerd, heeft de vrouw – evenals in de wetten - de handelingsruimte om kernouder én kostwinnaar te zijn. Daarbij willen ze het geloof aan hun kinderen meegeven, omdat ze geloven dat dit hen sociaal- en cultureel kapitaal op kan leveren.

De verschillen tussen het vrouwbeeld van de geïnterviewde vrouwen en het geautoriseerd discursief vrouwbeeld, wordt zichtbaar bij voortplanting. Moederschap is voor de vrouwen allerminst een vanzelfsprekend onderdeel van het huwelijk en pastorale betrokkenheid wordt niet gewaardeerd. Daarbij zijn de vrouwen – hoewel ze zich niet openlijk zullen verzetten tegen de norm van het Vaticaan – voor de optie van abortus. Het moederschap is volgens de vrouwen in deze tijd niet meer voor iedere vrouw de heilige graal.

5. Het kloosterleven

Aangezien sinds de jaren 1960 een groot deel van de kloosters in Nederland gesloten is, is het alleen norm voor de vrouwen van boven de 48 om uitspraken van een zuster ter harte te nemen. Evenals in het CIC 1983 worden de zusters met name gewaardeerd wanneer zij zich niet verheffen boven leken en toch verbonden zijn met God. Van de regel uit het CIC 1983 dat de habijt ten alle tijden gedragen moet worden door zusters, wordt in Nederlandse context regelmatig afgeweken. Uit zowel de performatieve- als de erfgoedpraktijk van de vrouwen blijkt het uiterlijk redelijk onbelangrijk, al zullen ze zich naar de hegemoniale norm – zeker in een kerkgebouw – niet schaars kleden.

Evenals in het geautoriseerd discours wordt uit de erfgoed- en discursieve praktijken duidelijk dat een sublieme band met God, Jezus en de Heilige Geest onderdeel is van het ideaal vrouwbeeld van de geïnterviewde vrouwen. Ze waarderen een vrouw die haar roeping van God durft te volgen.

6. Moeder Maria

In overeenstemming met de wetten wordt Moeder Maria door de vrouwen als historische moeder van Jezus gewaardeerd. De vrouwen construeren hun eigen identiteit als katholieke vrouw middels hun waardering voor erfgoed waarop de innige band tussen Maria en haar zoon staat verbeeld, of haar hartstochtelijk lijden bij zijn sterven. De vrouwen verbinden zich met Maria, een veelzijdige vrouw die Gods boodschap mocht ontvangen.

Toch zien niet alle vrouwen Maria als de belangrijkste vrouw van het katholiek geloof. Hoewel ze via discursieve praktijken in de St. Jozefkerk in aanraking komen met Maria en het 'Weesgegroet', uiten zij hun verbondenheid niet via diepe devotie. Ook zullen ze niet snel de rozenkrans bidden die in CIC 1983 als belangrijkste gebedsvorm wordt aangedragen. De feestdagen die aan Maria gewijd zijn

worden door de geïnterviewde vrouwen nauwelijks gevierd. Wel kunnen de vrouwen – evenals in de canonieke wetten - hun zorgen bij Maria kwijt, in gebed of via het ritueel van het aansteken van een kaars bij haar beeld.

7. Vrouwelijke eigenschappen

Eigenschappen uit het CIC 1983 zoals eerlijkheid, fatsoen en zorgzaamheid zijn evengoed onderdeel van het vrouwbeeld van het Vaticaan als van het vrouwbeeld uit de praktijken van de vrouwen van de St. Jozefkerk. Wel voelen de vrouwen zich ongemakkelijk bij de eenzijdigheid van de eigenschappen. Uit alle drie de praktijken blijkt dat de vrouwen zoeken naar een ruimer vrouwbeeld dan hen door het Vaticaan gegeven wordt: zowel bedienend als luisterend, zowel zorgend als kostwinnaar, zowel krachtig leider als liefdevol en empathisch, zowel waardig als wijs.

Concluderend

Middels hun praktijken weten de tien geïnterviewde vrouwen van de St. Jozefkerk zichzelf te construeren tot een rooms-katholieke vrouw, die zich verbindt met haar traditie en onderdeel is van de hedendaagse Nederlandse maatschappij. Ze luistert naar uitspraken van het kerkelijk instituut, laat zich inspireren door erfgoed en teksten, maar weegt uiteindelijk zelf af in hoeverre ze zich laat leiden door het vrouwbeeld dat haar wordt voorgehouden. Zonder zich openlijk te verzetten tegen het beperkte vrouwbeeld van het Vaticaan dat vrouwen niet toestaat de priesterwijding te ontvangen, creëren de tien vrouwen middels hun praktijken een vrouwbeeld met voldoende handelingsruimte om zich comfortabel bij te voelen. Een veelzijdig, eigentijds, Nederlands, rooms-katholiek vrouwbeeld.

Conclusie

Deze casestudie heeft uiteengezet hoe tien vrouwen van de St. Jozefkerk in Leusden middels hun performatieve-, discursieve- en erfgoedpraktijken onderhandelen met het geautoriseerd discursief rooms-katholiek vrouwbeeld van het Vaticaan. Hiermee draagt mijn onderzoek bij aan inzicht in de beperkt onderzochte intersectie van hedendaagse rooms-katholieke vrouwen in Nederlandse context. Voortbouwend op eerdere werken over Nederlandse rooms-katholieke vrouwen, compliceert dit onderzoek het stereotype vrouwbeeld van de passieve en lijdzame katholieke vrouw. Door te kiezen voor diepte-interviews en de vrouwbeelden van de vrouwen uit de verschillende praktijkdomeinen (handelen, taal en erfgoed) met elkaar te vergelijken, wordt het genuanceerde subalterne vrouwbeeld van de vrouwen van de St. Jozefkerk zichtbaar. Dit subalterne vrouwbeeld uit de praktijk is getoetst aan het theoretisch vrouwbeeld uit het CIC 1983.

Identiteitsintersecties

Dat de vrouwbeelden van de geïnterviewde vrouwen verschillen van het geautoriseerd discursief vrouwbeeld, bevestigt de aanname van de poststructuralistische genderstudies dat een katholiek vrouwbeeld een tijd-, plaats- en cultuur gebonden construct is. De katholieke vrouwelijke zelf heeft geen innerlijke essentie, maar wordt via praktijken elke keer opnieuw gecreëerd wordt door de toe-eigening en herhaling van normen.

Mijn onderzoek bevestigt tevens de stelling dat religie een belangrijk onderdeel zou moeten zijn van intersectioneel onderzoek, immers de aan- en afwezigheid van religie is zeer bepalend gebleken voor de identiteitsvorming van de vrouwen. Dit onderzoek helpt het identiteitskenmerk 'religie' te nuanceren via een antropologische 'katholieke benadering van het katholicisme'. Zo is er naast oog voor performatieve praktijken (die in genderstudies veelvuldig zijn onderzocht) tevens gekeken naar erfgoed. Erfgoedpraktijken zijn immers kernachtig voor de geloofsbeleving en identiteitsvorming van katholieken, zo is bevestigd door de vrouwen van de St. Jozefkerk. De waarde van dit erfgoed zit hem onder andere in de directere werking dan taal. Hiermee draagt de analyse van erfgoedpraktijken bij aan het nuanceren van het vrouwbeeld uit de Bijbelteksten die door de vrouwen zijn aangedragen. Eén blik op de beelden, schilderijen of prenten die de vrouwen waarderen toont dat ze zichzelf meer visualiseren als Maria de krachtige vrouw of liefdevolle moeder, dan als onderdanige vrouw aan Jozef. Een analyse van de erfgoedpraktijk voegt lagen toe van gevoel, zintuiglijkheid en herinnering. Een analyse van erfgoed uit de privésfeer van de vrouwen, visualiseert hun ideaal vrouwbeeld. Het identiteitskenmerk 'katholiek' is in mijn onderzoek een complex gebleken van: het verzamelen van sociaal en cultureel kapitaal in verschillende velden, hiërarchie en macht, (Bijbel)teksten en uitspraken van priesters, van handelingsruimte creëren waar nodig, van doen en

bidden, zingen en lezen, rituelen en herinneren, en van zintuigelijke geloofservaringen. Katholiek word je in verschillende domeinen en het identiteitskenmerk vraagt dan ook om een meerdimensionale manier van onderzoeken.

Tevens geeft dit onderzoek inzicht in de invloed de context van Nederland in het algemeen en Leusden in het bijzonder op het rooms-katholiek vrouwbeeld. Zo maakt de calvinistische mentaliteit van 'doe maar normaal' dat heftige Mariadevotie - die wel tot de nomos van de katholieke wereldkerk behoort – weinig voorkomt. Ook is hierdoor extravagante kleding niet de norm. De religiestress in het seculiere Nederland maakt dat geloof als gespreksonderwerp door sommige vrouwen liever vermeden wordt. De omgeving van het gemêleerde en progressieve dorp Leusden, maakt dat de vrouwen zich niet sterk katholiek hoeven te profileren tegenover andere kerken en sneller openstaan voor oecumenische samenwerking.

Een geautoriseerd en subaltern discours

Mijn casestudie helpt de binaire tegenstelling tussen Smiths geautoriseerd- en subaltern discours te nuanceren. Het geautoriseerd discursief vrouwbeeld is gedestilleerd uit het CIC 1983, de set gestolde normen voor katholieken van het Vaticaan. Voor het subalterne discours zijn de performatieve-, discursieve- en erfgoedpraktijken van de vrouwen St. Jozefkerk geanalyseerd. Van subaltern in de enge zin van het woord is echter geen sprake. De vrouwen zijn onderdeel van het hegemoniale instituut, maar tevens onderdeel van het seculiere, progressieve en calvinistische Nederland. Ze schikken zich via hun praktijken naar de hegemoniale norm van het Vaticaan, maar verzetten zich op subtiele wijze tegen deze zelfde norm.

In het veld van de wereldkerk schikken de vrouwen zich naar de norm, door erfgoed en kerkdiensten te bezoeken in het buitenland. Ze luisteren naar de hegemoniale uitspraken van paus Franciscus, maar vormen tevens hun eigen discours door immer kritisch te blijven afwegen welke waarde zijn woorden hebben voor hun eigen leven. De vrouwen komen niet in verzet tegen het hegemoniale vrouwbeeld van het Vaticaan, dat stelt dat vrouwen geen priesterwijding mogen ontvangen. Maar ze ondermijnen wel het theologisch argument van het Vaticaan, door Bijbelteksten te citeren die aantonen dat vrouwen wel degelijk leerlingen van Jezus zijn geweest en schilderijen te internaliseren die aan God zowel mannelijke als vrouwelijke eigenschappen toedicht.

In het veld van de Nederlandse geloofsgemeenschap lijkt een relatief vrijzinnige geloofsopvatting norm, die zich subtiel verzet tegen het hegemoniale discours. Al in de jaren 1970 waren vrouwen werkzaam als lector en acoliet, terwijl dit pas sinds 2021 officieel mag van het Vaticaan. Ook werd voorheen de structuur van de eucharistieviering niet strak gehanteerd, zodat vrouwen evengoed de dienst konden leiden en er gekozen kon worden voor een alternatieve eigentijdse lezing.

De vrouwen hebben zich in 2019 moeten schikken naar kardinaal Eijk, die de eucharistie expliciet tot norm heeft gemaakt. Een subtiele manier van het creëren van een eigen katholiek discours, is het stemmen op partijen die wel christelijke waarden uitdragen maar geen christelijke signatuur hebben.

In het veld van de St. Jozefkerk kwamen de vrouwen niet in opstand toen van hogerhand werd besloten dat de St. Maarten- en de St. Lucasparochie zouden worden samengevoegd, ook al nam hun sociaal kapitaal hierdoor af. Een deel van de vrouwen verzette zich door meer afstand van de kerk nemen, maar de meesten legden zich er uiteindelijk bij neer dat hun gemeenschap hierdoor minder hecht werd. De vrouwen creëren handelingsruimte voor zichzelf door lekentaken die vroeger aan mannen waren voorbehouden – zoals misdienaar en koster - voor hun rekening te nemen.

In de privésfeer hebben de vrouwen iets meer bewegingsruimte om via hun praktijken een subaltern vrouwbeeld te construeren, dat deels afwijkt van het heersend vrouwbeeld. De vrouwen kiezen voor een kerkelijk huwelijk voor extra verbintenis met God en hun eigen geloofsgemeenschap, maar vinden trouwen met een niet-katholiek geen probleem. Ze internaliseren de norm van een foetus als waardevol God-gegeven leven, maar vinden ook dat abortus legaal moet zijn. De vrouwen willen hun kinderen het geloof meegeven – zoals het CIC 1983 voorschrijft - maar benadrukken dat ze dit geloof nooit aan hun kind zullen opdringen. De meeste vrouwen zullen bij het bidden van het 'Onze Vader' God mannelijk aanspreken, maar kiezen in eigen gebed voor een onzijdige aanspreekvorm. In de privésfeer creëren de vrouwen een veelzijdig katholiek vrouwbeeld dat hen genoeg handelingsruimte geeft.

Concluderend

In de Nederlandse media en publieke opinie is vanwege bagatellisering en religiestress weinig oog voor de geloofspraktijk van katholieke vrouwen en het Vaticaan hanteert een eenzijdig vrouwbeeld dat is geformuleerd door mannen. Hierdoor verandert het vrouwbeeld niet mee met de hedendaagse Nederlandse katholieke vrouwen. In dit onderzoek wel. Dit onderzoek heeft inzicht gegeven in het subalterne, veelvormige, eigentijdse, katholieke vrouwbeeld van tien vrouwen van de St. Jozefkerk in Leusden.

Aanbevelingen voor toekomstig onderzoek

Hoewel de keuze voor diepte-interviews een genuanceerd katholiek vrouwbeeld geeft van de tien geïnterviewde vrouwen, heeft deze keuze erin geresulteerd dat de kwantiteit beperkt is gebleven. Voor vervolgonderzoek raad ik aan om het vrouwbeeld van een groter aantal vrouwen te onderzoeken en daarmee het Nederlands hedendaags katholiek vrouwbeeld verder te compliceren. Hierbij wel de kanttekening dat een simpele vragenlijst niet voldoende is voor gegronde uitspraken. De combinatie

van vragenlijst en gesprek geeft de diepgang die nodig is voor nuance.

In deze vervolgonderzoeken is het van belang om te kiezen voor veel verschillende casussen. Vrouwen van boven en onder de rivieren, onderdeel van een stadse- en dorpse omgeving, een conservatieve kerkgemeenschap en een vrijzinnige, hoog- en laagopgeleid, hetero- en andere seksualiteiten, praktiserend- en cultuurkatholiek. Al deze aspecten kunnen immers van invloed zijn.

Ten slotte is het merendeel van de geïnterviewde vrouwen van Nederlandse afkomst en ervaart met name de verschillen met katholieken in andere landen uit de media of als ze in het buitenland zijn. Voor vervolgonderzoek is het interessant om te kiezen voor een meer gemengde kerk, om te kunnen zien welke impact dit heeft op de intersectie van katholieke vrouwen in Nederland.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Eijk, Wim (Vespers), 'Toewijding van de Nederlandse bisdommen aan het Onbevlekt Hart van Maria', Maastricht, Onze-Lieve-Vrouwe-Basiliek, 13 mei 2017.

Cuypers, Pierre, *Kruiswegstaties van De Liefde*, 1886-1889, sinds 2008 in: Het Nederlands Tegel Museum.

Vaticaan, 'CODE OF CANON LAW', *De Heilige Zee* (Staat Vaticaanstad 2021), cc. 7-1752.

Wierix, Hieronymus (grav.), *Leven van de maagd Maria*, 1563- voor 1619, gravure reeks, h 101mm x b 67mm Amsterdam, Rijksstudio Rijksmuseum.

Bijbelteksten

Op aanraden van pastoraalwerkster Antoinette Bottenberg is gekozen voor de Bijbelvertaling: Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap/ Kwintessens, Bijbel in Gewone Taal (Haarlem 2021).

1 Korinthiërs 13:1-13.

1 Tessalonicenzen 5:21.

Jesaja 66, 13.

Leviticus 19:18.

Lucas 1:28.

Lucas 1:42.

Lucas 10:38-42.

Lucas 24:1-12.

Lucas 5: 17-20.

Spreuken 31:10-31.

Teksten vanuit het Vaticaan

Apostolische constitutie: John Paul II, *Sacrae Disciplinae Leges* (25 januari 1983).

Audiëntie van paus Paulus VI vanuit de gebouwen van de Heilige Congregatie voor de geloofsleer te Rome tijdens het feest van de heilige Teresa van Avila op 15 oktober 1976.

Eijk, kardinaal Willem Jacobus, *De Eucharistie (weer) beleven als het kloppend hart van het geloofsleven: Pastorale brief bij gelegenheid van het 'Jaar van de Eucharistie* (Utrecht 2019).

Encycliek over geboorteregeling: Paulus VI, *Humanae Vitae* (1968).

Encycliek over het Christelijk huwelijk: Paus Pius xi, *Casti Cannubii* (1930).

1 Johannes Paulus II, *Encycliek Ecclesia de Eucharistia* (17 april 2003), aan de bisschoppen, de priesters en diakens, de religieuzen en aan alle christengelovigen over de Eucharistie in haar verhouding tot de Kerk, Kerkelijke documentatie (2003), pp. 99-128.

Catechismus-Compendium: Catechismus van de Katholieke Kerk (15 augustus 1997).

Wetenschappelijke literatuur

Adler, Rachel, *Engendering Judaism: An Inclusive Theology and Ethics* (Boston 1998).

Benjamin, Walter, 'The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction', *Illuminations*, 217-53 ((1936) 1968 New York).

Biedermann, Hans, *Prisma van de symbolen; Historisch-culturele symbolen Van A tot Z verklaard* (Zwolle 1995).

Blokland, Simon van, *Rooms-katholieke kerken in Amsterdam; 1306-1935* (Amsterdam 2002).

Boeije, Hennie, *Analyseren in kwalitatief onderzoek; Denken en doen* (Amsterdam 2016).

Bots, Mirre en Maria Noordman, *Moederschap als balsem. Ervaringen van katholieke vrouwen met huwelijk, seksualiteit en moederschap in de eerste helft van deze eeuw* (Amsterdam 1981).

Bourdieu, Pierre, *The logic of practice* (vertaling Richard Nice Stanford 1990).

Briadotti, Rosi, 'In Spite of the Times: The Postsecular Turn in Feminism' in: *Theory, Culture & Society* 25 (2008) 6, 1-24.

Buikema, Rosemarie, 'De verbeelding als strijdtoneel: Sarah Baartman en de ethiek van representatie', in: Rosemarie Buikema en Liedeke Plate (red.), *Handboek genderstudies; in media, kunst en cultuur* (Bussum 2015) 113-130.

Buikema, Rosemarie en Liedeke Plate (red.), *Handboek genderstudies; in media, kunst en cultuur* (Bussum 2015).

Burke, Peter, *Eyewitnessing; The Uses of Image as Historical Evidence* (Londen 2001).

Burke, Peter, *Wat is cultuurgeschiedenis?* (Utrecht 2018).

Butler, Judith, *Gender Trouble* (tenth anniversary edition Berkeley 1999).

Cooper, Brittney, 'Intersectionality', in: Lisa Disch and Mary Hawkesworth (red.), *The Oxford Handbook of Feminist Theory* (Oxford 2015: online publicatie) 1-15.

Coriden, James A., *An Introduction to CANON LAW; third edition Revised and Updated* (New York 2019).

Crenshaw, Kimberlé, 'Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color', *Stanford Law Review* 43 (1991) 6, 1241-1299.

Dekker, Ton en Herman Roodenburg (red.) *Volkscultuur: Een inleiding in de Nederlandse etnologie* (Nijmegen 2000).

Derks, Marjet, Catharina Halkes en Annelies Heyst (red.), '*Roomse dochters*'; *Katholieke vrouwen en hun beweging* (Baarn 1992).

- Derks, Marjet, *Heilig moeten; Radicaal-katholiek en retro-modern in de jaren twintig en dertig* (Hilversum 2007).
- Derks, Marjet en Marijke Huisman, *Edelmoedig, fier en vrij; katholieke arbeidervrouwen en hun beweging in de twintigste eeuw* (Hilversum 2002).
- Derrida, Jacques, vert. Gayatri Chakravorty Spivak, *Of Grammatology* (Delhi 1997).
- Duffhues, Ton, Albert Felling, Jan Roes, *Bewegende patronen. Een analyse van het landelijk netwerk van katholieke organisaties en bestuurders 1945-1980* (Baarn 1985).
- Foucault, Michel, vert. Robert Hurley, *The Use of Pleasure: Volume 2 of The History of Sexuality* (New York 1990).
- Friedman, Susan, 'Religion, Intersectionality, and Queer/Feminist Narrative Theory' in: R. Warhol & S. Lanser (red.) *Narrative Theory Unbound* (Columbus 2015) 101-122.
- Gee, James Paul en Michael Handford, *The Routledge Handbook of discourse Analysis* (Londen 2012).
- Godlijn, Walter, Jan Jacobs en Gérard van Tillo, *Tot vrijheid geroepen; Katholieken in Nederland 1945-2000* (Baarn 1999).
- Green, Anna, *Cultural history: theory and history* (Hampshire 2008).
- Grenfell, Michael (red.), *Pierre Bourdieu Key Concepts* (New York 2014).
- Hak, Tony, 'Theorie toetsen in kwalitatief onderzoek, *Kwalon* 12 (2007) 3, 5-13.
- Harding, Sandra, *The Science Question in Feminism* (New York 1986).
- Hülksen, Marloes, *Kiezen voor kinderen?; vrouwentijdschriften en hun lezeressen over het katholieke huwelijksleven, 1950-1975* (Hilversum 2010).
- Isnart, Cyril en Nathalie Cerezales (red.), *The Religious Heritage Complex: Legacy, Conservation, and Christianity*. Bloomsbury Studies in Material Religion 7 (Londen 2020).
- Jong, Matthijs de, *Bijbel in Gewone Taal* (Haarlem 2014).
- Jung, Carl Gustav, *Psychology and Religion (renewed version)* New Haven 1966).
- Kalf, J. en P.J.H. Cuypers, *De katholieke kerken in Nederland: dat is de tegenwoordige staat dier kerken met hunne meubeling en versiering beschreven en afgebeeld* (Amsterdam 1906).
- Kamermans, Johan A., *Kruiswegstaties van De Liefde* (Otterlo 2008).
- Kelly, Mark G.E., *Foucault's History of Sexuality Volume I: The Will to Knowledge* (Edinburgh 2013).
- Kerklaan, Marga, 'Zodoende was de vrouw maar een mens om kinderen te krijgen'. *300 brieven over het roomse huwelijksleven* (Baarn 1987).
- King, Karen L., 'Het Evangelie volgens Maria', in: Dan Burnstein en Arne J. de Keijzer (red.), *Geheimen van Maria Magdalena; Mythen en feiten rond de vrouw in het leven van Jezus* (Utrecht/Antwerpen 2007) 102-105.

- Korte, Anne-Marie, 'De kruising van Madonna en het vrouwenlichaam in de feministische theologie', in: Rosemarie Buikema en Liedeke Plate (red.), *Handboek genderstudies; in media, kunst en cultuur* (Bussum 2015) 217-234.
- Laarhoven, Jan van, *De Beeldtaal van de christelijke kunst.; Geschiedenis van de iconografie* (Nijmegen 1997).
- Landa, Manuel de, *Assemblage theorie* (Edinburgh 2016).
- Leezenberg, Michiel en Gerard de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam 2017).
- Lentz, B., *Vrouwen uit Roermond en omgeving over werk, seksualiteit en geboortebeperving na 1945* (Nijmegen 1986).
- Leydesdorff, Selma, *De mensen en de woorden* (Amsterdam 2004).
- Löfgren, Eva en Ola Wetterberg, 'The Church Building as a Practiced Duality of Religion and Heritage', in: Cyril Isnart en Nathalie Cerezales (red.), *The Religious Heritage Complex: Legacy, Conservation, and Christianity. Bloomsbury Studies in Material Religion* 7 (Londen 2020), 15-66.
- Luykx, Paul, *Andere katholieken; Opstellen over Nederlandse katholieken in de twintigste eeuw* (Nijmegen 2000).
- Macdonald, Sharon, *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today* (New York 2014).
- Machajewski, Sarah, *Pope Francis: The People's Pontiff. Making a Difference: Leaders Who Are Changing the World* (New York 2015) 24-26.
- McDermott, Rose M., *The Legal Condition of Women in the Church: Shifting Policies and Norms* (Washington D.C. 1979).
- McDermott, Rose M., 'TITLE I: Norms to all institutes of consecrated life (cc. 573-730)' in: John P. Beal, James A. Coriden en Thomas J. Green (red.), *New Commentary of the Code of Canon Law; An Entirely New Comprehensive Commentary by the Canonists from North America and Europe, with a Revised English Translation of the Code* (Mahwah 2000) 743-770.
- McManus, Frederick R., 'Canonical Overview: 1983-1999', in: John P. Beal, James A. Coriden en Thomas J. Green (red.), *New Commentary of the Code of Canon Law; An Entirely New Comprehensive Commentary by the Canonists from North America and Europe, with a Revised English Translation of the Code* (Mahwah 2000) 11-26.
- Midden, Eva, 'Religie als strijdtoneel; Malala en het hedendaags feminisme', in: Rosemarie Buikema en Liedeke Plate (red.), *Handboek genderstudies; in media, kunst en cultuur* (Bussum 2015) 39-52.
- Mikkers, Tom, *Religiestress* (Zoetermeer 2012) E-Book.
- Muis, Quita, Inge Sieben, Tim Reeskens en Loek Halman, 'Seksueel-ethische permissiviteit: trends in Nederland 1981-2017', *Mens en Maatschappij* 94 (2019) 4, 429-458.

- Nabhan-Warren, Kristy en James S. Bielo, 'Imagining Catholicism and Catholics Critical Reflections on The Anthropology of Catholicism', *Exchange* 48 (2019) 3, 195-203.
- Nissen, Peter, *Geloven in de Lage Landen. Scharniermomenten in de geschiedenis van het christendom* (Leuven 2004).
- Norget, Kristin, Valentina Napolitano en Maya Mayblin (red.) *The Anthropology of Catholicism: A Reader* (Berkeley 2017).
- Örsys, Ladislav M., 'Theology and Canon Law', in: John P. Beal, James A. Coriden en Thomas J. Green (red.), *New Commentary of the Code of Canon Law; An Entirely New Comprehensive Commentary by the Canonists from North America and Europe, with a Revised English Translation of the Code* (Mahwah 2000) 1-10.
- Peterfeso, Jill, *Womanpriest; Tradition and Transgression in the Contemporary Roman Catholic Church* (New York 2020).
- Puar, Jasbir, 'I'd Rather Be A Cyborg Than a Goddess: Becoming Intersectional in Assemblage Theory.', *Philosophia* 2 (Tennessee 2012) 1, 49-66.
- Puar, Jasbir, 'Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times.', *Duke University Press* (Londen 2007).
- Rice, T. Talbot, *Iconen* (Lisse 1991).
- Roes, Jan, 'Over het "gemaakte" geweten. Historische bedenkingen bij het katholieke recept tegen anticonceptie', in: J. van Vugt (red.), *De actualiteit van het geweten* (Nijmegen 2003).
- Ruether, Rosemary Radford, *Feminism and God-talk: Toward a Feminist Theology* (Boston 1983).
- Selten, Peter, *Het apostolaat der jeugd. Katholieke jeugdbewegingen in Nederland, 1900-1940* (Baarn 1991).
- Sengers, Erik, *Al zijn wij katholiek, wij zijn Nederlanders; opkomst en verval van de katholieke kerk in Nederland sinds 1795 vanuit rational choice perspectief* (Delft 2003).
- Smith, Laurajane, *Uses of Heritage* (London 2006).
- Smith, Rosemary, 'Chapter IV: The Obligations and Rights of Institutes and Their Members (cc.662-672)', in: John P. Beal, James A. Coriden en Thomas J. Green (red.), *New Commentary of the Code of Canon Law; An Entirely New Comprehensive Commentary by the Canonists from North America and Europe, with a Revised English Translation of the Code* (Mahwah 2000) 828-842.
- Smitt, Carl, *Roman Catholicism and political form (translation by G.L. Ulmen* Londen 1996).
- Somers, Angelo en Frans van Poppel, 'Het vergaan der huwelijkskuisheid. De invloed van priesters op de geboorteregeling onder katholieken in Nederland in de periode 1935-1975', *Mens & Maatschappij* 87 (2003) 4, 300-330.
- Thompson, Patricia, 'Four: Field' in Michael Grenfell (red.), *Pierre Bourdieu Key Concepts* (New York 2014).
- Verheggen, Evelyne, *Beelden voor Passie & Hartstocht; Bid- en devotieprenten in de Noordelijke Nederlanden, 17de en 18de eeuw* (Nijmegen 2006).

Verheggen, Evelyne, 'Fonteyne der liefde' in: 'Beelden van beslotenheid en bevrijding', *Parcum* (2017) 134-144.

Wachters-van der Grinten, Anne-May, *Gij zult u geen gesneden beeld maken...* (Utrecht 1996).

Wald-Fuhrmann, Melanie, Sven Boenneke, Thijs Vroegh en Klaus Peter Dannecker, "'He Who Sings, Prays Twice"? Singing in Roman Catholic Mass Leads to Spiritual and Social Experiences That Are Predicted by Religious and Musical Attitudes', *Frontiers in Psychology*, 17 september 2020.

Wiel, Constant van de, *History of Canon Law* (Leuven 1991).

Wielens, Frans J.M., *Maria Magdalena, 'apostel van de apostelen'* (Zuidoost Drenthe 2016).

Yin, Robert K., *Case study research. Design and methods* (Beverly Hills 2003).

Onderzoeksrapporten

Bank, Jan en Theo Potma, 'De macht van televisie. Bisschop Bekkers' optreden in Brandpunt, *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum* 14 (1984) 55-87.

Centraal Planbureau voor de Statistiek, 'GM0327 Leusden', *Kerkelijke gezindte en kerkbezoek naar gemeenten 2010/2015*, 2015.

Kregting, Joris, *De populariteit van paus Franciscus; Rapportnr. 631* (Nijmegen 2013).

Lohuizen, Anne-Wil van en Natalia Valk, 'Onderzoek 'Zo werkt het!''', *Rapportage WOMEN Inc.* (Amsterdam 2020).

Onderzoeksbureau Kien, 'Nederlanders willen gelijke rechten voor alle vrouwen in de wereld', *ActionAid*, 7 maart 2019.

Radboud Universiteit, 'Geschiedenis van het Nederlands Katholicisme', *Katholiek Documentatiecentrum*, 2021.

RK Parochie Sint Maarten, 'PASTORAAL BELEIDSPLAN PASTORAAL TEAM ST. MAARTEN EN ST. LUCAS PERIODE 2016-2018', *St Lucas*, 9 december 2015.

Statline, 'Kerkelijke gezindte en kerkbezoek; vanaf 1849; 18 jaar of ouder', *Databank CBS*, 7 oktober 2019.

Statline, 'Religie in Nederland', *Databank CBS*, 18 december 2020.

Johan Gijsbert Karel Verstolk van Soelen, 'Rapport over de buitenlandse staatkunde der Nederlanden' (23 januari 1829), in: H.T. Colenbrander, *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840, negende deel, tweede stuk ('s-Gravenhage 1917) 442-513, aldaar 458.*

Mailwisselingen

Mailwisseling met Anita Snik, Secretariaat St. Jozefkerk Leusden. 5 mei 2021.

Mailwisseling met Antoinette Bottenberg, pastoraalwerkster RK Parochies St. Lucas en St. Maarten. 28 april 2021.

Mailwisseling met Fred Kok, pastoraalwerker RK Parochies St. Lucas en St. Maarten. 24 mei 2021.

Artikel van persorgaan

- d'Alo, Pilar, Rachael Stockdale, Rein Brouwer, Heleen Zorgdrager, 'Rainbox Index of Churches in Europe 2020; Research Report', *RICE 2020*, 18 april 2021.
- Boere, Marianne, 'De tweede feministische golf', *Atria*, 2021.
- Destem, 'Reacties op benoeming paus Franciscus I', *BNdestem*, 13 maart 2013.
- Dros, Lodewijk, 'Aartsbisschop Eijk staakt oecumenische samenwerking in Amersfoort. 'Niet te bevatten'', *Trouw*, 27 april 2021.
- entoen.nu, 'De Reformatie, een religieuze tweedeling in Leusden Hamersveld en Achterveld, katholieke enclaves in een overwegend protestantse gebied', *Canon van Leusden*, 2020.
- Fens, Stijn, 'Ook paus Franciscus geeft vrouwen geen échte macht in de kerk', *Trouw*, 24 augustus 2020.
- FRANCISCUS PP., 'MESSAGE OF HIS HOLINESS POPE FRANCIS TO THE ARCHBISHOP OF PARIS, FRANCE, FOR THE FIRE IN THE CATHEDRAL OF NOTRE DAME', *Vatican*, 16 april 2019.
- Gisotti, Alessandro, 'Cardinal Grech: The Church is reinforcing its commitment to grow in synodality', *Vatican News*, 6 februari 2021.
- Goni, Uki, 'Pope Francis: the quiet man of Buenos Aires known for his humble tastes', *The Guardian*, 14 maart 2013.
- Herik, A.J. van den, 'Hoe belangrijk is het Oude Testament?', *De Waarheidsvriend*, 2021.
- Kolman, Kiki, 'Jezus aan het kruis verdwijnt uit huis', *Trouw*, 14 april 2017.
- KRO/ NCRV, 'Geschokte reacties op brand Notre-Dame', *KRO/NCRV*, 16 april 2019.
- Kuiper, Dieuwertje, 'Wim Eijk: conservatief en bekritiseerd leider', *BNDDeStem*, 6 januari 2012.
- List, Gerry van der, 'Wees gegroet Maria, vol van genade', in: 'Katholiek; De essentiële gids bij 's werelds belangrijkste religie', red. Arendo Joustra en R. van Rijckevorstel, speciale editie, *Elsevier* (2012) 62-63.
- Munsterman, Hendro, 'Paus staat toe dat vrouwen lector of acoliet worden door één Latijns woord te schrappen', *Nederlands Dagblad*, 11 januari 2021.
- Munsterman, Hendro, 'Weer leren spreken over de kerk als enthousiaste bruid van een passievolle God', *Nederlandsdagblad*, 17 november 2020.
- Nijboer, Janneke, 'Mens als wij; Maria, de vrouw die afstanden overbrugt', *De Oud-Katholiek Tijdschrift voor De Oud-Katholieke Kerk van Nederland*, december 2019.
- Redactie Historiek, 'Jeanne d'Arc (ca. 1412-1431) – Nationale heldin van Frankrijk', *Historiek*, 30 mei 2021.
- Redactie KRO Magazine, 'Een kaarsje aansteken: 'Het gebeurt uit liefde, uit gevoel'', *KRO Magazine*, 4 juli 2015.
- Robert Reijns, 'Waarom zwijgen Nederlandse katholieke vrouwen?', *Kerk in Den Haag*, 7 maart 2021.
- Roetman, Bas, 'Meer vrouwen aan de top in het Vaticaan: Paus Franciscus benoemt zes vrouwen als financieel adviseurs', *Trouw*, 7 augustus 2020.

Schutte, Gerrit, 'Hoe calvinistisch was Nederland?', *Radix* 34 (2008) 4, 244-253.

The Vatican, 'Sr Nathalie Becquart: "a sign of confidence for women in the Church"', *Vatican News*, 6 februari 2021.

Trouw redactie religie en filosofie, 'Aartsmoeder van de feministische theologie', *Trouw*, 26 april 2011.

Weseman, Pauline, 'Interview - Antoine Bodar: 'Vrouw mag van mij kardinaal en vicaris worden'', *Nieuwwij*, 21 oktober 2009.

Wolff, Freek, 'Harrold Zemann viert 25-jarig jubileum als priester', *Leusder Krant*, 10 mei 2020.

Johannes Willibrordus Maria Hendriks, 'Vrouwen in de Kerk; Abdissen, in de Curie, als Rechter. En de diacones?', *Arsacal*, 10 augustus 2019.

Artikel op website

Bijbel Online, '1 Tessalonicenzen 5' (versie 2007), <https://bijbel.eo.nl/bijbel/1-tessalonicenzen/5#1TH-005-021> (25 mei 2021).

Bijbel Online, 'De eerste brief aan de Korintiërs' (versie 2007), <https://bijbel.eo.nl/bijbel/1-korintiers/13> (25 mei 2021).

Bijbel Online, 'Inleiding op Leviticus' (versie 2007), <https://bijbel.eo.nl/bijbel/leviticus/19> (25 mei 2021).

Bisdom Breda, 'DRS. NORBERT SCHNELL NIEUWE RECTOR VAN DE PRIESTER- EN DIAKENOPLEIDING BOVENDONK' (versie 15 november 2009), <https://www.bisdomvanbreda.nl/nieuws/drs-norbert-schnell-nieuwe-rector-van-de-priester-en-diakenopleiding-bovendonk/> (6 januari 2021).

Brekelmans, Toon, 'De symboliek van het palmtakje' (versie 2021), http://www.rkwalcheren.nl/nieuwsbrief/nwsbr_034/palmtakje.html (26 mei 2021).

Encyclopedie Katholiek Nederland, 'Kardinaal' (versie 7 oktober 2007), <https://www.encyclo.nl/lokaal/10692> (10 januari 2021).

Folkerts, Reina, 'Kruisweg' (versie 2021), <https://www.kruiswegstaties.nl/> (20 december 2020).

Gemeente Leusden, 'Uitslag Tweede Kamerverkiezingen 2021' (versie 17 maart 2021), <https://www.leusden.nl/verkiezingen/uitslag-tweede-kamerverkiezingen-2021> (22 juni 2021).

Historische kring Leusden, 'De oorsprong van Leusden' (versie 2017), <https://historieleusden.nl/oorsprongleusden.html#:~:text=Al%20in%20het%20jaar%20777,van%20de%20voormalige%20Leusdense%20Urbanuskerk.&text=Ook%20wat%20betreft%20gebouwd%20erfgoed%20heeft%20Leusden%20veel%20te%20bieden> (5 mei 2021).

Kaski Radboud Universiteit, 'Katholieken; aantal katholieken per 31 december' (versie 2021), https://www.ru.nl/kaski/onderzoek/cijfers-rooms/virtuele_map/katholieken/ (5 mei 2021).

Katholiek erfgoed, 'Over ons' (versie 2021), <https://katholikerfgoed.wordpress.com/> (17 maart 2021).

Katholiek erfgoed, 'Roerend' (versie 2021), <https://katholiekerfgoed.wordpress.com/roerend/> (17 maart 2021).

KRO/NCRV, 'Bisschoppensynode' (versie 2021), <https://kro-ncrv.nl/katholiek/encyclopedie/b/bisschoppensynode> (7 mei 2021).

KRO/NCRV, 'Kloosterleven' (versie 2021), <https://kro-ncrv.nl/katholiek/encyclopedie/k/kloosterleven> (24 mei 2021).

KRO/NCRV, 'Nieuwe Testament' (versie 2021), <https://kro-ncrv.nl/katholiek/encyclopedie/n/nieuwe-testament> (24 mei 2021).

KRO/NCRV, 'Weesgegroet' (versie 2021), <https://kro-ncrv.nl/katholiek/encyclopedie/w/weesgegroet> (24 mei 2021).

KRO/NCRV, 'Zeven sacramenten' (versie 2021), <https://kro-ncrv.nl/katholiek/encyclopedie/z/zeven-sacramenten> (27 mei 2021).

Lambertuskerk Rotterdam, 'Rozenkrans bidden' (versie 2017), <https://www.lambertuskerk-rotterdam.nl/rozenkrans-bidden.html> (18 februari 2021).

Latour, Annemarie, 'Waar zijn de katholieke vrouwen?' (versie 1 oktober 2016), <https://www.deroerom.nl/nieuws/2016/10/waar-zijn-de-katholieke-vrouwen/> (7 januari 2021).

Munsterman, Hendro, 'Utrechtse kathedraal mogelijk naar Apeldoorn' (versie 9 januari 2019), <https://www.getrevue.co/profile/katholiekinside/issues/aartsbisdom-utrecht-zoekt-nieuwe-kathedraal-katholiek-inside-25-152839> (6 januari 2021).

Nieuwsuur, 'Zorg bij katholieke elite over bestuursstijl kardinaal Eijk' (13 januari 2016), https://www.youtube.com/watch?v=AJ15laCgPao&ab_channel=Nieuwsuur (22 mei 2021).

Oud-Katholieke Kerk, 'Waarom verschilt de Oud-Katholieke van de Rooms-Katholieke Kerk?' (versie 2021), <https://oudkatholiek.nl/oud-katholiek/veelgestelde-vragen/> (23 mei 2021).

OVS, 'IN GESPREK MET HET NBG' (versie 9 april 2021), <https://www.vrouwensynode.nl/in-gesprek-met-het-nbg/> (15 juni 2021).

Parochie Breda Centrum, 'Eerste Heilige Communie' (versie 2021), <https://parochiebredacentrum.bisdomvanbreda.nl/parochie-en-liturgie/sacramenten/eerste-heilige-communie/> (27 mei 2021).

Redactie Historiek, 'De Biblebelt (en de bevindelijk gereformeerden)' (versie 18 februari 2019), <https://historiek.net/biblebelt-bevindelijk-gereformeerden/92425/> (16 januari 2021).

RK Kerk, 'Aankondiging verruiming rondom sacramenten en koorzang in protocol 'Kerkelijk leven op anderhalve meter'' (versie 3 juli 2020), <https://www.rkkerk.nl/aankondiging-verruiming-rondom-sacramenten-en-koorzang-in-protocol-kerkelijk-leven-op-anderhalve-meter/> (24 mei 2021).

RK Kerk, 'Nieuwe vertaling Onze Vader vanaf komende zondag in gebruik' (versie 25 november 2016), <https://www.rkkerk.nl/nieuwe-vertaling-vader-vanaf-komende-zondag-gebruik/> (25 mei 2021).

RK kerk, 'Wereldkerk' (versie 2021), <https://www.rkkerk.nl/kerk/wereldkerk/> (31 mei 2021).

Stichting In de Rechte Straat, 'Wat is rooms-katholiek?' (2019),
<https://kenniscentrumirs.nl/home/algemene-beeldvorming/wat-is-rooms-katholiek>
(16 januari 2021).

Stichting Katholiek Nederland, 'Over ons' (versie 2016),
<http://www.stichtingkatholiekerfgoed.nl/voorbeeld-pagina/subpagina-1/> (17 maart 2021).

Stpetersbasilica, 'Chapel of the Pieta by Michelangelo Buonarroti, 1499' (versie 2021),
<http://stpetersbasilica.info/Altars/Pieta/Pieta.htm> (28 mei 2021).

Vaticannews, 'Paus wil meer vrouwen aan het hoofd van de Romeinse Curie' (versie 19 november 2019),
<https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/nieuws/paus-wil-meer-vrouwen-aan-het-hoofd-van-de-romeinse-curie> (14 januari 2021).

Bijlage 1: Datamatrix van de vrouwen

In verband met privacy zijn de uitgewerkte interviews en het geheel van de datamatrix niet bijgevoegd. Om toch een beeld te krijgen van de geïnterviewde vrouwen, is dit schema toegevoegd. Bij een aantal vrouwen is de voornaam veranderd om anonimiteit te kunnen garanderen.

Vrouwen	1: Adelheid	2: Saskia	3: Anneke	4: Paulien	5: Annelieke	6: Karen	7: Alexandra	8: Barbara	9: Mariet	10: Margriet
Geboortejaar	1963 (57 j)	1988 (32 j)	1972 (48 j)	1953 (68 j)	1974 (46 j)	1973 (47 j)	1985 (36 j)	1947 (74 j)	1960 (60 j)	1944 (76 j)
Geboorteplaats	Arnhem	Amsterdam	IJsselmuiden	Groningen	Amersfoort	Utrecht	Groningen	Amsterdam	Olst	Veenendaal
Opgroeiplaats	Arnhem	Leusden	IJsselmuiden	Groningen Harlingen Appingedam Naarden	Leusden	Doorn	Leusden	Amsterdam Alphen aan de Rijn	Olst	Veenendaal
Woonplaats	Leusden	Amersfoort	Amersfoort	Leusden	Stoutenburg	Leusden	Renswoude	Leusden	Leusden	Leusden
Afkomst ouders	Nederlands	Nederlands	Nederlands	Voormalig Nederlands- Indië	Nederlands	Nederlands	Nederlands	Nederlands	Nederlands	Nederlands
Geloof ouders	RK x2	RK x1 - Sec. x1	RK x2	RK x2	RK x2	RK x2	RK x2	RK x1 -NHx1	RK x2	RK x2
Katholiek	v.a. geboorte	v.a. 17e	v.a. geboorte	v.a. geboorte	v.a. geboorte	v.a. geboorte	v.a. geboorte	v.a. geboorte	v.a. geboorte	v.a. geboorte
Betrokkenheid bij de kerk	wekelijks	maandelijks	dagelijks	wekelijks	wekelijks	maandelijks	maandelijks	voorheen wekelijks	jaarlijks	voorheen dagelijks
Getrouwd?	ja, man	hopelijk ooit, samenwonend	ja, man	gescheiden	ja, man	ja, man	ja, man	ja, man	ja, man	ja, man eerder gescheiden
Kinderen?	ja	hopelijk in toekomst	nee	ja	ja	nee	mogelijk ooit	ja	ja	ja
Katholieke omgeving?	familie wel, vriend. deels	familie niet, vrienden wel	familie wel, vriend. deels	familie wel, vriend. deels	familie wel, vriend. deels	familie wel, schoonfamilie NH, kennissen niet	familie wel, vriend. deels	nauwelijks	fam./ vriend. niet praktiserend	familie wel, vriend. niet
Werk?	PRI- therapeut	onderwijzer	theoloog	theoloog	melkvee- houder	docent wiskunde	apotheker	verpleeg- kundige	onderwijzer	secretaresse
Vaticaan vrouwbeeld herkenning/hinder?	deels/ weinig hinder	deels/ weinig hinder	nee/ weinig	deels/ weinig hinder	deels/ weinig hinder: beperkt.	nee/ weinig	nee/ hinder	deels/ weinig	deels/ hinder	nee/ weinig

Media vrouwbeeld herkenning/hinder?	n.v.t./ weinig	deels/ weinig	nee/ weinig	deels/ weinig	deels/ weinig	n.v.t./ weinig	nee/ weinig	deels/ weinig	n.v.t./ weinig	deels/ weinig
Past. vrouwbeeld herkenning/hinder?	ja/ steun	ja/ steun	ja/ steun	ja/ m.n. steun	nee/ hinder	ja/ steun	ja/ m.n. steun	deels/ niets	n.v.t./ niets	n.v.t./ niets
Vrouwen St. Jozef Vrouwbeeld herkenning/hinder?	ja/ steun	ja/ steun	deels/ beide	deels/ geen	deels/ geen	deels/ geen	ja/ steun	deels/ geen	deels/ geen	deels/ m.n. steun
Jeugd vrouwbeeld herkenning/hinder?	deels	ja	nee	deels	ja	ja	ja	nee	deels	deels
Privésfeer vrouwbeeld herkenning/hinder?	nee/ hinder	ja/ steun	deels/ deels	ja/ geen hinder meer	ja/ steun	ja/ geen	deels/ deels	deels/ geen	deels/ geen	deels/ geen
Priesterwijding voor vrouwen?	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Godsbeeld	Onzijdig	Geen idee	Onzijdig	Onzijdig	Onzijdig	Mannelijke energie	Mannelijk	Onzijdig	Geen idee	Vooralsnog mannelijk
Belangrijk vrouwelijk Bijbelfiguur	Deels, Martha en Maria	Maria en Maria Magdalena	Mirjam	nee	Martha en Maria, Maria Magdalena	nee	nee	nee	Maria Magdalena	nee
Belangrijke vrouwelijke heilige	nee	Jeanne d'Arc/ deels Theresa	deels: Veronica	nee	nee	nee	nee	nee	deels: Agnes/ Theresa	nee
Publiek rolmodel	nee	nee	deels: Kaag en Maxima	nee	nee	nee	nee	deels: Kaag	nee	deels: Klompé
Rolmodel historisch	nee	ja, Maria en Jeanne d'Arc	ja, Maria	nee	ja, Maria	nee	nee	ja, Klompé	ja, Theresa	nee
Rolmodel instituut	ja, Bottenberg	nee	deels, bevriende zuster	deels, bekende zusters	nee	ja, zuster Bosch	nee	nee	nee	nee
Rolmodel personage	nee	nee	nee	nee	nee	nee	nee	nee	nee	nee
Gekozen prent	prent 9	n.v.t.	prent 15	n.v.t.	prent 14	prent 6/19	prent 2/21	prent 9/19	prent 15	prent 23
Gekozen statie	n.v.t.	n.v.t.	statie 6	n.v.t.	n.v.t.	statie 4	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	statie 12

Bijlage 2: Prentenreeks en passiestaties

Hier zijn de prenten en staties bijgevoegd die door de geïnterviewde vrouwen waardevol zijn bevonden voor hun geloofspraktijk.

2 - Maria op schoot bij haar moeder Anna

Kunstenaar: Gravure van Hieronymus Wierix

Afmetingen: h 101mm × b 64mm

Jaartal: 1563 - voor 1619

Vertaling tekst:*

L - Dit (wezen) is de ark, dit is het manna,
(dit wezen) dat Anna koestert op haar schoot,
de kraammoeder van de Maagd.

R - Snel, snel, maak voor haar lippen,
Moeder, vrij, uw borsten vol van honing, vol van
melk.

6 - Annunciatie

Kunstenaar: Gravure van Hieronymus Wierix

Afmetingen: h 100mm × b 66mm

Jaartal: 1563 - voor 1619

Vertaling tekst:

L – gegroet, maagd vol genade,
gegroet, twijg, gegroet, roos,
u die waardig bent bevonden God ter wereld te
brengen.

R – zie de dienstmaagd van de Heer,
gereed om als mens voor God het kleed van vlees te
weven.

* De versjes van de prenten zijn voor dit onderzoek vertaald door classicus Nelie Vos.

9 - Geboorte van Christus

Kunstenaar: Gravure van Hieronymus Wierix

Afmetingen: h 101mm x b 65mm

Jaartal: 1563 - voor 1619

Vertaling tekst:

L – gegroet, maagd vol genade,
gegroet, twijg, gegroet, roos,
u die waardig bent bevonden God ter wereld te
brengen.

R – zie de dienstmaagd van de Heer,
gereed om als mens voor God het kleed van vlees te
weven.

14 - Rust op de vlucht naar Egypte

Kunstenaar: Gravure van Hieronymus Wierix

Afmetingen: h 104mm x b 64mm

Jaartal: 1563 - voor 1619

Vertaling tekst:

L – Stil is hier het zingend volkje
Vogels, bewoners van de takken,
zoeken de uithoeken van het bos:

R – De Daulische vogel is hier met stomheid
geslagen, terwijl de hemelse fluit zodanige wijsjes
uit haar mond laat vloeien.

15 – Heilige Familie aan het vissen

Kunstenaar: Gravure van Hieronymus Wierix

Afmetingen: h 109mm x b 74mm

Jaartal: 1563 - voor 1619

Vertaling tekst:

L – Mooi zo, moeder! Vlecht het net,
dit is – geloof me – al te mager,
vissen met een haak bedriegen.

R – Dat kind zal naar alle kanten
heel de wereld willen
omsluiten met zijn net.

19 - Christus aan het Kruis

Kunstenaar: Gravure van Hieronymus Wierix

Afmetingen: h 105mm x b 67mm

Jaartal: 1563 - voor 1619

Vertaling tekst:

L – Naast het kruis stond in tranen
De moeder van smarten,
Terwijl haar Zoon daar hing:

R – En haar ziel, terwijl die zuchtte,
Deelde in droefenis en treurde,
Heeft een zwaard doorboord.

21 - Uitstorting van de Heilige Geest

Kunstenaar: Gravure van Hieronymus Wierix

Afmetingen: h 104mm x b 65mm

Jaartal: 1563 - voor 1619

Vertaling tekst:

L – Zie de droevige, vrome menigte:
Of is het verwonderlijk dat zij Maria
Als een zo waardevol onderpand koesteren?

R – (maar) nu is dat gezelschap voldoende blij, dat
niet alleen door de Trooster [maar ook door] God en
de Maagd wordt verkwikt

23 - Hemelvaart van Maria

Kunstenaar: Gravure van Hieronymus Wierix

Afmetingen: h 105mm x b 66mm

Jaartal: 1563 - voor 1619

Vertaling tekst:

L – Klim omhoog, Moeder, aangenaam aan God, u
die zondaars bijstaat,
Klim omhoog voorbij de sterren:

R – Wanneer uw lieve zoon
Onverzoenlijk straf zal eisen,
Dan zult u uw borsten tonen.

Statie 4 -

'Jezus ontmoet zijn bedroefde moeder'

Kunstenaar: Tegelontwerp Pierre Cuypers

Afmetingen: 110m² - 27 tegels breed x 11 tegels

hoog + 9 tegels lambrisering.

Jaartal: 1886-1889

Vertaling Banderol Baruch: 'Heer, hoor ons smeekgebed, red ons omwille van uzelf; laat aan hen die ons in ballingschap hebben gevoerd zien dat u ons gunstig gezind bent' (Bar. 2: 14).

Vertaling banderol Jeremias: 'Waarom zal ik je gelijkstellen, vrouwe Sion? Hoe kan ik je troosten? Wijd als de zee gapen je wonden' (Klaagl. 2: 13).

Statie 6 -

'Veronika droogt het aangezicht van Jezus af'

Kunstenaar: Tegelontwerp Pierre Cuypers

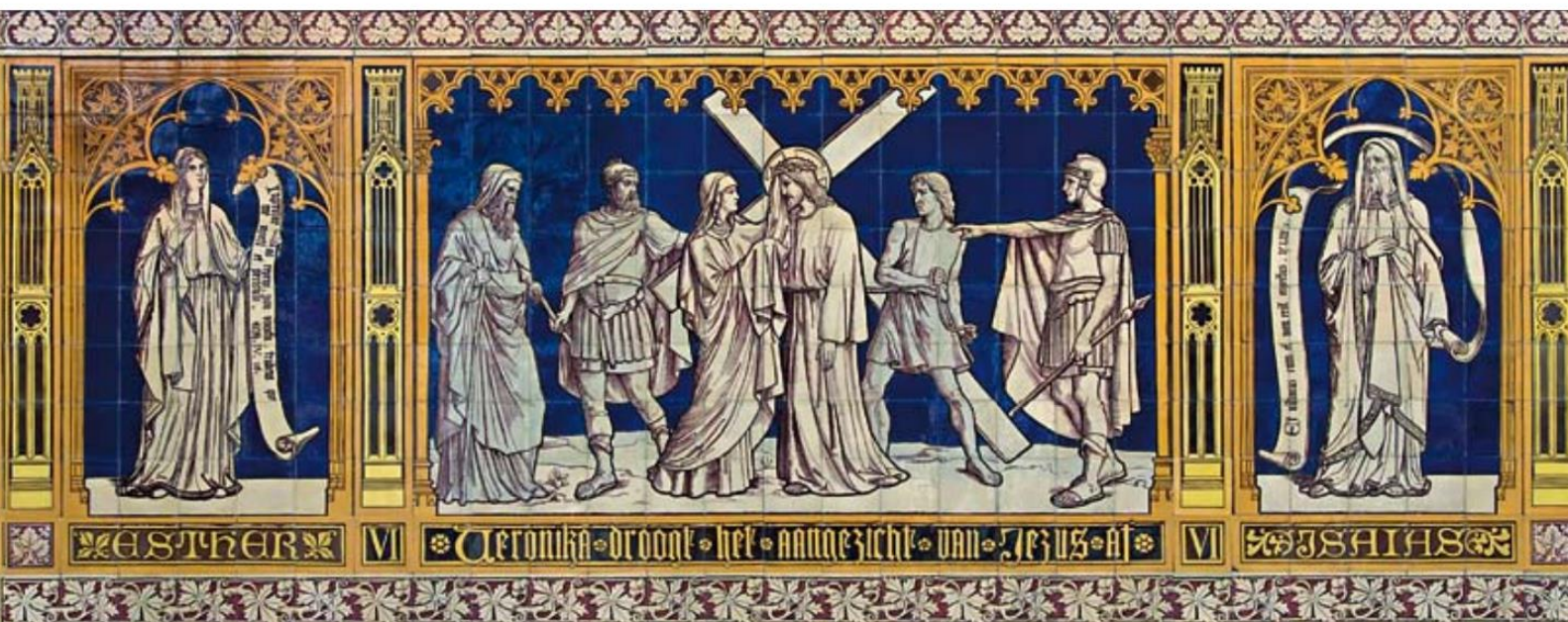
Afmetingen: 110m² - 27 tegels breed x 11 tegels

hoog + 9 tegels lambrisering.

Jaartal: 1886-1889

Vertaling Banderol Esther: 'En na die voorbereiding zal ik naar de koning gaan, al is dat tegen de wet. Moet ik omkomen, goed, dan zal ik omkomen' (Est. 4: 16).

Vertaling Banderol Isaïas: 'Zijn aanblik kon ons niet bekoren' (Jes. 53: 2).

Statie 12 – ‘Jezus sterft aan het kruis’

Kunstenaar: Tegelontwerp Pierre Cuypers

Afmetingen: 110m² - 27 tegels breed x 11 tegels hoog + 9 tegels lambrisering.

Jaartal: 1886-1889

Vertaling Banderol Isaias: ‘En zich tot de zondaars liet rekenen. Hij droeg echter de schuld van velen en nam het voor zondaars op’ (Jes. 53: 12).

Vertaling Banderol Marcus: ‘Het was in het derde uur na zonsopgang toen ze hem kruisigden’ (Mar. 15: 25).

